Євген Пашковський

СВЯТО

Роман

1

Круті ескалаторні сходи виринали до горішнього просвіту, дух підземелля — запах відсирілого в тунелях бетону і просичених креозотом шпал — залишався позаду.

Вестибюлем метро, йдучи до виходу о кількох вузьких стулках, Андрій помічав, — прибиральниці в синіх халатах метуть швабрами камінну підлогу, міліціонер у білій парадній сорочці при золотистих погонах гомонить до грудастої молодиці за розмінною касою, — тилом вільної долоні штовхнув піддатливе скло, в настінних динаміках почувсь бій курантів, що вістували північ, на косину перетнув басамуги пішохідного переходу, опустив при нозі дипломат; пудових сумок не торбичив зумисне, хоч мати й зладнала їх: обсмалила над фаєркою качку, внесла з льоху дійницю яблук, покільченої картоплі, підкинула до плити поліняк — і полум’я застогоніло, осипаючи жар в піддувайло; в зблисках тривожного вогню засмаглі руки буряковіли, мов на морозі, ще прадідом випечений в дубовому сволоці хрест то згасав, то ятрився на стелі, "куди на ніч поткнешся, сину?", "до приятеля, потім до Наді", "Божечко, хіба нагостювавсь після армії, засни та й раненько їдь", "ай-ну, мам".

Білоцвіті каштани відтінювали зоряну безодню, Андрій розчесавсь перед вітриною кіоска — рівно підстрижений, крутоплечий, руки в кишенях клинцюватих солдатських штанів, — уявив, як завтра зустріне знану відмалку дівчину: вона вступила до вузу, він працював по будовах, за вікном його гуртожитку, за дорогою, виднів молодий сад,

тополі округ далекого цвинтаря; вони зустрічались і осінь, і зиму, і більшу частину весни, зустрічались щасливі, як і останній рік в школі, лишень за місяць до розлуки їх побачення заясніли зоряним блиском любові.

Андрій зупинив таксі; провулки, заверти, жовті вічка автоматів газводи біля дошки об’яв здавались однаковими, якими ніколи не снились, при ближньому світлі упізнав громаддя Московського мосту, туго нап’яті троси — чорні промені ночі над тиховоддям — і, глянувши обік: ворухку каламутняву річки в свічковому блимоті крайбережніх вогнів; щем забутої висоти м’яко ширився в грудях, нагадуючи височінь парашутного шовку, коли витягнуті носки от-от діткнуться близької травистої землі, і простір липня, коли, підлатуючи хату, сидиш на теплому конькові і озираєш зсутулені спини тіток над картоплею, заграву між яворами, "міст найбільша з висот, де бував, не одірвавшись землі".

На Райдужному царювала тиша, Андрій натис білу пігулку дзвінка і, коли брязнув ланцюг, штовхнув двері коліном: жовта повінь від коридора затопила тінисту вітальню, вислоруку замружену постать у чорних трусах до колін, "ти диви, ти диви, який гість дорогий", Льоник тицяв спітнілу п’ятірню, Андрій нагадав його звільнення півроку тому, "за орденами приперсь до Афгану синуля полковницький, бач, огинається писарем і листоношею, командирові лебезить, хто чим проштрафився, ні варти, ні рейдів не знає, тричі на день шкребе штабну підлогу, дивись, і слизли з конверта неклеєні на листівку леза, червінець від матері", коли прапорщик Римаренко отримав вість про розлучення і, сміючись, на фотографії дружини повчав солдат, "братва, кому приглянеться, не минай, орденоносцям по списку адресу даю", Льоникові першому спало на думку розстріляти з п’яти кроків фото і вивезяти кров’ю з пальця "молодого", і вислати для потіхи жінці; на дембель хлопці зробили писареві темну — і чого Андрія смикнуло розштовхувати озлілий кагал над ковдрою, що ховала гикаюче тіло? плаксивий Льоник молов про гражданку, Андрій довідався, що до служби він навчався в одному з Надею інституті, знає Ларису, "старий

попросив воєнкома направити мене на передову, аби скуштував смаленого вовка, мужчиною став, позбувся охоти до загулів, до байдиків", Андрій попрохав відвезти для Наді димкуваті окуляри, в пітьмі намету писар довго тис руку захисника, відтак послиненою сірниковою голівкою на пачці "Біломору" нарейзав київську адресу, "вік добра не забуду, віддячу сторицею, заїжджай".

Льоник почухав бороду, забідкався, "ніде притулити тебе, оце оказія, хоч, на балконі постелю? — там дощатий настил є... Окуляри Наді віддав, ото славна дівчина, нікого не підпускає, зараз я Ларису підчепив, помниш бідного Римаренка?", гостро пахли соснові дошки, простелені вздовж балкону, Андрій підмотав замість подушки край худого матраца, вмостив на пилюжному підвіконні піджак, ліг на спину, живична свіжість сосновими голками впивалась в легені, в безхмар'ї густішали зорі, "зніму окрему квартиру, доки Надя отримає диплом, на кооператив розстараємось, молодим сім'ям якісь привілеї є", спам'яталось, як тоді простоволоса в багряній заграві чекала його на пероні, як усміхнулась, відступила від електрички, — скраю площі жінки торгували пучками конвалій, що нагадували свічі у випростаних руках, і вони йшли повз вінчальний вогонь у надвечір'я.

В полусниві примарився Андрієві навчально-спортивний комплекс "Чайка", де займавсь парашутизмом, снилось: укладає основний парашут, розстеляє травою чималий шмат лопотючої брезентини, далі, задкуючи, однією рукою за лямки тримає рюкзака, а другою різко вишморгує купол: сліпучо-біла шовковина сотається легко, мов носовичок із кишені, Андрій натягує стропи, кожну окремішньо перемацує пучками пальців, знаходить яскраву оранжеву сталку, складає стропи по чотирнадцять, далі по сім, запаковує шовк, зводить рюкзак біля ноги, ждучи, коли його огляне інструктор.

Прокинувшись від річкового вітру, Андрій побачив низьку вицвілу синяву неба; в кімнаті хропли, на кріслі лежав полковницький кітель з нашивними зірками, — він налапав на дверях ланцюжок.

2

Сонця ще не було, туман, осідаючи на тополиному листі, ронився росою, машини розвозили бензиновий сморідок, — місто ковтало листяний шелест крил досвітку.

В автобусі Андрій тримався за поперечку над головою, "на честь мого приїзду Надя пропустить заняття, куди подамося? можна взяти пляшчину сухого вина і картоплі в торбину, на річковому вокзалі придбати квитки і старезним, в облущеному білилі теплоходом піднятись проти течії по Дніпру, де повінь причесала осоку в прибережжі, нанесла хмизу, ним можна розвести вогонь, гріти руки над лизявим полум’ям, вигрібати патиком обвуглені картоплини і бачити іскристе грайво, малими ковтками попивати вино і цілуватись холодними від вина губами"; на мосту посунув долонею кватирку: течія несла стовбурище верби, куці чорні гілки розсікали дрібнохвилля, і Андрій уявив: міцно вкорінене дерево знало стужу й сніги, часто топлене повінню відбивалося в каламутняві річки, котра, то міліючи, то міняючи русло, точила нові обниззя, шукала глибше й спокійніше русло, по старому зеленому від будячиння річищі тічкувались приблудні собаки, ріка мила торф’яник і глей до камінного ложа, підступала на рівнинному полі до верби, де кожен падалішний листок гірчив пам’яттю мертвих, де кожна брунька світала надією нових гілок, де більмуваті обчухрини визирали глевку крутію, де живий шелест не скаже, скільки зронено листу за вічно минаючі осені, коли вітрище обшморгує й котить дрібну жовтизну на зіржавлену воду; верба стежила за шумовинням, доки не склякла на кручі. Андрій згадав за свій рід, скільки пам’ять донесла: в громадянську, порубаний махновцями, живцем закопаний до могили, прадід вибравсь із мертвих на світ, аби вмерти на своєму дворищі, шестеро дядьків і тіток по материній лінії забрала війна, нестатки, більшість батькової рідні щезло в безодню тридцятих років, брат і двоє сестер розторочились по світу, він найменший, батько кинув їх пуцьверінками.

Обрій не виднів за дахами, але по тому, як оброшене різнотрав’я газонів розгорається яскравими зблисками, Андрій розумів: уже зовсім розвидніло; в парку пахло бузком, біля стіни червоноцегляного гуртожитку тінь шовковиці лежала на лавочці; знайшов двері з червоним ромбиком "117", прислухавсь до тиші в кімнаті, лапнув залізну ручку, "нікого немає, певно, пішли на нульову пару; заскочу-но в бюро по працевлаштуванню", дівчата і парубки збігали сходами, Андрій пішов за людьми.

На тильному боці будинку побачив плаката — хлопець з кельмою у піднесеній над головою правиці пропонує: "економте час, користуйтесь послугами бюро працевлаштування"; нижче плаката — дошка об’яв, заклеєна запрошеннями на роботу, адресами й телефонами по найму квартир; Андрій став обдзвонювати хазяїв — йому відказували, що вселились два командировочних із південного міста, йому радили махнути на залізничний вокзал, де біля зупинки таксі щовечора люди пропонують житло; подумки бачив пристанище перед сімейним кутком і чув то жіночий, то чоловічий, то зчужілий, то облесливий голос, "нічого немає, не можем нічим помогти".

В установі дядько, розчісуючи сивого вихрастого чуба, пояснив, що місто збирається святкувати ювілей, наїдуть гості з "Юнеско", з усього світу, отож тра показати себе лицем, до чого дожилися за довгий історичний проміжок, отож потрібні асфальтувальники; Андрій згодився, до обіду встиг оббігати медкомісію, отримати ордер на поселення до гуртожитку, тоді вирішив змотатися на рибальський базар і дорогою згадував: гуртожиток його був на околиці міста, де вечорами німувала хутірська тиша, за дорогою, за іржавою сіттю виднів яблуневий сад, вдалині мріли тополі при цвинтарі; від військкомату займавсь парашутною справою, плигав з "кукурузника", Надя прала затягані комірці сорочок, з цибулиного степір’я кришила салат до підсмаженої на олії картоплі, весна прийшла пізня, сніг сірів по затінках, потім раптово степліло і найбільш впам’яталося пізнє тепло, вже по-літньому тихе, безвітре, а зимою вони за щось погиркались, довго цуралися одне одного, доки двадцять третього лютого Надя не приїхала з одеколоном

"Гусар" і пляшчиною марочного сухого вина, — дні чергувалися в праці бетонника, в передчутті блискавичного льоту, в затеплілих вечорах, коли, сидячи на підвіконні навстіжного вікна, вони бачили дим по садку, довгоруких людей, що обчищали верхні гілляки секатором і поливали з каністри бензином обчикрижене, стягнуте на купу гілля; була радість: чекаючи Надю, підходити до вікна й помічати: сонце багрить гостроверхі тополі, обрізане пагілля тонко сичить, розбруньковується на вогні, а задимленою дорогою хуркотять двовагонні тролейбуси.

Ділив кімнату з двома мовчкуватими парубками, котрі вдягалися у чорношкірі з цупкими стоячими комірами плащі, завжди курили, не виймаючи сигарети з зубів, часто ходили на танці в напрасованих костюмах і строкатих краватках, ніколи не сварились, не крили ні в душу, ні в батька-матір: вони працювали на цвинтарі і часом брали Андрія на підробіток, минали яблуні повз сітчасту загорожу, минали тополиний паркан, чіпляли на оградку плащі, брали чирви й штиковки, викидали суглинок, побалакували, "чи не пора підобіду?", серед тиші й наростаючої скорботної музики, випару бруньок, давкого запаху смерті, що ближчає духовими прощальними схлипами, йому світала дорога назад, коли перескочить шосе з лопотючим червінцем в кишені, а навстріч підніметься з лавочки Надя: і відклавши лопату, сівши скраєчку надуханого плаща і беручи ковбасу з товстопалої руки, де під нігті набилося чорних півмісяців, завжди бачив: на лицях напарників ростуть підвусики синього сигаретного диму, завжди чув дивний холод по тілі, відчував чийсь замружений погляд: чи то близької розлуки, чи то коханої дівчини, що виглядає і виглядає здалеку.

Жив між коханням і небом; після цвинтару, відмивши трьома водами руки, вони вдвох поспішали до аеродрому на спорткомплекс "Чайка". І відриваючись світу, з літака помічаючи все ширше, все ширше розкрилений обрій, шукав очима тополину загорожу та дівчину з долонею над очима, з підвітреним платтям, і, затяжним стрибком розриваючи довге чекання, бачив хмари, підпалені сонцем, буцім зірвані вітром клуби яблуневого цвіту, і помічав срібну при сонці, безпомічно приземлену конвалію дівчини, і міряв поглядом небо, гадючи, доки ж

летіти, і завжди перед землею минало очікування, тихо, так тихо, як тоді після танців, коли втікали за село до узлісної циганової пустки, де пахло нічницею й сіном, розтрушеним по підлозі, де вересневий туман плив повз вибиті вікна і дрібне березове золото млинкувало при низькому місяці.

3

Зійшов на станції "Дніпро", — з платформи видніли скуті бетоном береги і зацятковані послідом залізні поренчата край надбережного зрізу.

Ріка пахла квітами, змитим і спрілим луговим різнотрав’ям, пухкими сірими котиками, раннім теплом, а вода уже втратила пругку сталеву синяву, що буває опісля скресіння, вода тьмяніла горіховим деревом, коли похмарене сонце гнало тіні і збиті вітром брижі поспішали до витоку. Була то не гра світлотіней, щось більше — пам’ять? минувшина? — була то дивна упевненість, що справжня денна ріка синьо живиться сонцем, витікає із неба, а нічні чорні води — то кіптюга згорілого дня, де зорі і місяць, мов кола по воді, киплять рідкими зблисками втонулого світла.

Збігши на вулицю, помічаючи на кручах куцу прозелень снитки, Андрій поміж безлічі запахів упізнав сморідок перегною і, проштовхуючись по міжряддю, побачив м’ясисто-ворухкі купки червоних робаків, білих, притрушених мукою опаришів, плескачі жовто-зеленої мостирки й покришену кубиками макуху. Одіті в штормовки продавці, не викрикуючи ціни, не припрошуючи до пофарбованої цибулинням жилки, до мормишок для літнього лову, попивали пиво й курили, оглядаючи люд меткими очима.

Коли, скупившись, стояв біля чорних перил, ріка плавилась блискавкою; довгі пляжні піски осеніючим виліском жовтіли потойбіч Дніпра.

Вони випадково зустрілись біля тролейбусної зупинки. Біла блузка обціловувала Надину талію й груди, сині кросовки визирали з-під вельветових джинсів, а пальці торкали нікельовану застібку шкіряної, на довгому ремені, сумки і, цілуючи губи, налиті журавлиновим соком, цілуючи волосся кольору жухлих на осінь вершків отави, Андрій запитував себе, "чим жила вона впродовж двох років, чи світали ці очі до другого, ці очі, ці очі, замружені зараз від сліз".

— Боже, як я люблю тебе, Андрію.

— Надю моя, наречена.

— Твоя, твоя, ой задушиш.

— Не плач.

— Я нічого, я рада.

Андрій пам’ятав теплінь її погляду смерком двадцять третього лютого, коли попивали вино й задля сміху занюхували корком одеколону "Гусар"; тоді очі відсиніли крижаним сяйвом і знали свою тиху потрібність, і він знав, як потрібен її очам, що скресли від крижаного, від зверненого в себе байдужого світла. Надя тисла Андрієві руку, аби приховати трем своїх пальців, у синьому примружі його очей, що чимало набачились, кам’яніла підозра, "кохання — це піщаний годинник, де сіється смуток і щастя, залежно від того, хто перший його переверне", поцілувала його очі й густі, припалені сонцем кінчики вій; пригортаючи піддатливе тіло, Андрій відчував пальцями, як глибшає вузький жолобок між лопаток.

— Купим гарнюню дитинку?

— Треба мати свою хату.

— Проживем якось, Надь.

— Нє, потерпи з пелюшками.

— Куди підемо? в гуртожиток?

— Тобі шлюбного костюма замовим.

— За твої гроші?

— Тепер спільні.

— Нічого собі закомандувала.

— Сім’я є сім’я. Це не колишнє.

Стискаючи його лікоть, Надя ступала гомінливою вулицею, різким порухом голови поправляла звисле на очі волосся, буцім творила небачену милість цим вітринам, цим людям, цьому сонцю, замилуваному нею! З тролейбуса Андрій запримітив біля кіоска довготелесого бородатого Льоника в бахматій безрукавці під руку з Ларисою, що брала з прилавку пачку "Славутича". Надя перехопила Андріїв погляд.

— Мимра вона. Вийшла за прапорщика, він, здається, з тобою служив, а тоді подала на розлучення, написала йому, що набридло ждати. Через місяць приходить прострелена фотокартка, вона — ґвалт! — біжить до загсу забрати заяву, щоб пенсія йшла. Не знаю, чогось там зам’яли справу, а потім похоронка прийшла. Зараз Льоника загнуздала. До мене підклинювавсь, окуляри якісь тицьнув, каже — від тебе. Якось підсів на ліжко, просить тему одну розтовкмачити по конспекту, коли вскакує Ларка і давай багном поливати. Що вміє, то вміє, видно, самій перепадало не раз. Не подумай нічого такого.

Андрій дивився на вітрину, завішану однаковими плакатами — троє озброєних луком і списами дядьків човнують стойма, а на кормі відкинула крилами руки сестра їхня, Либідь — і згадував... смерть обзивалася плескотом гірської річки; для корегування вогню вони втрьох — сержант Орлов, прапорщик Римаренко й Андрій — зайняли виямку над ущелиною в горах, де за донесенням розвідки мала об’явитися банда. З нарукавної кишені Андрій дістав сигарету, примостив біля ніг речмішок, автомат, рацію і подумав, що гори нагадують пащу дракона, Орлов пийнув пару ковтків із літрової фляги, кремезний прапорщик у бінокль озирав долину, тоді обсмикнув маскхалата, спиною зліг на плескатий камінь, ногами вперся в гострокуту брилу, неголосно оповів за Ларису, "така люб’яча була, батьки неїні так раділи весіллю, проте, бач, приспічило, так задурнила голову, що забув одягти бронежилет, правильно писарчук настренчив вислати закривавлену фотографію, тепер, як підстрелять, повірю в долю, чортзна, що вірніше, жінки чи прикмети, колись по чотири літа з війни виглядали, "ой, вернися, мій миленький, мій славний козаче, за тобою, зажурившись, Україна плаче", а зара?", Андрія лоскотнув спогад про Надині чекальні листи, Орлов заліг за каміння, в нагрудній кишені поправив, щоб не муляла, гільзу з адресою, друга така заклепана гільза на випадок, якщо звугліють груди, терлась об сірникову коробку в схожих на джинси штанах; моджахеди з’явилися пообід, коли, пополуднавши, згадували гражданку — прапорщик нагледів зо два десятки бороданів: троє босих новачків за ремені тримали на плечах англійські гвинтівки "БУР", один у дзеркальних окулярах блискотів діамантом на вказівному пальці, попереду білів чалмою сивобородий дід, чиї обтяжені гранатами кишені халата не заважали впевненій твердій ході. Орлов присутулився над рацією, поправив навушники, Андрій чекав, коли реактивна артилерія в шаховому порядку сколошматить розщелину і земля ковтне землю, і залізо згризе залізо, і тиша заткне вуха стікаючих кров’ю людей, і спокій запанує під сонцем, хоч навколішки пхай киші в слизький живіт, упізнавай трави, хоч, розпластавшись на спині, поглянь на орла в сліпучій сонячній прірві, хоч нікуди вже не дивись.

Доповівши про виконане завдання, йшли за річку Гільменд і заблукали. Ніч розкрилювалась над кам’яними зазубринами, від місця артобстрілу чувся плач шакальні, вихолод— жуючись, пострілювало каміння, варан, вибредаючи на полювання, зривав лавину по схилі і раптові в безвітрі шелести повзли по міжгір’ю, буцім кажанва полосувала темряву. Вранці Орлов збіг наповнити флягу — куля зрізала гілку схожого на вербу деревцяти, — і вони поодинці хекали до зеленої зони, доки двоє тримали оборону, і куля черкнула рацію на спині Андрія, і гуртом мусили залягти за валунами річки, вода глушила голоси, нагадуючи схлипи плакальниці, "відкіля тебе, сину, виглядать? де мені тебе пізнавать? чи між косарями, чи між гребцями, чи з поля, чи з моря, чи з високої могили, чи з глибокої долини? висока могила високо висипана, глибока долина глибоко викопана, чи тебе на Різдво, чи на Великдень, чи до святої неділеньки ждати?", вони здогадались, що душманів не більше трьох, що їх задумали вигнати на рівнину, аби взяти живцем, і виглядали смерку, коли річка зіллється з мороком, завидніють по горах спалахи гвинтівочних пострілів, і день тільки-но розгорався, і розривною кулею Римаренкові вирвало спину, між гострих кісток закривавились легені, вбитого відтягнули нижче по течії, і сигарети розмокли, пальці дубіли від крижаної води, мокрі куртки смоктали з грудей тепло, мертвий прапорщик на сухому валуні розсікав долонею хвилі, і поночі на плащ-палатці вдвох тягнули покійного до частини, що зоддалеки зафуркотіла дизельним двигуном і заясніла віконцями на палатках.

Замовивши темний, з цупкої матерії, костюм, купивши гостроносі весільні туфлі, повернулися до гуртожитку, де, тримаючи під пахвою пакунка, Андрій залишив паспорт вахтерові. У порожній кімнаті Надя опустила на підвіконня пакета з провізією, ворухнула плечем, скидаючи сумочку і, обернувшись, світліючи чітко супроти вікна, здмухнула пасмо волосся з-перед очей.

— Ти славна, — заплітав пальцями сипучу отаву волосся; от вона, мить, така ждана, і небо не рушиться. — Ти будеш слухняною жінкою?

— Буду тільки твоєю.

— Мовчи, не клянись.

Через Надине плече бачив спалені загравою тополині верхи, густо охоплені з боків хмаровинням, а серед парку на узвишші цвів призахідним сонцем кущ молодого бузку — необламаним цвітом горів і не меркнув під чорнотою обвислого неба, і Андрієві вчудивсь на мить запах квіту: росистий, п’янкий дух цнотливої зваби. Пізніше він підійшов до вікна, закурив і дивився на темряву парку, де погас кущ молодого бузку, мов попелом, присипаний мороком ранньої ночі, Надя на ліжку розчісувала коси, що іскрили від рідкозубого гребеня і німбові спалахи надсвічували її голову.

— Андрію, потрібно забрати паспорт і залізти по трубі. На ніч хлопців сюди не пускають.

— Добре. Насмаж картоплі, їсти хочеться — страх!

Легке, як мамина рука на голові, втихомирення повнило світ усередині, коли йшов коридором, коли сів на лавочці, задивився на розцвічені соняшники вікон, "ось докурю, підтягнуся до крайнього вікна другого поверху, пірну в сонний морок кімнати", Надине вікно часом світліло її профілем, відкинутою в посміху головою, коли пальцями підбирала русе волосся за вушком, її малими грудьми, обтуленими простеньким халатом.

Притримавши двері, з гуртожитку вийшла натоптувата в білому платті з рукавами-ліхтариками твердоока Лариса і Льоник. Підсідаючи обік, Лариса підгорнула сукенку долонею; ніби здивовано впізнаючи її, Андрій відхилився від лиця з густо підмальованими віями, від руки з тонким тисненим перетнем.

— Із приходом тебе, — сказала Лариса.

— Ага, — кивнув Андрій.

— Розказати про Надю?

— Посварити кортить?

— Не злись, послухай.

— Не хочу.

— Боїшся правди.

— Так, як тебе.

— Хіба така страшна?

— Ти козир-дівка.

— Ох, який став, ти диви.

— Таким і був.

— Раніш не ображав дівчаток.

— Дівчаток не ображаю.

— Знай: вона упадала за Льоником.

— ...

— Про квартиру випитувала.

— Це правда, писаре?

— Правда.

— Сука не схоче...

— Чув: женитися маєш.

— Сука не схоче...

— Мене заїло, того признався.

— Сука не схоче...

— Не нарошне, повір.

— Брись обоє.

Шелест листя нагадував шум підмитої, осідаючої з круч жорстви, Андрій подумав, що дарма раніш не співалось, "чи ти будеш, дівчинонько, за мною тужити, як я сяду та поїду до війська служити? Ой не буду, козаченьку, далебі, не буду — ти за нові ворітенька, я тебе забуду" — дарма не уявлялось, "летіла зозуля та й стала кувати: служи, ухажоре, буду тебе ждати; служи та шануйся, поки служба буде, а я погуляю, поки твоя буду" — дарма не чекалось — "годі тобі, голубонько, високо літати, ходи, сідай коло мене, щось маю казати: за річкою, за бистрою набери отрути, дай же мені того зілля, щоб тебе забути". Колись на зашторені сцені сільклубу приймали до парубків, Андрій за старшими хлопцями підспівував, "дівчино моя, гей, напій же коня", а приятель Степан научав, як ліпше освідчитися, "допустім, танцюєш вальс і зітхаєш, вона допитується, що болить, тут і преш, мовляв, жінкою після армії хочеш взяти, теє-сеє, і частіше зітхаєш", гурт на стільцях біля слоїка і газети з холодними котлетами, цибулиною та общіпаним бухінцем, стогнав, "дівчино моя, гей, сідай на коня, та й

поїдем у чистеє поле, до мого двора", Степан зрідка визиркував з-за штори, моргав до Зої, басив над вухом, "главне, зразу не лізь цілуватись, квіток наскуби на чийомусь горідчику, дівкам подобається розбишацтво, покажи себе люб’ячим і незалежним, розпитуй за неїних батьків, мовляв, серйозні заміри маєш", хлопці, обнявшись за плечі, похитувались з боку в бік, "а мого двора, гей, нема ні кола, тільки стоїть один кущ калини, та й та не цвіла".

4

Чорноволоса в білому плащі жінка навкіс перейшла вулицю. Андрій помітив її в синяві ліхтарів, вона пристояла в світлій галявині коло стовпа, впустила сумки й труснула затерплими пальцями. Андрій миттю впізнав жінку, котру ніколи не бачив, "такі вони всюди: рухи вільні, обіцяючі, владні, кожен порух є натяком", жінка відчула на собі липкий погляд, проте не глянула навстріч, розгублюючись, коли дивляться отак прямо, а поряд нема чоловіка, котрому варт звести очі — і ніхто не озиратиме тебе з тінню зневаги.

Ніч зітхала далекою бурею, зрідка доносився грім, і Андрієві вчудилось, що гукають неголосно.

— Вам помогти?

— Поможіть, коли в силі.

— Не цеглу торбичите?

— Картоплю. Доцю одвозила бабі, — засміялась губами, затулила сміх очей довгими віями, тоді обігнала його, вказуючи дорогу, — білий плащ і чорна корона волосся вирізнялись попереду. Обіч тротуару під каштаном бовванів старий обшарпаний "Запорожець", Андрій помітив номерні знаки своєї області. В ліфті вона зітхнула: — Каєтесь? Я вгадала?

— Хіба ви циганка?

— Я просто Анна.

— Андрій.

Потім, ступаючи смерком кімнатини, обіруч розщібала плаща; він, замилуваний пошерхом білого шовку, коли рукав її дотикався грудей, бачив свічковий профіль лиця і здогадувавсь, скільки посмішок і цілунків од’ясніло на її стиглих губах, "будь господарем, увімкни світло", і палахнула воскова гладінь паркету, і згодом — телевізор ряснів кривавим полем війни, солдати з роздертими жахом ротами зривалися в атакуючу хвилю, падали, зітнуті жаром осколків, ті, що злягли, не звелись, не побігли, виказували ходу самої смерті, обважнілі тіла нагадували чорні ступаки на снігу, сліди погибелі, котра повзе за живими, а він чув: на кухні вода зашуміла в посудину, шеркнув сірник, і на підлозі килим лащивсь до ніг ворсом зелених отав, табуном рогатих оленів, злетілими з дубового віття пташками, що завмерли над понурeним стадом по коліна у паші, з головою в бузковинні сонця, "назло Наді заночую тут", Анна поралась коло плити, посміхалася мимоволі, чекаючи, коли спіниться кава, потім кликала, всадовляла його за стіл, а він здригнувся, торкнувши рукою гаряче вушко чашки, й не міг нагадати, коли востаннє раював отак, і бачив синю, туго випнуту грудьми олімпійку, коли навпочіпки присідала біля відчиненого холодильника, коли підвелась, через його плече плеснула наперсток вологи з пляшчини в золотавих зірках на наклейці, і вона визвалась показувати фокуси, вдарила по цераті колодою карт, що розсипалися віялом, зблизька поглянула на молоде, з густим просинцем щетини, лице, заговорила, "глянь, приїхали до короля валети, постелив їм король порізно з дамами, себто своїми дочками, сам посередині влюлявся, почепив по замкові, тобто по шістці, поставив по сторожеві, тобто по тузові, встає рано, — змішала й здала карти на четверо, — валети попарно дрімають з дамами, замки пооббивані, тузи покотом сплять, пішов король та й повісився", з вивертом ляснула атласною картою, і колода увібрала хитру ловкість натренованих пальців, по-своєму

владних скидати й утримувати мізинцем карту, ріднити по масті валетів з дамами, знову мліти перед таїною простого, навдивовижу знайомого фокуса, і був запах кави, раптова, м’яка, на два подихи, тиша, два віддзеркалення в темному нічному вікні, де сама непроглядність, був спалах ніжності в сплетених пальцях, замружені очі, запах спілих суниць, був один ясний обрис в затіненій шибі, і Андрій дихав пам’ятним змалку запахом припалених на сонці суниць у щербатій макітрі з сметаною й медом, хліба й теплого, пінявого ще молока на вечерю, "звідки ця жінка, власкавлений погляд, тверді суничини крізь спортивну одежу, ніч, два подихи в самотньому світі, звідки це відчуття нестерпного щастя?", — Анна відвела голову, щоб не знати й не помічати нічого, лиш світло на склеплених, тонко-тремтливих повіках, лиш лоскітна морозь вздовж спини, лиш червона яскравінь гарячих троянд, що росли, заступали їй зір у сліпучій знемозі.

— Пахнеш, буцім сунична галявина.

— Ого. Це мило суничне.

— Ні. Сунична галявина.

— Нехай буде по-твоєму.

— Ти найбільша суниця.

— Я не суниця, я Аня.

— Суниця, признайся...

— Хай буде по-твоєму.

5

Перед відбоєм, підсмажуючи картоплю, — пахло олією, білі кружалка, прижовкаючи, сухо шкварчали в пательні, — Надя нагрітою ложкою помішувала й відшкрібала спідні хрумкі пластівці, дивилась на полум’я газової горілки і все чекала, коли люд обляжеться спати і Андрій по трубі залізе в гуртожиток. Серед синього вогню раптом привиділись будні й свята без нього, залицяння й відвертість чужих натяків, слів на іменинах подруг, "аби він довідався, людочки", сором відчула вона, що так по-дурному дочікувалась радісної оказії, де хтось запросить до танцю, вуркотітиме стиха, лоскочучи диханням вушко, а потім за столом урочисто й потуплено проголошуватиме тост за вільну любов. "Невже то чекання було? Невже була радість? Колись мусиш виходити заміж; не для відмітки, а якось соромно вік дівувати: мовляв, не потрібна нікому. Як не складеться сім’я, можна самій дати раду дитині, зара не зрозуміло, де розлучені, де сімейні, проте хоч-не-хоч, мусиш стати на рушничок... Аби хоч не пересолити, бо засміє: диви, закохалась перед самим заміжжям; аби хоч не передумав, скорій би весілля, на Льоника малий розрахунок".

Вона здригнулась, почувши, як, хляпаючи тапками, хтось прошкробав на кухню, мельком упізнала Ларису, котра обережно, аби не розсипати, несла в совку підметене хатнє сміття.

— Хазяїна ждеш? Підожди, підожди.

Надя вчула їдкий сморідок пригорілого, зменшила газ, за спиною чула: сміття шухнуло в порожній бачок; чула кожен ступінь, намагалась не обзиватись: щось остерігало її від образи, від помсти. Вогонь синів невгасимо, розмірено, а Надя в недоброму передчутті закусила нижню губу: присмак крові, начеб наїлась кислиць і запила водою, оскоминно вистудив під язиком. "Лариска, видно, розкаркала все; куди я без нього, ох і дуреписько, ох і дурепа, годі вогонь стерегти". Надя внесла пательню в темну пустку кімнати й, нагнувшись, опустила її на металеву підставку, сіла на ліжко, задивилась на високий прямокутник дверних вузеньких шпарин, чітко висвічених з коридора. Важка й дріботлива,

невідь чия хода за дверима, тримала в напруженні — мить і прочиниться світло.

Вже зрозуміла, що не прийде, важкі його кроки не замруть у коридорі вкупі з тривогою її серця, вже тулилась до шибки, аби розгледіти вулицю, порожню лавочку під шовковицею, листя з цинковим полиском від ртутної мжі ліхтарів, здавалось, притамовувала відчай, проте спільне з ним минуле, всі сонні й безсонні світанки зклубкувалися в одну днину — чорнота, непотрібність цього дарма зжитого дня невимовно гнітили. "Хутніше б заснути, і звідки так холодно, звідки так зимно?", — закуталась ковдрою, подумки гомоніла з Андрієм, буцім відписувала довгого прощального листа, де ні добридень, ні до побачення, ні прощай, ні цілую, одні слова і слова. Холод нагадував осінь, ранню вересневу жовтизну, коли старшокласницею, вилітнившись у благеньку кофтину й сукенку, вибігала надвір: перша паморозь посріблила поріг, листя яблунь в садку, а вже пізно завернути до хати, вже ніколи зодягнутись тепліше, пора поспішати, аби вспіти завчас на автобус, що відвозив до школи. Передчуття холоду було завше їй впомку; вона вичікувала пору, коли геть заосеніє і потрібно тепліше — в чобітки і куртку з відкидним капюшоном — зодягатись на люди; вона завше пам’ятала про близьку негоду, проте щорання, поверх сукні накинувши кофту, вступала босими ногами у дірчаті туфлики і, нагнувшись, поправляла заламаний задник, обводила пальцем зап’яток і, розги— наючись на ходу, ступала на поріжок, ковзкий і білий від інею! Послизнувшись, змахнувши портфелем і рукою лапнувши одвірок, подумки підганяла себе, "якщо заспішу, то зігріюсь до автобусної зупинки, далі люди пригріють в тісну— ватому "пазику"; повітря гірчило примороженим листям, свіжо й оновлено, як опісля дощу, пахла стужавіла земля, хатні шибки сизіли від інею, рідкий димок з бовдурів, клубкуючи стойма, буряковів у безвітрі, а на полях верхи сизих скирд біло парували при сонці, що восковою окапиною тануло в морознім туманці; сиза прозорінь вістувала бабине літо й тихе печальне тепло, коли марево пахне сухим стерновищем, височінь набуває в зеніті крижаної бездонності, кожна билина й листок вижовкає, яснішає, світло прощаючись з білим світом. Легка, блискавконога, зігрівалась помалу,

оббиваючи іней з наїжаченої дрібним остом трави, проте, відразу, послизнувшись, вона думала "вже осінь, вже глупа осінь, вже до весни не відтане й не відтепліє"; тим веселішала перед полуднем, коли день розгодинювавсь, паморозь блякла від теплого вітру і скапувала з листя росою, важкими дробинами цяткувала пилюку, а сонце спивало не зронену вітром росу на шибках, і курище, по-осінньому мляве, легко звітрювалось за машинами, доверху вантаженими цукровими буряками. Спокій приходив пізніш, а найпершого ранку, дрібочучи туфликами по осрібленому осту, вона лякалась, що аніраз не потепліє до березня.

Зігрівшись, Надя дрімала; в нечіткому сниві марився вечір, коли з Андрієм прийшли із привокзальної площі, ніч, усі нечасті слова, обличчя на доторк губами, хвилина пробудження, коли світанням підсмикнула сповзлу дониз укривачку і задивилась на його безвусе, підмощене сподом долоні, лице.

Серед ночі вона кинулась, плачучи. Довго лежала, не відриваючи голови від подушки, — і сон, і минуле, і сльози, висихаючи, покидали її. Мокра подушка студила щоку, при найменшому русі ліжкові пружини рипіли іржаво; лежала, покусуючи зціплені губи і відчуваючи, як холоне всередині від оскомного присмаку крові.

6

Виринаючи з літепла сну, Андрій струснув головою, діткнувся вигину жіночої шиї і волосся з жорсткістю молодої осоки; за чашкою кави Анна розповіла, що працює адміністратором готелю: так набридає за день віднікуватись від мандаринів, від забутих у паспорті червінців, від квітів,

від залицянь, все одно, що живе з трьома попередніми чоловіками зразу, кожному догоди, кожному чогось бракує; Андрій стояв коло вікна, бачив ріг вулиці, поки жінка сполоскувала чашки в рудих пружках кави, сонно хляпали двері під’їзду, голуби походжали асфальтом і зринали перед людьми, а двірник ґумовим шлангом поливав клумби, бризки

сіялись на "Запорожець", що нагадував злежаний під сльотою стіжок, Надин гуртожиток бовванів за деревами, — і Андрій п’ятірнею згріб чуба, "недавно відслужив армію, хотів женитись та наречена підвела, тра заново відвойовувати душу, — чоловік без сім’ї, без даху над головою — лишень півлюдини".

Анна відповіла, що нині не допетраєш, де обпечешся, взяти, приміром, їхню родину, — "після батькової смерті вчотирьох поживали: квартирант Іван шоферував у колгоспі, сестра Лєнка кінчала десятий клас, я після восьмого мала йти в люди. Приятель старшиною з армії повернувся, десь біля ракет служив, "дипломат" і вівчарку звідти припер, загуляв, аякже, перший парубок на посьолку і внадивсь до Лєнки. Іван по-всякому його випроваджував, раз могорич хлопцям виставив, аби пику збуряковілу, як розжарена духовка, наквасили, а Лєнка, дурепиську, викаблучується, пхикає, бач, такого ухажора губить. Щовечір, бугаїстий, циганкуватий старшина в курточці льотчиській рипить чобітьми до лавочки скраю нашого двору, вівчарка на вікна виє, Лєнка попару не дає, вибасовує перед шибками, брат відпихає за лікоть на гору подушок на ліжку, "надме до носа й покине, оханися, дурна". Вона й не відає, що те убоїську жалілось при клубі, "вроді облучився, перед молодицею осрамитися встидно, якраз молоду, необ’їзжену тра". На восьме березня вивтікала Лєнка на вулицю, потім хвалилась, що вівчарка руку лизала, і літом заколивалася з пузом, до тітки в город подалась — поступати, — той слідом, наобіцяв золоті гори, ощадкнижкою похвалився, підбалакав заяву до міліції подати, спровадити Івана на пару років, головне — на суді плакатись, що зґвалтував, очорнив перед світом, йому пару літ припаяють; вона спершу нівкакую, заявилась додому, з Іваном знову погиркалась, "маєш дяку? не слухалась?" — "мовчи, твоє діло теляче", того вечора і згодилася, "він же віка вкоротить тобі і мені, і дитині, нехай порозумнішає там".

Впослі лист від Івана прийшов, — звідти рідко листують — пише: так і так, зла не держу, захирів, блатні гахнули сідницею об бетонну підлогу, а тепер долежую дні, на роботу не посилають, калини дуже

кортить і гарбузяних, пражених на деці, зернят, привезіть хоч пару бубок. Докомизилась Лєнка — з кавалером розгиркалась і страшно признатися, "покритка, покритка, бодай тебе віко покрило", харчів набере і до тітки втікає, а вівчарка під нашу повітку прибилась, скавулить безнастанно, потім курка заспівала на погибель, зарубали її та до міста поїхали з мамою, напитали те учрєждєніє, кажуть: поховали Івана на новому цвинтарі, а перевозити заборонено, доки срок не відбемкає. Кладовище скраю пліснявілого озера геть обкидане викорчуваними пеньками — стримить догори вузлувате коріння — збоку труба крематорна чадить, сіріють бетонні підошви при скособочених, іржавих, як сама смерть, табличках, на могилі білою фарбою номер нарейзяно, та й; мати Лєнці розповіла за відвідини, — тиждень марою безсонною прочапіла, тоді злягла, альбом Іванів гортає, забалакує з ним, поночі двері біжить відчиняти, в самій сорочці навшпиньки спинається на порозі, визиркує, жде, що братчик завидніє у прохилі розчахнутих вітром воріт, візьме на призьбі брусок хазяйського мила, попросить на руки зілляти з ковша, жде, всміхається, потім руки накладала на себе, обгоріла, що страх їден, тако й забрала "швидка".

Почуте відбило Андрієві ревність, "якщо любитиму тільки за те, що мене люблять, хіба взнаю добро?"

— Коли зайдеш?

— Не люблю обіцяти, Ань.

7

Лишившись на самоті, Анна згадала, як худий, розгублений на обличчі Іван в обстріпаному на кишенях плащі та сивобородий німий його батько в капроновому капелюсі провулком, загрібаючи солом’яну потерть, несли на палиці валізу на мідних защібках, заглядали до кожного обійстя і кожному господареві Іван пояснював: так і так, люди добрі, батько в церковному хорі співав, після інфаркту німота напосіла,

лікарі радять покинути міське житіє, квартиру двокімнатну, роботу двірника, пожити подалі від штовхітні, може, попустить, — мати взяла на постій, як-не-як, Іван парубок доладній, по хазяйству допоможе, дровцят врубає і взимку цебро жому корові внесе; коли я прихилила за пришельцями хвіртку, Лєна від літньої кухні на совку несла жар для розпалки в печі, сутінь дихала нафталіном з валізи, матіолою, вересом від повного тазика губ’як на лавці, а вітер видмухнув щупку жарин, що надсвітили добродушне лице хлопця і чорно засіяли полу плаща: звичний, сонно-насмішкуватий примруж очей Лєни на мить розкрилився від випадкової вини, хлопець долонею тернув тліючу шовковину, послиненим пальцем загасив фіолетові цятки, в очах сестри кам’яніла відраза, яка відтоді не давала терпіти вибачливу усмішку на соромітницькі жарти "такий ґевал, а косу виклепати не тямить", на відмовляння провести з клубу, "без тебе свічку потримають, не бійсь", на мамине добре ставлення, "пора хату йому відписати — за стіл всадовили, сином кличете"; валізу першого дня розпакували, було там на сталевому ланцюжку кадило з дзвіночками, які ще тримали ладанний дух і мовчання скорботної таїни, було десять богослужних книг, Четьї-Мінеї, псалтир, пояс шовковий з чудовими візерунками та надписом якоїсь молитви, образ Іоана Предтечі над водами, кипарисовий, на тонкій стрічечці хрест, якого буцімто привезли з Єрусалиму; німий простягнув матері Євангеліє в оксамитовому окладі зі срібними кутами, розвісив на бильці ліжка дві сорочки, котрі син згодом одягав на роботу в колгосп, мати віддала Іванові сяку-таку одіж покійного батька: зняла з держака вил у хліві просмерділу силосом брезентуху, приплюсклий шкіряний картуз на гвіздку під повіткою, внесла з комори шкарубкі чоботи і два старі свої фартухи порвала на гонучі. Опісля того, як буря пообсікала дроти по околицях, німий на мигах напросився злагодити гасовий ліхтар: звідтоді сельчани несли домашнє світло на ремонт, осьо потрібно підпаяти бачка, осьо нового фітіля завести, а головне: навшпиньки підступитися до вікна й підгледіти, — старий уважно, як всі німі, сторінка за сторінкою, гортає товстенну книгу, прозвану селянами чорною магією, то зітхне, то посуне на столику злагоджені ліхтарі і пробує на зуб мильний корінь живокосту, натрамбовує до поштової скриньки жовту цвіть дроку, складає в скляний посуд і закриває

пластмасовою покришкою пахучі зілля: валер’яну, лепеху, лимонну м’яту, за котрою ходив аж на пасіку. Аби поцупити оті книжки, дядьки надумали впоїти німого, приходять із відстовбурченими полами, ліхтарі зносять на підвіконня і притискують пляшками об стіл, німий в одну пляшчину прополісу натовк, до другої корінчиків чимериці натикав, показує великим пальцем: "О! О!", і тре по ногах себе, мовляв, розтирання вийде добряче: плюнули дядьки та в двері, "з карбідом пили, з пральним порошком пили, а від мікстури зляжеш, нє, брацє!" Восени Лєна від запалення легень злягла, німий в печі варив яблука з салом, додавав туди вина й шоколаду; самій кортіло захворіти, щоб ліки такі куштувати й свистіти в олов’яного соловейка з водою, і слухати, як об причілок шепелявлять вицвілі чубчики на кукурудзі; Іван саме в танкових військах служив, старого інфаркт розбив, одпустили на похорон, а коли дембельнувся й приміряв подарований нашою сім’єю костюм, вперше матір не тіткою, а матір’ю назвав, поцілував руку, вона ж і дотоді його сином кликала, — зима той рік увернула люта, пригадую, вугілля на паливну норму скінчилося в січні, то з мішечком вдвох дибали на дорогу до станції, звідки гусеничні трактори тарганили, розгублюючи на бакаях, брикет, тако по кучугуриськах назбираємо клунок, Лєнка від магазину сітку хліба пре, сміється, що за два ріжки тягнемо лантух по настові, на ходу припалює Іванові сигарету і хреститься лівою рукою; пригадую, над’їхала міліцейська машина, Іван дровцята в плиту підкидав, — за рипом дверей вогонь зметнувся ясніше, зализень диму згасив палаючого в сволоці хреста, така туга мене обкутала, наче — миттєво прозрівши — я відчула тлінне життя в нетлінних стінах, де білизна глини, як чистота літ, осідала за кожним Великоднем, не вишурувалась спинами своїх і чужинних людей, де з року в рік підхоплювавсь тягою і попелів у печі дух пустки від дубових легарів, які вгрузли в землю; тоді машина здиміла провулком, і тиша запахла чебрецем у торбині під сволоком, відтак заревла корова, коли її, здуту на молодому клевері, сусід косою дорізав у садку; другого дня, в четвер, їздили з мамою до прокурора, казав, "і свідки знайшлися, і дєло на мазі, не тушуйтеся, тьотю", мамі ж сором виїдав очі, на вулиці голову опустила, думала, що все на краще владналось, якби знаттє, як прокурор молодий, зроду не ляканий і хитроокий, підлатався від батьків

старшини, про якого казали: йому світ, як решето, а люди, як мухи; добре хоч передала мати Іванові куртку з відкидним капюшоном, кульок халви і п’ять пачок "Прими", пам’ятаю: дощило, то на автостанції так руки мамі тремтіли, що мусила я відтикати скляну гільзу валідолу, баби під клейончатими накидками тулились до обшальованих стін, пахло набродженою взувачкою і общіпаними батонами в сітках, дядьки вибредали на перекур, при порозі зводили коміри піджаків, ховаючи підголені в парикмахерській, засмагло-юхтові шиї. журились, "та-ак, брацє, трудно по часті випивки, аж ну" — "то комета наврочила, пролетіла і все пішло прахом", хворий парубій у латаних ґумових чоботиськах, у замизканому пальті на одному ґудзику, прикрученому мідним дротом, чапів за криницею і проводжав кожен автобус: біг, розляпуючи тванюку, махав довгими руками і моторошно скиглив, "геть звідси, геть, кажу", школярі, накагативши в кутку портфелі, гиготіли і тикали на хворого, "диви, диви, оно диспетчер як вичудовує, ґвалт", сіра безпросвітна ляпотнява крила землю, мовби небо здрібніло на безліч калюж, а мати навхрест обіймала себе за плечі, боялась плакати, аби хоч подумки відвести біду; людей прибувало, зусібіч скрипіли порожні корзини, і мені втішно було, що діти не тикають пальцями, приймаючи нас за базарювальників.

Якось жив Іван непомітно, не загризався з сусідами — закине рюкзака за спину і в ліс за травами: осінь, морозна імла біло сходить над чередою різномастих корівок, соснові шишечки тупотять по стежині ягнячими копитцями, вітер видмухує з порхавок сухе порохно, мох на купинах пухкішає, спалахує соковитою зеленню, відпочиваючи від чобіт грибників, лет синьокрилої бабки над густим вересом по галявині, і яблука на голках їжака під яблунею-дичкою, і погризені білкою червоноголовці в насінинах посліду, і гола рудизна обгородженого воринами поля в сірих кавалках міндобрива, і почорніле осикове листя в ступаках лося на просіці, і приземистий чорничник, і пісня пастуха, котрий, сидячи під стіжком, обцюкує липове поліно, вистругує ложку ножем із колодкою у вигляді щуки, світ наокіл пропах гіркотою дубового падолисту, туманець над лісом нагадує дим обпалених блакиттю березових свіч: тиха прогірклість п’янить і вмовляє зробити людям

посильне добро; наскубає Іван скраю болота батогів плавуна (хлопці просили щось помічне від пиятики), начухрає живиці — зварити з воском і ладаном мазь від порізів (на роботі руки зчесуєш до кісток), зірве гілочку кислої бруслини, аби дівчатам поцілунків солодких праглось, і в сінях, об ряднину обтерши пилюку з ботинків, сміється притишено. Досі в пам’яті той сміх, кортові штани на ремені з гнутою клярмою, бахмата сорочка із випраним на комірі білим рубцем, коли ліз витрусити сажу в комині, та лежаках, заніс ногу на другий щабель драбини, вона храпнула — Іван гримнувсь на спину, аж дух забило і губи зсудомлені нагадали вираз німого батька, котрий перед смертю показував матері на молитослов, просив прочитати; невже молодий квартирант знав близьку кончину тоді, згорбатівши в три погибелі? Одноразз заблукав, збираючи зілля, потім розказував: безмов’я нічного лісу урочисто владарювало над світом, тільки цвіркун обзивавсь в чагарях і ґрунтовка нечітко тьмяніла за пару кроків попереду; оступаючись зі шляху, забредаючи в рідколісся, чув галузистий тріск під ногами, чув, як нога провалюється в купу зотлілого хмизу, мовби з льодяним потріском пірнає до ополонки: ішов, ніби по молодому льодку, не лишаючи сліду, і сюркіт цвіркунів нагадував рип іржавих завісів, коли скрадливо прохиляють двері, сажисті стовбури не обзивалися жодним листком, йшов наосліп, зненацька — беркидь, перечіпивсь об колоду, калатнувся озем, шемерхнуло коріння в рюкзаку і серце бухнуло в дорожню твердь, "що за лісозавал?", струснув глей на колінах, ступив пару кроків і знову — калать! відчув долонями холод спітнілої землі, почув: шоркає на потилиці щетина об комір сорочки при різкому порусі голови, почув на спині злі погляди осик, почув, як кров золотить очі, "доки битиму лобом твердінь?", від спалаху сірничини морок звився кіптюгою, хлопець присів, аби ліпше бачити: здавалось, світло іде не від руки з сірником, а від дороги, переміряної безліччю коліс, невисоке, мов бліда вруна, сяєво росло по землі, розкрижовані дерева могильно пахли суглинком, "ітиму обережніше, розчистка лісу", сірник, догоряючи, пекнув пучки пальців, від страху давай співати, горлав до безголосої хрипоти, доки зовсім не збився зі шляху і приблукав на цвинтар, де крик сича шибонув сторопінням і змусив бігти, хапаючись за слизьке від роси поіржавлене пруття оград, перечіплюючись об кротовини і поодинокі могили в

закутку кладовища, "не інакш, батько кликав", ґрунтовка розвидніла пе — ред селом, хотілось гукнути подорожнього, підбігти й захекано попросити цигарку в розгубленого чоловіка, що облапошить кишені, мотне головою і глипне навсібіч, не зважуючись давати драпака, потім приглянеться скоса, загне в батька й матір, скаже, "як ти налякав мене, Йване", але жодної людини не видніло довкіл, цибате будячиння і чорнолистя верб шебуршіли в тумані, коли косиною перетнув луг, а селище чіткішало в блимоті вікон, спів цвіркуна тремко морозив під ложечкою, туманець від ставка пах татаринням і склів на молодих лопухах.

Сусіди вважали Івана не вартим зневаги, лишнім серед чоловіків, котрих під’юджували жіночки: "оно не п’є і живий", зайвим для хлопців, котрих повчала тугошия рідня: "бач, тихесенький, як вереснева вода, а від тебе смердить щурами й тюрмою, гляди, докомизишся", лишнім для ревнивих батьків, кому образою були кращі діти: "прибився на наших дівок, горожанин обабнілий" — був потрібним зимою в недугах, опісля знову забутим, аби відразою згоїти думки про вдячність. Після служби признався Іван, що квартиру міську відписали військовим, тра туто обсідатися, мати зраділа, а Лєна поховала його книжки в холодну духовку, Іван благає, "віддай, гріх на душу береш"; мабуть, любив Лєнку, раз терпів наші вибрики: ніч, вітрисько гуготить соняшничинням на межах, одну голку захромимо в раму, другу — в каштан, крізь вушко протягнем нитку і буцкаєм здалеку у вікно, квартирант пече у піддувайлі картоплю,

чадить "приминою" в грубку, вистромить у кватирку обсипану золотою слюдою голову, "хто там? хто там?", сніг синіє на грудді від тугої парчі світла з вікна, здавалось, чиясь невидима десниця тримала хвіст комети над черепичним дахом, над порожньою кролячою кліткою, над граблями на погрібнику, над сивим випаром від посинілих на холоді губ, "хто там? хто там?", ми ж одна одній коміри слинимо, аби не пирснути зо сміху, знов посмикуєм нитку, а він тричі перехрестить книжкою кути і гасить світло — жалів, щоб не мерзли на осінній межі; лишень одного разу озлів, хлопцям при клубі виставив могорич, аби

відмотузили старшину, бідака вибачення привселюдно просив, баби ж казали, що жалісного, як посмітюху, ніхто не жаліє, так, відкишнуть, щоб під ногами не плутався; мати розібрала відгородку, зажили укупочці однією родиною, він казав: женитися рано, тра дівчат вивести в люди і заміж віддати, до смерку цюкав поліно за поліном — дуб від сокири зрідка іскрив; недавно снився: в батьковому капроновому капелюсі тримає валізу, стоїть за розчахнутою брамою, плащ з одірваним хлястиком стовбурчиться на худих плечах, лиш голос одмінний, змужнілий від мэки, "я прийду, я гнівною головою на тарелі спопелю ваші сни, я, відпроданий за любаску в сукні прозорій, волатиму: прямими зробіть смиренні шляхи", мати досі береже дві бамбукові вудочки, алюмінієвий гребінець із трьома виламаними зубами, свічник у вигляді скіпера, при якому він читав, коли десь на весіллі парубки вимикали трансформатор і над селищем царювала темінь...

8

Надя розчісувалась і сонце клало косі переблиски на рідкозубий гребінець, на поліровані шкафчики в закутках; вона здрімнула під ранок і боялась пробудження: сонячна віть лоскотала лице, а їй здавалось, що Андрієва тепла рука заплітає косу.

Збирала в лівий кулак жмут обсічених кіс, насилу втримувала себе біля дзеркала, аби не бігти між люди, між сміх, "мусить прийти, викажу все межи очі", і чесала волосся, котре вчора він заплітав твердими пальцями, і не озирнулась, коли прохилені двері війнули холодом по ногах, коли побачила в дзеркалі його синювате защетинене лице і чуб, наїжачений вітром, "злякалася, Надь?", "де тебе носить? тут мало не чокнулась", "послухай же, маєм поговорити", "нічого знати не хочу", "послухай же...", "нехай тебе стіни слухають", "чесна? а як там Льоник", "шукай собі кращу", "знайду, думаєш — панькатись буду", Надя зітхнула, тамуючи сльози й лиху від безсилля образу, "приревнував, послухав Ларку і того козла бородатого, обоє-рябоє; думаєш за тебе нікому розказати, за телефоністок і за медсестер — женитись надумав?

мовчиш? Правда очі мозолить? багацько вас, ласих на одну ніч... іди, звідки привіявся".

Алея парку жовтіла сонячним падолистом, два дебелих у брезентових робах чолов’яги підрізали бензопилою суху тополю, і кректали круг оземка, і впиралися в дерево з підпиляного боку — тополя не падала. За липами гіллячивсь бузок, а далі гущавінь світліла, Андрій згадував сад, де щовесни до молодих дичок прищеплював родючі сорти та жодна із груш не вродила: чи то садівник такий? чи то справді нема поганого дерева, щоб вродило добрими плодами? Падаючи, тополя захрапотіла гіллям тільки-но розбрунькованих дерев. Тепер можна самому, "ой, спивсь козак, спився, з доріженьки збився, вороному коню на гриву схилився". Завербуватись хіба що на лісорозробки, погуляю рік-другий, натрамбую ощадкнижку, вже не з тріски спинатись. А мати? за що карається самотиною? Буду ближче, все одно якась поміч; таки славна сімейка, ніхто й листом не озветься; батько здимів, брат і сестри котрий рік до села не потикаються. Сам чим кращий? сам за кого печешся? найважче признатись, що ти нікому, ніколи, ніде не потрібен, що, надриваючись від тривоги, мусиш мовчки іти в свою безвість.

Як тоді з братом, коли, женучи товар із пасьби, знайшли в канаві іржаву, вимиту каламуттю бомбу, підхопили її вдвох — не пропадати ж добру, будем рибу глушити — і потюпашили за чередою в село, де люди злягали грудьми на ворини, виглядаючи череду з поля. Несли помалу, надривали пупа, боячись опустити в жовту вечірню пилюку шорстку на доторк авіабомбу з косими гнутими крильцями, а вже пахло росою на полиновому биллі, розкустране сонце торкалось на обрії скирд, череда сито бутіла й пилюжила давню ґрунтовку, а скраю села війнуло димком керогазів, а тітки вже відхрещувались, відступали від загорожі "куди прете, злі духи, верніться, щоб ходили ви окарач!", а сонце кривавило роги корів, буцім провісників лихої оказії, стояв дух чорнобривців і картопляної в’ялі по некопаних городах, а вони кихкотіли, героїлись, проте мусили завернути в поля, залишити за будячинням покладисту ношу, аби згодом військові гримнули нею в яру. Згадалось сільське

обійстя, гінкий, бо нестоптаний, на безлюдді шпориш, свіжо пахнучі кім’я зелених реп’яхів, що нечіпко обліплювали рукави маринатки, коли з досвітків брів повз малинник, де кропива спиналась жалкими верхів’ями. Згадалась попутка з двома обмазученими лавами на кузові по дорозі від школи, згадавсь автобус на баюристій сошейці до міста, згадалась машина, що в передранішній сутіні засівала обличчя курищем — сірим цвітом землі, — і бухкав бубен, і цокала пляшка слив’янки об кварту в натоптаному рюкзаку, при військкоматі хлопці скидали й за комір витрушували піджаки, відтак почубарились, поріднились, навпочіпки голосно ділили мирову, брат Микола гармошку рвав, "засвіт встали козаченьки", сестри під руки тримали вмиту сльозами матір, Степан світив свіжим синцем, Надині пальці власкавлювали його долоню, під спортивною шапкою чесалась обмакогонена голова і розстебнута кухвайчина пахла солом’яним димом та смалятиною позавчора заколотого на вечоринку кабана.

На Райдужному Андрій розшукав потрібний номер гуртожитку. Комендантша, біліючи платтям супроти заґратованого у вигляді променів вікна, стояла посеред кабінету: руки підбочені, погляд через плече, пальці сяють камінням з обручок.

— Хто такий і чого тут?

— Поселятись. Є ордер.

Отримавши постіль, застеливши крайнє ліжко при дверях, — два були зайняті: подушки сторчма біліли на покривалах, — Андрій впав на ковдру: німували бажання й думки, тіло прозоріло, збувшись за ніч надокучливої сили. Пробудився від людських голосів, крізь дрімоту почув запах тютюнового диму і мотнув головою: два хлопці чадили "приму".

— Життя проспиш, до дівчат не сходиш, — обізвався кучерявий, стрункий, з циганкуватим лицем і чорними тонкими підвусиками.

— Дівки не біда, — докинув другий: веснянкуватий, з білим пушком над губою.

— Андрій, — подав руку знайомства.

— Сава, — відказав циганкуватий.

— Павло.

— Давно тут живете?

— Павло вторік до інституту не поступив. А я давненько, — пояснив Сава.

— А де працюєте?

— Хто столяр, хто лампочки вкручує.

— Ясно, ясно.

— Коли вступні маєш ставити?

— Хоч зара. Збирайтесь.

— Мені історію тра зубрити, — відмовився Павло.

Біля вахтера Сава забрав лист і газету, пхнув їх до кишені піджака, по дорозі сказав, що недолюблює маминих синків, на Павла схожих, "не потикається далі "общаги" й столярні, ось ти, бачу, хлопець мировий, подружимо". Андрій відповів, що потрібно заскочити до одного приятеля

по Афгану, "дівчину, слизняк, відбив, чи то сама відбилася, хочу взнати, любила ж колись".

— Брехня, — оскалився Сава. — Нема ніякої любові, повидумували ахінею і самі себе травлять, де вона, та любов, у книжках, у кіно, от я безбатченко, байстрюк я, поясни, такий грамотний, що знали мої батьки — любов, нелюбов? Аби знаття, де воно, лихо старе, де воно — о, не тільки аліментики стребував би, тута на мармизу свою в дзеркало гляну і ясно все, подарували жизнь, мать-перемать, радій не нарадієшся, люби не налюбишся, живеш, вовкулачиш, на кожного мугираку думаєш: може цей, може цей ощасливив? Так би вп’явся собарноті в глотку, так би вирвав борлака, аби знайшов, отож, не янчи за любов.

Андрій думав, що народжена без любові дитина така ж бідова, як і нетверезо зачата, скоса бачив Савине лице, колючі цвяшки зіниць, рубець люто вигнутих, закусених губ, сигарету між пальців із буряковими, до м’яса обстриженими нігтями.

Сава продовжував спокійніше: "Зажив інтернатського добра", запам’ятались зелені облущені стіни, підйом на зарядку, собачий холод, втеча з п’ятого класу, штовханина вокзалу, "тьотю, пустіт пару станцій під’їхати, від рідних відбився, пустіт", провідниця поїла чаєм, Сава нишком напихав цукром кишені, потім злигався з блатними, за непослух лежачого люто били каблуками в потилицю, — зара ось близорукий, до армії не взяли, — горілкою частували, примушували спродувати на базарі поношене дрантя. Ловили, спроваджували до інтернату, звідки знову давав драпака, під’юдивши двох шпінґалетів, що, замурзавши обличчя і висмикнувши сорочки, брались за руки, від лавки до лавки швендяли автовокзалом, кого за рукав скубнуть, кому в очі заглянуть слізно, кому поможуть позбутись лишньої сумки, наперегонки хекають до закущеного парку, де підстелившись газетою, звівшись на лікоть, Сава смачно затягується бичком.

Андрій викликав Льоника до під’їзду, запропонував сходити на пиво, за кухлем Льоник на диво розгомонівся, — Андрій подумав: від страху,

— торочив і за Лєну, "така жінка, така розсудливість, ніколи не подумаєш, що з глухого містечка", і за інститутського приятеля Владика, "от кому везе на фарцовці, головне знати англійську, пробивний хлоп, за збірну по баскетболу грає, тягне на червоний диплом, каже вчора — для щастя потрібно не робити зарядку, не женитись і по їдальнях не харчуватися, можу звести, дістане хоч індійські презервативи, хоч чорта в ступі".

Сава, поклавши газету з листом край столу, незмигно стежив за мичкуватою бородою, за вусами в пивній піні, очей бачити не хотів, Андрій відкинувсь на спинку стільця, "падло, яке падлючисько, чує смаляного вовка і плете хармани, хоче обіцянками задобрити, падло, руки паскудити жаль, такому морду роз’юшиш, на меншому зло зжене, такому не дійде кулачна наука, такому межи очі плюнути бридко, смердота з-під нігтя, такого мало повісити на власних кишах, а бити не варт, нехай його доля вдарить об гладку дорогу".

Сава пийнув із кухля, посміхнувсь косорото "розкажи-н, парубче, як чужу дівку щупав? Не помниш? заціпило? зараз нагадаємо, зробим компрес" — і повільно, щоб не розхлюпати, вилляв пиво на чолопок Льоника. Андрій відсунувся, Льоник струснув патьоки з лиця, обтерся рукавом замшевої куртки, процідив "сукка", і Сава натішившись секундою люті, виждавши, коли жертва засвітить зуби, навідмаш блиснув бокалом, сподіваючись натрамбувати скляним кришивом рота, — падаючи, Льоник перекинув стола; Андрій помітив, як шасьнув з-за прилавка бармен, гукнув "змиваємося!", Сава присутулився і зацідив ручкою кухля в тугий під білим халатом живіт, лівою рукою тріснув бармена по схабах і вже за рогом будинку, витерши долонею піт на скронях, плюнув спересердя: в пивбарі з газетою залишився лист приятеля на його адресу, знайдуть, не знайдуть?

Розпрощалися без потиску рук, по дорозі Андрієві не йшла з голови Лєна. З жалю і страху уявив: збивши на бакир сіру без кокарди шапчину, старшина — руки в кишенях шкірянки з піднятим коміром, линялі джинси заправлено до чобіт — храпотів склом перемерзлих калюж,

крізь малинові ніздрі сопів цигарковим димом, а побіля лавочки вівчарка присідала, спираючись на жилисті передні лапи, незмигно зорила на палахке з причілкового боку вікно, на розсунуту швидкими руками фіранку, на розріз квітчастого халата, на золотаве, освітлене шампунем з хною волосся під газовою косинкою, на дівоче, відіпнуте від цілоденної туги лице.

Собака шерстю гріла коліно хазяїна, завивала — сизий при місяці випар теплився сірковим полум’ям, — а парубій закладав ногу на ногу, поглядав на лискучий носок кирзака, на завіконну дівочу постать, що ловкими пальцями розпустивши косинку, чеше коси й мізинцем поправляє розстебнуту на грудях одежину, на чіпкі костисті пальці Івана, що відсмикував за рукав від чорнодзеркальних шиб. Замість яскравої люстри вмикав у світлиці нічник, вощана жовтизна гніздилася в хаті до півночі, доки мати на лежанці упівголос кляла скажену Лєнчину кров, доки вівчарка лапами гріла мерзлу безсніжну землю, сірчане полум’я з пащі розтоплювало паморозь на штахетах, а старшина закушував мундштук біломорини, патлатив долонею жорстку на загривку собаки шерсть і думав, як вона, шістнадцятка нецілована, підпушує, підбиває тугими кулачками подушку, до підборіддя натягує ковдру, лежить і слухає кволий, мерзлякуватий від виття, стукіт серця, студить щоку залізним поренчем ліжка, тримає вказівний палець між сторінок бунінських "Темних алей", крізь кватирку чує даленіючий рип неваксованих чоботиськ, шкряботню пазурів по скам’янілому грудді, лежить, не йме віри, що під завивання до хати хуртовинно вповзяє біда, — потріск льоду і шерех шкірянки на рукавах причувались милішими від голосіння вільхового в грубі за ліжком вогню, — лежить зачакловано, буцім нагледівши воднораз його прискалені, пам’ятні до невигоди, очі, "по півста із двох сотень, по шістсот кожного року, дві машини до повноліття за здоров живеш", буцім блукаючи подумки між помилуваного смертю, загніченого бетоном праху, між смутком неприкаяної душі за жменею сухої, пропахлої матіолою землі з горідчика і прірвою нічної навстіжної брами, звідки ніхто не з’являється, між сліпучими кажанами в очах і спухиреною на щоках, загниваючою шкірою, між звіробієвим маслом у гранчастій чарці на тумбочці при

шибкастому лікарняному вікні і бездітною схимою на довгі літа, коли, обезкрилівши без любові, трудно втриматись на льоту, "ой у саду вишня з-під кореня вийшла, не журися, дівчинонько, що заміж не вийшла".

В сутіні парку на лавочці тічкувалася молодь, бренчала ґітара, хтось шпурнув услід Андрієві недопалка і гурт примовкнув шкодливо. Двійко простоволосих, взутих у сандалики, дітей підмітали з алеї тирсу й обламане тополине гілля, помагаючи матері, що на підборці відносила сміття до вогнища обік доріжки. "Мона картоплі накидати в жар, а потім спечену вигрібати її патиком, м’яти з сіллю і дмухати на сипкі половинки, ага, потішся, ніде твого багаття нема", крізь пахощі диму й бузку Андрій простував на близьку вуличну просинь, до жінки.

10

Коридорне безлюддя жовтіло від низки плафонів, що стлали тьмяні переблиски на мідні ручки і обгвіздкований дверний дерматин. Андрій пізнав двері наліво від ліфта, хоча, покидаючи нічне пристанище, не глянув на номер квартири, не дозволяв собі думати і не думав за Анну, проте грів себе передчуттям. Різкий виляск дзвінка, далі тиша, важка чалапата хода, далі кляцнула защіпка, протяг війнув теплим запахом кухні: тугов’язий, чисто голений чоловік у вощаних залисинах стояв, рукою спершись об стіну, затуляючи пройму кухонних дверей.

— Ви господар?

— Аннушка!

Мельком глипнувши в дзеркало, — общетинена пика, зі сну м’ята сорочка, осторога з-під насуплених брів, — Андрій за крутоплечою спиною вгледів густе чорноволосся і глиб зелених очей Анни.

— Не стій на порозі, заходь.

Коли чолов’яга проклигав до кухні, Анна стисла Андрієву руку, "мене друзі відвідали: адвокат, потрібна людина, може виручити з халепи, подруга його з торгівлі", грілася холодом юного збудження; простоволоса, рум’яна, мовби стужа розтеплила обличчя, звеселила кожну думку і порух, підштовхнула ногою стілець до Андрія, "Боже, я зовсім дівчисько".

— Його звати Андрієм. А це Едик і Юля.

Ліктями злігши на стіл, біля плечистого чоловіка сиділа жінка з малим ротом, з очима кольору прив’ялених чорнобривців; сиділа, докурюючи сигарету й нігтиком струшуючи попіл на блюдце. Після кави Едик викликав Андрія перекурити на балконі; як і світло, темінь не об’єднувала їх, Андрієві запала охота мовчати, бачити руки, покривавлені одсвітом жару між пальців, бо місто вже обмирало, згасаючи сяйвом, бо від зеніту небо повнилось зоряним накрапом, морок порідшав і перламутрово й синьо вдалині наростала, безмісячно сходила ніч.

Андрій згадував запах засмаги, очі барви спортивного костюма, підведені синіми тінями, пам’ятав її близьку за близькими стінами — і чужою видавалась розмова з чоловіком, що сяяв на підмізинці печаткою масивного золота у вигляді сонця, де поверх променистого обрису виднів скорпіон із занесеним жалом. Едик пропонував його машиною поїхати на рибалку, "сам пойми, вона вишукана жінка, їй потрібні розваги, бо справжня жінка — вічний двигун цього світу, я так думаю". Прощаючись, Едик наморщив лоба:

— Да, зовсім забув, Аннушко: скоро Юрик заявиться, наш фотограф, дорогий Юлін родич. Привезе із заробітків "Жигулі", загуляємо.

— Ой, він такий милий, — казала Юля, вступаючи в сині кросовки. — Він такий лапочка, зовсім дитина.

— Всі ми діти природи, — Едик потис Андрієву руку. — Добалакались нащот рибалки?

— Аякже, — руку тепло лизнуло золото перстня. —Найближчим часом рванемо.

— Побігли, Едьо. Доки людям надоїдати...

— Спокійної ночі, — підморгнув Едик. — Дуже спокійної.

Анна на два оберти провернула замкове коліща, долонею відкинула коси за спину, помічаючи, як він милується її губами й білою чайкою півроздстебнутої блискавки; його осторога діткнутися чорної фати кіс передавалася жінці, але не смішила вже — хвилювала. Розсунувши тахту, дала Андрієві два кінці накрохмаленого простирадла, тріпонула його, і він пучками відчув напрасовану білу полотнину, розправлену двома парами рук, мов вітрило, що понесе бурушами прозорої ночі.

— Не підеш від мене? — запитувала потім.

— Піду, аякже.

— Де ти працюєш?

— Дорогу кластиму. Житиму на Райдужному.

— Любиш когось? я вгадала?

— Здається, вже розлюбив.

— Не ходи до неї.

— Добре.

— Ніколи-ніколи.

— Добре, Ань.

— А хто вона?

— Студентка, мешкає поряд.

— Гніваєшся на гостей?

— Мені байдуже.

Анна розповіла, що вони не розписані, на гонор живуть. Юлька на кожній імпортній драндині навар має, повз Едині руки теж копійка лишня не пропливе, наприклад: справа слизька попаде, від п’яти до семи годків можна давати, він владновує так, що підсудний отримує п’ять і на кожному скошеному році настригає по тисячі, головне мати знайомства і щоб за руку не хапнули. Першому чоловікові Юлька підсипала в страву антабус — ліки такі від спиртного, — а він, не знаючи, всушив на рибалці пляшчину й брикнувсь, попотягали тоді бідну торгашку, Едик поміг зам’яти оказію, він ловкіший за цигана.

Андрій згадав сонькуваті Юлині очі, ніготь, припорошений попелом сигарети, "ніколи не сказав би", згадав тремтіння її голосу, коли боязко й владно покрикувала на Едика, ртутно бігаючий погляд, неміч пещених пальців, що зашнуровували кросовку, "всього може бути". Лежав гориз-нак, слухаючи цокотіння годинника на жіночій руці — цокіт вливався в його пульс, артеріями струмував до серця, чуже й рідне життя вливалося в його долю.

— Чом же водишся з ними?

— Більш нема з ким.

Анна сказала, що Юля навідувалась за порадою, чи робити аборт, якась вона легковірна. Жінка мусить бути самостійною, мусить позбутися ніжностей, мусить знати собі ціну, не роздрібнюватись на милосердні дурниці. Теперішнє життя вчить, що оптимальною є та сім’я з одною дитиною, котра не відає батьківської гризні. Чоловіки здебільшого егоїсти, їхня роль в сім’ї падає, їхні претензії на владу смішать, їм не бракує лиш ревності — яке ж батьківське тепло обігріє дитину? — думаю: чоловіча роль незабаром зійде до одного партнерства.

Попід ранння Андрієві присновидівся навчально-спортивний комплекс, де складає запасний парашут; спершу, розплутавши стропи, туго-натуго змотує лілову шовковину купола, пхає її до запаски, стуляє докупи брезентові клапани, чіпляє замок на висотомір-автомат, пам’ятаючи, як автоматично висмикується чека на півкілометровій висоті, пам’ятаючи, що потрібно відстебнути висотомір від замка, аби основний купол не перехльоснувсь із запаскою, коли оглушливо вибухне основний парашут і земля зависне раптово й попливе під ногами.

Пробудившись, сказав собі, "пора на Райдужний, звідтіля на роботу; вмер шлях до Наді, забудеться й стежка сюди, отаке-то, Андрію Михайловичу Подорожній".

11

Андрієві було легко почуватись своїм серед чоловічого негаласливого гурту, минати браму Московського мосту, звідки, біліючи раннім теплом, виднів туман попід берегом, зелене блискітне сяйво на опорах далекого мосту, а далі золочені Лаврські куполи, що клали з узвишшя на місто свічкові танучі відблиски. Невдалік оперного театру надибав халабуду на колісному ходу: передня шина підперта цеглиною, двері відчинено в сутінь.

— Приймайте поповнення, — вбігши сходами до побутовки, оглядівсь по закутках: моложава, доладня тітка з добродушним лицем одягала брезентову рукавицю, парубій у линялій солдатській панамі й зеленій футболці, що оголювала тугі татуйовані мускули, відколупував нігтем смолу від штанини, в’ялий непевного віку чоловічок з синюшним обличчям складав до пластмасового пуделка розкидане по столі доміно, а поодаль крутий плечима натоптуватий дядько в жовтій дорожній кацавейці по-хазяйському порався в кладовці, перебирав під стіну нові, необшмуляні держаки для лопат, інструменти, стоптану взувачку. — За мене мусили дзвонити.

— Знаєм, знаєм, — кивнув дядько, обернувши кругле замуцкувате лице. — Тільки-но місце тобі підладнав: перевдягайся.

— Ви бригадир?

— Петром Семеновичем звати.

— Мене Андрієм.

— Андрієм? — перепитав дебелий парубій, покинувши віддирати смолу. — Бач, який. Мене Юрком клич.

— Мовчи вже, мейто, — обізвалася жінка.

— О! Почались наганяї від тітки Ганни. Ходім, Саня.

— Зара, дай доміно поскладати.

Повсюдним духом зіпрілої робочої одіжі, старих черевиків та розтоптаних по нефарбованій підлозі недопалків просякли, здавалось, і стіни побутовки. Андрій зняв домашню одежину, приміряв робу і зашнурував черевики-"казенки"; бригадир вийняв з-під лави чорне відро із соляркою, звідки стримів примотаний до патика трап’яний чіп, в другу

руку захопив емальоване відро з водою, нанизав на мізинець алюмінієву кружку і, зійшовши на дорогу, поставив відра біля каштана в затінку.

В жилавих Юркових ручищах торохтів відбійний молоток; водій КамАЗа з асфальтом, висунувши голову через дверцята і кермуючи одноруч, приглядавсь, куди ліпше здати, Саня скочив на малий тупорилий каток, що зашкработів гравієм, — запахло гарячою бітумною смолою і випарами солярки, коли змащені трап’яним чопом лопати увіткнулись для розігріву, щоб не залипали пізніш, до купини асфальту.

— Як банька? — прогув Юрко, підбиваючи панаму набакир.

— Не вчорашні, — підморгнув Андрій. — Прорвемось.

— Ех, — похнюпився Саня. — Від роботи коні дохнуть.

— Семенович? доки цього елемента терпіти?

— Його на перевиховання прислали, терпи.

— Він мене перший перевиховає.

Густе чорне місиво розстилалося вкотаним гравієм, бітумний дух напам’ятовував Андрієві серпневу задуху на критих бляхою вишках, де копичив отаву, запихаючи-затрамбовуючи її колінами й ліктями попід бантини, "нема тільки терпкості висхлого сіна, нема загнаних в долоні сухих будячин, нема солодкої куряви, що крутить в носі, заставляє пирхати раз-по-раз".

— Купно, купно розкидай, Андрюхо, — нечванливо повчав бригадир. — А то сієш, як баба мак.

Рясні краплини поту застилали Андрієві зір, бригадир залізними граблями скородив димкувату при сонці бинду, зубцями доверху загладжував виямки, заскалював око і вухом тулився до плеча, намічаючи нахил водостоку; твердоока тітка Ганя принесла товкачку, вмокнула її в солярку і заходилась притрамбовувати масу вздовж бетонних поребриків, де не годен буде розвернутись каток...

Надійшов майстер: тюхтійкуватої статури мізерний хлопчина в заношених джинсах.

— Дай сигаретку, Юр.

— На. Як із авансом?

— Скоро буде.

— Ти де вчився?

— Кінчав технікум, а що?

— Поясни куди цоб, а куди цабе.

— Не похмелився?

— Ти сільський сам?

— Із посьолку.

— Все одно мусиш знати.

— Другим разом, спішу до главного.

— От бач, — задоволено оскирився Юрко. — Куди цоб-цабе забув, а должность маєш: пастух...

— Ну, ти...

— Не тикай.

— Ну я пішов.

— Іди, щоб од тебе шкура одійшла...

Майстер щез; передобідня метушня заволікала магазини.

— Ех, — зітхнув Саня. — По молодості і я давав чортам диму, о!

— А теперечки? — запитав Юрко.

— Приймакую.

— Тітка Ганя з Семеновичем віка доживають, дітей купа, а ти?

— Хвать розпатякувати, — бригадир сперся на граблі. — Дава-но, Сань, на каток...

Вітер пестив каштанову квіть, ронив останні цвітини, а деренчливий каток підминав грузьку стежку, то задкував, то знову збочував, рівняючи товсті продавлені рубці — свіжа невибоїста бинда вирізнялась на тлі вулиці, мовби шовкова стрічка, заплетена в косу. На обід Андрій пішов до гастроному купити шматок салистої чайної ковбаси, пакет кефіру і четвертину хліба — вітер хвацько тріпотів незаправленою за пояс, розхристаною сорочкою, пухирив на спині матерію, і одежина здавалась витканою із прохолодного повіву, що обвіває, остуджує тіло.

12

В гуртожитку Андрій згадав кінець сну: парашутисти вишикувались до зльоту, великі пальці перетиснуто плечними лямками, лікті відстовбурчено уперед, команда — і тупіт чітких каблуків пригамовує гуркіт моторів, куца, вигоріла до іржавого осту трава ледь ворушиться вітром гвинтів, плавлене золото сонця струмує спинами, сонно роззявлена паща літака заступає крайнебо, ревисько заглушає думки, калатання сердець, грімні вибухи ніг об бетонку, об рифлений трап "Ан-12"-го.

Постукали в двері, на порозі Андрій вгледів жіночу, осяяну з коридору, постать, золотий зблиск каблучки на лівій руці, "то не мана, не опівнічна з’ява", синя паморозь обтікала перкаль вільної сукні й густі, повиті сріблинами коси, що важкою фатою відвівалися з лиця Анни.

— Як ти знайшла мене?

— Сам казав: житиму на Райдужному. Напитала.

— Сідай біля мене.

— Едик дзвонив, на рибалку припрошував.

— Ти поїдеш?

— Тоскно самій, без тебе.

Сиділа йому в ногах, злігши спиною на побічень ліжка, пальцем розгладжувала темні до просинцю брови, не впізнавала свого голосу, не дослухалася слів, розуміючи: лише живий сплеск душі не обірве павутину всередині.

— Ходив до неї?

— Тобі який клопіт?

— Вона не любить тебе.

— Помовчи ліпше.

— Я мовчу, я мовчу, не бісися.

Здавалось Андрієві, що жінка внесла протяг вкупі з пахощами суниць, шелестом сукні і спогадами про теплий запах лагідного вдосвіта тіла, освіжила сиру затхлість рушників на ліжкових поренчах, дух натрушеного по підлозі сигаретного попелу, внесла холод і збудження вітру, що, ширяючи по кімнаті, то рипне завісами кватирки, то хапне шовкові френзлі на скатерці. Двері без стуку вчинились, — волосся з жіночих плечей колихнулося злегка, — і фіґляво всміхаючись, косуючи вузьким оком, до кімнати увійшов Сава, по-собачому труснув головою і розсіяв дощини з кучерявої зачіски.

— Ну і ллє, — впав на постіль з ногами в забродженых туфлях. — Гаплик, Андрюхо, знайшли в пивбарі конверт із адресою і вирахували мене. Сьогодні з роботи "мигавка" забрала, плетуть постоли, годків зо штири світить за бармена і Льончині зуби. Питали твою адресу, сказав, що не знаю.

Анна сказала, що Андрій може залишитися в неї, поки вона перебалакає з адвокатом, спробує владнати справу, черкнула на газетному клапті номер адвокатського телефону, по якому Сава мусить передзвонити через пару днів і зітхнула, закинувши голову і струснувши волоссям, — розметавсь чорний вельон по плечах.

13

Другого дня, після зміни, Андрій заходивсь порядкувати в квартирі: пригвинтив дверну ручку до комірчини, замінив перегорілу лампочку в коридорі, і, поки Анна увихалась біля плити, смажила битки на пательні, встиг згорнути в світлиці затупаний килим, налапати під тахтою пластмасову вибивачку і, відчуваючи важку скатку плечем, переметнутись на вулицю, вужчим боком через гойдалку звісити килим і зміряти його пружною колотушкою: часте татахкання відлунилося цеглою стін, курище війнулось до крон перецвілих каштанів, до приземистого "Запорожця", що нездвигно чапів по той бік тротуару.

Перегодом Анна дістала диск Френсіса Гойї, кажучи, що музикою люди повинні насолоджуватись, як і коханням, зронила мізинцем головку програвача — мнучи килимні барви, вальсуючи то жагуче, то втишено в такт мінливих мелодій; переливали по сплетених пальцях хмільне споконвічне тепло, перецілювались поглядами, словами й бажаннями, і, здавалось, так буде завсіди: він перший подає їй долоню, веде на середину кімнати, а вже потім вона відбирає ту першість, збуджена чоловічою дужістю, сама може танцювати й збадьорювати його до нестримного кружеляння: молода його сила була меншою від її тривкої невситимої сили, що лишень дужчала опісля першого вальсу, коли він чекав передиху, а вона брала його в танець, не примушуючи, не благаючи, не запрошуючи вголос, одними владними доторками рук додавала охоти до дійства, якому не бачилось краю. Він ухоркувавсь швидше, а вона день і ніч могла танцювати на килимі, де трава облоскочує босі ступні, а призахідна багряниця піддає шалу, то зникаючому на миттєвість, то світаючому із новою мелодією.

Рано збудившись, поглянув на золотисту медянку на жіночій руці — час хилився до сьомої — і, закинувши руки за голову, уявив, що лежить на дідівському ліжку; зримо зазеленіло дворище, збоку стара, крита толем повітка, жовто підведений глиною хлів і стежка від криниці до призьби.

Пам’ять обізвалась недавнім: як після служби, зійшовши з автобуса, призвичаївшись до темноти виліску, лапнув по кишенях, шукаючи

курево, — сигарети скінчились, в грудях тоскно поскімлювало, ніч засинила погляд, забарвила радість щемом передчуття і закурити хотілось, як жити, хоч недопалка, хоч тютюнових кришок на пару затяжок, і осідаюча курява пахла садибою, і в рідколіссі відьомський сміх цвіркунів приглушав бистрі кроки, запах вільхового листу домішувавсь до туманного холоду і лунке сокотання нагадувало ниття зболілого, не приспаного опівночі серця. Деінде бовваніли бузинові кущі, "далі мусить бути галявина, далі закрут на кладовище, далі обнесена білокорим березняком закущена циганова пустка, порожня, відколи цигана поштурили з лісника; ондечки пацанвою ховалися від негоди, розводили на підлозі вогонь і сушили мокрі манатки, звідси не виводились щовесни, коли наспівала пора і розгодинювалась днина точити березовий сік, а літом, збираючи гриби, забредали передихнути до бездверної пустки, що купою збучавілого хмизу підпирала край розкорчованої під садибу галявини", цвіркун бив на сполох і, минаючи вилісок, пустку і цвинтар лівобіч, минав відчуження до сельчан, минав пам’ять: стежка, спутана пагонами суниць, мальва в затінку підгнилого плоту і хата, куди забігали смалити вільшинове листя, плакали від диму товстих самокруток, а стіни, мов шашелем, були збиті свинцем: гурт розшалілих від пострілів хлопчаків по черзі паляє з самопала в соснову потрухлу заміть, і поки один, з недопалком на губі, заряджає пістоль, черпає дулом з долоні суміш пороху й сірникових головок, другий із стінки видлубує сплющені кулі, рівняє зубами свинець, шомполом затовкує в цівку, запижовує газетним чопом і дрібками пороху посипає тонку від рашпиля прорізь запалу; часто самопали розривались у випростаних руках — трубки траплялися здебільшого нікудишні — і одного літа вони пуляли з насосного осередка, одірваного від ручки й заклепаного наприкінці, примотаного до прикладу чорною ізоляційною стрічкою: те алюмінієве дуло розірвалося за другим пострілом, коли пороху сипонули надміру, потім на смітнику тракторної бригади знаходили більш підхожі для стрілянини патрубки, заклепували кінець дула і заливали свинцем з акумуляторів, туго-натуго примотували цівку алюмінієвим дротом до виструганого із липового сухого коліна ложа, туго-натуго задротовували міцностволого пістоля, полишивши вузький, на два пальці, просвіт для полички запалу; як упевнено, твердо

почувався з новим самопалом за поясом під полою куфайки, рукоять товкла живіт, коли, забігаючи один поперед одного, поспішали до циганового хатнища: пристрілювати саморобну зброю. Як поверталися, оглухлі від стрілянини, від схарапудженого тукоту сердець, кидали погляд на покинуте, розстріляне упритул обійстя, де вечоріючий обрій цвів рожевінням валер’яни і сиззю високо розкрилених перистих хмар, де обважніле росою, незрушне березове листя відливало просинцем криги, де тиша наповнилась вщерть п’янким валер’яновим духом, де палахкотіння над лісом, не зів’яливши жодного листка, визолочувало черепицю на приземистій хаті, а верховітньо ширяючі повіви, густі, наче тяга в розтопленій берестою грубі, гуготіли не тихнучи. Між кропив’яної зелені, між ситника і хробусту іржавів звіробій, прядиво чебрецю височіло на купинах, коли від виліску бачили: хмари над шиферними покрівлями манячать у блакиті, підпливають назустріч хлібам, тільки хмари і білі сільські дахи, підпираючи, втримують небо. Від узлісся село зажевріло вікнами, що нагадували жарини розкурених сигарет, буцім дядьки на лавочці запахтіли гуртом; по колгоспному дворі прожекторне світло лягало на ряди корівників, на рідкі зуби штахет, на молоковоз за кагатами, все було рідним і болісним, очі йнялися сльозою, все кликало запахом печеної в духовці картоплі: так пахне смуток за батьківщиною. В долині роса змивала дорожню пилюку з черевиків, він міркував, що чистими ногами увійде до світлиці, перед тим на кутку стрельнувши в дядьків закурити.

14

В суботу Анна сказала, що мусить навідати сестру, "сидить собі коло немовляти, шапки в’яже на продаж, якось раніш квартирантів тримала, на їдну ж пенсію не прогодуєшся, двадцять літ самотиною відгибіла, хіба гріх, що від пожильця дитина знайшлася, зара і хлопчикові, на честь брата названому Іваном, і самій харч потрібен, аби не охлянути".

Андрія не стільки вразило безброве, з пісними губами обличчя Лєни, як два сірих коти над алюмінієвою тарілкою з розмоченим сухарем; здавалось, ґітара з червоним бантом на розкладачці і порожні портретні

рами на вишурованій скраю дивана стіні, крісла в обгвіздкованому рудому дерматині, на столі м’ясорубка в поцвіленому м’ясі, друшлак, нитки, прохромлені сталевими шпицями, коляска, звідкись чувсь плач наляканої дзвінком дитини, шпалери й меблі просякнули смородом злежаних у виварці пелюшок та кислятиною запліснявілого по банках варення; в паркеті видніла яма і довга дубова тичка спиралась на шафу, захлам— лену купою зжовклих газет, книжками, безлистим фікусом; Анна пояснила, що на ніч двері підпираються палюгою, колишні богемні квартиранти такі настирливі — знайшли беззахисну жінку й часом вибивали замок, ні грішми, ні провіантом не розраховуючись, лізли ночувати, страх безсовісні.

Лєна заколисала дитину, закурила і, струшуючи попіл до консерви з рештками риби, попросила Анну збігати за молоком. Анна залишила під скатеркою три червінці і, не прикриваючи дверей, щоб вивітрилась сира затхлість, вийшла. Андрій подумав: "Лєна, певно, не чує смороду, отако попожити літ пару, інший дух дратуватиме", і остерігаючись терплячого погляду жінки супроти, глянув у настінне, притуманене пилом, дзеркало: зморшкуватий високий лоб, груди, стиснуті чоловічим, застебнутим на два ґудзики, піджаком, шия покопана віспою опіків, лице без жодної риси віку тьмяніло з іншого простору, тільки лагідний, не згрубілий між скорботними стінами голос бринів притишено, "мабуть, недавно знайомі з Анною? вона добра, тільки безвільна, трьох чоловіків мала, перший художник, Ігорем звати, часом забредає до мене, як зустрінуться, то кляне, то вибачення благає, за дитиною тужить, щодень раніше до Анни ходив, аби дочку вгледіти, і, що ти думаєш, через того сучого адвоката добилася свого, позбавила батьківства, мовляв, ні аліментів твоїх, ні ревнощів, ні пришелепуватої любові не терплю, відстань, не заважай людям жити, коли сам нетямуза. Розучилася Анна плакати, якась ні добра, ні зла, одним днем живе, вона, певно, розказувала мою історію, — двадцять літ каюсь, сиджу сиднем, тричі тітчину бібліотеку перечитала, недавно шапками взялась ґендлювати, в’яжу, а люди розпродують, є на шмат хліба, якось художник настренчив було квартирантів, зара не до них, чоловік був

прибився один, піджак його на мені й Іванко лишився, хтозна-чим викупити гріх, мало страждати, потрібно любити.

Потрібно забути: старшина поступав на юридичний факультет, я й документів не подавала, відсиджувалася в тітки, — після звістки за племінника тітці відібрав ноги параліч, — насилу стерплювала щоденні жалі, "бідна моя голівонько, бідна дитино, знеславив анцихрист тебе перед світом, люту покару собі заслужив, зав’язав очі на долю, добре, що хлопець тебе не кидає, тримайсь його, може, вмилосердиться, візьме за дружину; хто б на Івана подумав, — сумирний, до праці беручкий, після батькової смерті головував у сім’ї, — диявол, бач, не дрімає, тако й підмовив неприкаяну душу; скільки мати його вбалакувала женитись, доки блиндарювати, а він віднікувавсь, ждав лихої години, всякого бачила, а такого сраму не винесло серце, таке прокляття на рід наш впало, за віщо, Господи? прости, Боже, за грішну мову, всьому твоя воля, всьому твій суд, за що караєш, не нам язичити, тримайся, доню, квартири, я тебе пропишу, з роками забудеться сором, а чоловік путній трапиться, не гоноруй, наша рідня вертихвістками не ославилася, ой нє".

З першого київського дня старшина вносив до кімнати запах спітнілої під пахвами сорочки, "непросто кооператив відхопити, постійна прописка потрібна, нічого, прокрутимось", і, відкинувши голову, тричі цілував мій лоб, вів на свято Івана Купала, розштовхував натовп, я сплела вербовий вінок, уквітчала його ромашками, виклянчила у підлітків пару воскових свічечок, присяяла їх галузкою від багаття, підібгала сукенку, босоніж забрела по коліна в річкову студінь — текуче золото свічкових відсвітків дробилося хвилями, скликало з глибочини поснулих риб, доки моторний човен не приорав полум’я синьою скибою. Що день, то дужче спротивлювала старшину, якийсь дріб’язок, — наманікюрений мізинний ніготь, призеленена заїда в кутику губ, — наносив відразу до змовницької таїни, і, втомившись себе винуватити, і знаючи, що жодне звинувачення не зіб’є його з утрамбованих лагідною жорстокістю колій, я чекала, що його пригалушить доля: десь машина зіб’є, десь батьків обсяде лиха оказія. Запах шампанського від

скривлених заїдою губ, обіцянки до постелі, потім хвастощі, бридкі історії, виказані з підлим смаком, з упевненням, що однаково змовчу, лице і руки його пекли безсилою жалістю, а тітка до приходу кавалера наказувала провітрити квартиру від запаху мертвіючого з пролежнів тіла, "мусиш так замакітрити голову, щоб сам угнув голову для хомута", восени з пенсії попросила придбати йому красівєнький галстучок, і я вкотре подивувалась вмінню старшини подобатись, гарно себе показати, замружити ліве око, посміхнутись поблажливо й глянути через плече: "я думаю, галстук лишній, цьоцю, а втім, спасибі", "вішайся на здоров’я", процідила я, відчувши холод його поцілунку на порозі, і більш ніколи не впускала до квартири, ні коли відмовилась від дитинчати, сказавши рідним, що народилося мертвим, ні коли руки на себе накладала, хоч смертю смерть не злікуєш, ні потім, ні зараз.

В кутку завили коти, Лєна тупнула на них ногою в розчалапаному босоніжку; з’явилась Анна з двома батонами, трьома пляшками молока, ковбасою і сиром, просвіченим крізь целофановий пакет на оберемку; закуривши й розглядаючи різьблену порожню раму на стіні, Лєна впросила сестру купити літню дитячу коляску: лікар порадив сутінковим безлюддям гуляти на чистому повітрі з Іванком.

15

Коли гості відкланялись і легкий суничний запах розтанув за рипом дверей, Лєна розламала батон, запила його молоком, і, діставши нитки й зрідка поколисуючи ногою коляску, взялась дов’язувати білу шапчину. Згадався вчорашній сон — рік від року однаково мариться купальський під льодом вінок, що б’ється, шукаючи ополонку, волошки й рум’янок вплетені між вербових гілок, мляво хилитаються течією, "напевно, від матері лист надійде".

Мати довідувалась до Лєни на жовтневі свята, привозила пару жовто-воскових качок, перемерзлі калинові кетяги у бідончику, по торбинках цілющі трави на зиму і наостанку відвідин несла на цвинтар пригірщ, ув’язаних носовичком, журавлин, звідтоді до травня не

обзивалася жодним листувальним клопотом, жодним зітханням над старечою долею, а тоді, "дякувати людям, обсадила города під плуг, натикала пару грядок цибулі, кури, як навіжені обсікають часник, не вспіваю грудками відкишкувати, прямо кара Господня якась, кукурудзу тра висадити, оно-но кільчиться в горняті з водою, без цвіте, не продихнеш, а ластівки чогось не прилітають, може, морозець цюкне".

Ночами до Лєни навідувалось медове чекання любощів, вітер завивав по під'їздах, нагадуючи виття вівчарки у повномісячну березневу ніч, коли шибки віддзеркалювали просяний сніп розсипаного по плечах волосся, очі задивлені в шлюбне безсоння; ночами думалось, "аби не Йванова заборона, ніяка сила не викликала б за подвір'я, де випар собачої пащі злишаїв паморозь на штахетах", знала й дотоді парубків, знала млосну гарячу силу в ногах, нажалених по дорозі від парку, знала іржавкуватий смак крові на закусених вранці губах; збудившись від нетерплячого снива на самотній постелі, знала й не вірила, що жінці колись випадає заміжжя, ніч і досвіток, ніч і день, ніч і ранок, "Яке ваше діло?", а попробуй признайся вдома, що показував на ощадкнижці десять тисяч, відписаних батьком, машина, всі знають, бережеться для їдинака в гаражі, сам пробивний, не цуценя якесь слиняве, груди вовною шкірянки пахнуть, очі з погордою, старшина, мужчина, правду кажуть, циганської крові, а попробуй признайся, засміють же, лучче свій розум мати, "ой піду в лісину, піду по калину, калино, малино, ягодо червона! Ой я за квіточку, змія — за ручечку, калино, малино, ягодо червона! Ходи миленький, з мене змія здійми. Миленький прийшов, з мене змія зняв, калино, малино, ягодо червона!"

Попробуй скажи, "понавидумували всяких "ніззя", а вже сто літ, як Вєрі Павлівні снилось, що жінка вільною мусить бути; скільки дівчат після школи мріє вискочити заміж і скільком повезе? тута щастя саме до рук пливе — ні матері, ні Іванові зо мною не спати, їм аби люд не гиготів, а мені начхати й забути, виїдем, вивтікаєм з цеї-во діри, пропадайте тут пропадом з вашим городом, з мишачими кублами на споді кібця зимувалої картоплі, з повіткою в латках злущеного рубероїду, з відмінницею Анною, з лежанкою, застеленою латкастим кожухом, з

подвір’ям, загидженим качками так, що ніде ступити, з рипучими стільцями в клубі, де путнього кіна не побачиш, з розплавленими цукерками, "Біломором", томатною пастою і пральним порошком на вітрині продмагу, з голубими нетвердими протоптами на сипучому снігу, що обпікає литки, набившись до чобіток". "Злий дух мордує", бідкалась мати, Іван за батька моралі вичитував і слова поперек не скажи, ремінякою по ногах відшмагає, встидно вийти на люди, синяки, як дьогтярні басамуги на брамі, печуть соромом, допікають, "віддячу вам, підождіть-но"; сторопіла тоді на леваді, думала про себе зчужіло, а він, "не бійся, пару годків Іван на хімії відкалатає, повернеться; собі пристарчимо трикімнатний кооператив, доки тут гибіти, сінна потеруха лоскотала за коміром блузки, і вівчарка лизала її знесилену дрімотою руку, сірчана при місяці пара клубочилась від пащі і, вдихаючи її вкупі з полиновим запахом сучої шерсті, Лєна бачила свої жолудисті незмигні очі, лице, що від тремтливих крил носа засвічується пекельним вогнем.

Восени Лєна звістила матір, що нікуди не поступила, залишається у тітки. Вночі перед дзеркалом заголювала твердий, як гарбуз, живіт, обмацувала тугі без ліфчика груди і морщилась, оглядаючи розповнілу талію, "монявся, ждав, коли за руку до розпису потягну, я молода, я здорова, здихаюсь дурної оказії, я ще вихоплю з жару млинця, п’ять років прописки жди, кооператив виглядай, скільки в городі розвідних дундуків, їм аби прала білизну, готувала терпимо, на людях була показна, не вибасовувала з ким попало, обпечені дужче бояться вогню. Сім’я? — та ж кругом пишуть, що ближчає час вільного партнерства, держава братиме дітей на утримання, громадяни приноситимуть суспільну користь, та й дітей згодом можна плодити в пробірках, поменшає лишніх їдців, покращиться виховання, бо кожне дитинча опікуватимуть тільки дорослі, досвідчені педагоги в розкішно вмебльованих інтернатах, зникнуть за непотрібністю громадські обов’язки, це ясно, як Божий день; щезли темні віки багатодітних сімей, зараз кожне покоління саме собі голова, з часом зникне проблема батьків і дітей, бо зникнуть батьки і діти, світ зітхне, збувшись жорсткої звички, названої кимось любов’ю, ніхто нікого не ревнуватиме, не ув’язнюватиме за невиплату аліментів, не докорятиме за невдячність,

не підставлятиме паспорти для загсівських штампів, не присипатиме сіллю збігле на плиті молоко, не приноситиме з лісу гостинців від зайця".

"Вішайся на здоров’я" — поправила галстук на старшині, згодом відписала хлопчика до дитбудинку, тітка байдуже вислухала, що дитя народилося мертве, з обмотаною довкруг шиї пуповиною; мати слізно втішала, боячись вірити в страшний синів гріх, боячись повірити в доньчину люту провину, "хто живий, той бідовіший", забрала дочку з собою; вівчарка під повіткою схудла, драбинно світила ребрами, проте не чалапала до свого дворища, мулялась у злежаному солом’яному кублі, сікла іклами блошву в сталевій шерсті, Лєна з розмаху жбурляла шматок зачерствілого хліба, проти волі спогадувала Івана, "хіба стерпів би приблудну суку?" І фотокартки в засклених рамках, і приплюсклий обмазучений шкіряний картуз на гвіздку в сінях, і зашкарублі під дротівнею проклишані кирзаки з вичовганими обчасами, і натрамбована сіллю чарка між хатніх шиб — ніщо не скресало від осуду; сіра більмувата зіниця у вікні їла спокій, виганяла на подвір’я, там мати товклася по господарству, з погнутого тазика кидала качкам товчену з грисом картоплю, і Лєна заходила за хлів, за гнійну купу в колихкій лободині, прихилялась головою до жовто-глиняної стіни, плакала на ящику крізь сон, і мухи спивали на крилах носа важкі сльозини.

В полусниві на лежанці мати гукала, "синоню, сину, айди-н води до казана внеси, жом розмерзається в балії, худобу пора поїти, досвіток геть закривавився, вставай, чуєш, сину", день при дні Лєна виносила вівчарці пригірщ охлапів, примощувалась на ящику за гнійною купою, куди не сягало стороннє око, вітер гнув лободину і зсушував сльози, а відчуття неприкаяності шкреблося в грудях, нагадувало ляк перед грозою, коли тулилась від зливи до обзеленених жабуринням стояків мосту біля сухого ставища, каламуть крізь шпарини цідилась за шиворіт, дужий протяг рвав на плечах одежину, буцім затявшись до кісток обгризти дівоче тіло, страх не пускав на рівнину, страх осилював знаття, що усмоктана вітрюганом блискавка от-от жахне в зіщулений гурт пастухів, череда, збившись докупи, бутіла, вгинала морди від

обвальних градин, парувала гарячою на здухвинах шерстю, а дітям босі ступні вросли до намулу, грім збатожував землю, хвилина, мить — і суглиниста каламутнява знесе в рівчак на гострокуте каміння; небо розвиднювалось, а звичка до страху не пускала розвісити одіж на вербах, гасати калюжами, видихувати дрижаки і грітись від теплої коров’ячої шкіри.

Сморід гною нагадував надвечір’я, коли брат просив накопати в бляшанку черв’яків на рибалку; дух пшоняної каші з макухою напливав од літньої кухні, кіт, вигинаючи спину, терся об Іванову ногу, продублена риб’ячим слизом торбина шерехтіла в руках, що спаковували на ранок білий налив і закидушку з плескатим грузилом, вона ставила грелі під сідало, він для принади кропив хробачню анісовими краплями, наспівуючи "сідлай, хлопче, вороного, а собі бери другого, та й поїдем, погуляєм, у сусіда побуваєм", за гнулими вербами по леваді мліла заграва, гайвороння млинкувало підвітреною сажею, по лопухах у садку скліла на добру погоду роса, від городів не пахло ще помідорами, ні осінню, ні зимою, ні розгубленою під парканом собачою шерстю; ніщо не вістувало біду.

Хміль весняного тліну холодив груди, дзвенькіт залиплої штиковки об відро — сусіди під лопату садили картоплю, — дзвінке "акиша-га" на курей, ласкавий димок розвітреного курища в садку вгинали дівчину за гнійним кагатцем, хата, здавалось, зорила фотокартками вікон, його погляд світав на причілкових шибках; давно жнивував з комбайнерами, повертався замурзаний, як сажотрус, давно відслужив у танкових військах, не женився зумисне, казав матері, "приведу невістку, а дівчат хто на ноги зіпне, а веранду хто підлатає, а худобину хто вчасно запорає, молода ж спати любить, тра копійчину сестрам до весілля зібрати, нанян-читесь, мам, онуків, аби так що", мати терпіла Іванову самотину однаково, як раніше батькові вибрики, п’яний гомін край грубки, де, розвішуючи на чоботях пітні гонучі, кляв у мать-перемать чортове кодло дітей, "виривають останній бокал пива, якби менше плодилось вас, на "Побєді" царював би, їдрі вашу совість"; мати

мовчальним стражданням замолювала майбутню тривогу дітей, рідня увижалася Лєні ворогами, а чужинні люди добрими ворожбитами.

Ще нічого не вирішивши, лишень відчуваючи полегкість від думки про вирішення, Лєна призналась собі, що не витерпить стільки, як мати, котра вставала з першим холодом по підлозі, в грубі розсовувала коцюбою жар, підкидала дровцят, вставала за кожним батьковим хмільним зальотом, середночі, взувши галоші на босу ногу, оббігала сусідів, просила у борг півлітру, ночувала в хліві, не знайшовши й на понюх спиртного, батько пінився, лютував, "нехай твої кості льоха з поросятами жере, нехай ти лопнеш, порісна курва, хлопці приперли зерна, а закропитися нічим, опазорила перед народом", білий день мати увихалась, як хвиля по течії, хилила голову до подушки, коли вітер натомлено зітхав загатою, засинала складена учетверо капа на поренчі дерев’яного ліжка, злипалися очі жару на попелі в піддувайлі, домовик будив у сволоці шашелів, ганяв мишву по горищі, корова збитим рогом спиралась на ясла, дрімала з ниткою зеленої слини на обвислій губі, теля за відгородкою солодко втягувало дух облежаної шерсті та гліцериновий запах жіночих рук від повніючого вимені; мати спала, коли кіт вуркотів на купці покільченої картоплі під припіком, кавалки чорнозему змивались весняним дощем на залізній шкрябачці, від силосної кислятини вивітрювалась батькова брезентуха на держаку вил у хліві, в дитячих портфелях куняла тривога невиконаних на завтра домашніх завдань, чорна зіниця бовдура сльозіла клубками диму, втиралась білим рушником сльоти, вартуючи хату від запустенілого холоду; мати прокидалась, коли під стріхою іржавіли зубці серпа, парувало свіже куп’є кротовин за цегляними зазубринами горідчика, за оксамитовим туманом дорога губилась між степу, домовик на день вкублювався до ластовиного гнізда під причілком, звідки, позіхаючи, оглядав росяний рудий шпориш по подвір’ї в темних протоптах від маминих ніг.

"Пропаща я, навіки пропаща, словом не здужу покаятись, боюся осуду, боюся злого прокльону, мати сумнівається, де правда, де гріх; не бійсь, тоді страх помирає, годі собою пропастити людей, чогось так

болить тиша", біль ятрив під лопаткою, наче ватний зруділий від йоду накрутень у гнійній вавці, мати на колгоспному дворі перебирала картоплю, Анна пішла до школи, Лєна перевдягнулась у спортивний костюм, зукоса оглядаючи в дзеркалі своє молоде, біліюче айстрами незасмаглих грудей шовковисте тіло, з перекинутим через лікоть покривалом зайшла до літньої кухні, занавісила вікно — по халупині огніздилась безживна підводна синь — і відкрила обидві конфорки на газовій плиті. Запах тухлої капусти холодив груди, чорні кола каламутили зір, хтось рипнув хвірткою, зацокотів каблуками по поріжку, "зара Анна довідається, розбалакає матері, вдруге не вистане сил мені", капустяна сморідна гниль забивала памороки, здавалось, всередині вигнила кров, серце, відчай, рука самовільно стіною поводирювала до пічної кубахи, налапувала між конвертів із насінинами огірків, чорнобривців і м’яти, сірникову коробку, оглушливий вогонь гарячим смальцем потік у вуха, в рот, в розтулені жахом очі, наждакове полум’я здирало шкіру лиця; в лікарні крижаним пінцетом зривали латки вкипілої в спину одежі, вона втратила свідомість, ранком почула цокіт защібки об відчинену кватирку, на тумбочці стояла гранчаста, навпіл рожева від звіробієвої олії чарка, мати дрімала на стільці, підперши долонями голову й маревно забалакуючи до Івана, "синоню, сину, жом розмерзається в балії, пора до худоби йти, вставай, чуєш, сину".

16

На вулиці посутеніло; при світлі торшера Лєна дов’язувала шапку — дві білі нитки розклубковувались під сонний подих дитини, що зрідка пробуджувалась, плакала і тоді Лєна страхалась, "може, хлопчик успадкував безталанність батьків?"

Успадкував її жалість, його сором, її вмиту спокутою раптову ніжність, його німі сльози за лікарнею нижче Кирилівської церкви, що при повному місяці золотом хрестів надсвічувала жовтий будинок; Лєна тричі пролежувала місяці в палатах з цілонічно увімкненим на коридорі світлом, навчилась не перечити лікарям, мовчки зносити лікування інсуліном на в’язках, коли в шоковому стані розмовляла з труною,

"дошки дубові, шпариночки непроглядні, під земелькою рідною не дайте прокинутись, не дайте плакати, не доведіть до гріха, руки накладати на себе", навчилась милостинею гамувати тривогу, роздавати сестрині передачі по руках, ділитися сигаретами, в клопоті збуватись болю, допомагати санітаркам мити підлогу в заґратованому туалеті, наповнювати водою з чайника пластмасові чарочки, будити й згукувати хворих на прийом таблеток.

Лєну часто тягнуло гуляти побіля лікарні, пити спокій з солов’їних джерел весняного присмерку, одного разу присіла на лавочку, розім’яла пальцями біломорину, — сивий, молодий на лиці чоловік, притримуючи ліктем відстовбурчену полу піджака, підсів скраєчку, попросив закурити, мовчав і плакав, ковтаючи дим; Лєна відвела очі, щоб не бачити кривавий трикутник нейлонової, під комір, застебнутої сорочки, проте чоловік не сахався її спотвореного обличчя, вона подумала, "чим так спотворена його доля?", пішла під гору, чоловік поклигав слідом, вона дивувалась відсутності ляку, впускаючи його до квартири й простеляючи в кухні на розкладачці матрац.

Згодом довідалась, що він бувший голова колгоспу, під розстрату попав, сто касаційних скарг у тюрмі написав, звідти відправили до лікарні, "сьодня тільки-но вивтікав, обнадьожили, галстука відібрали, одна електробритва в кишені лежить, соромно, лячно потикатись додому", лежма уткнувся обличчям в подушку, Лєна постелилася на дивані, вимкнула світло й слухала, як пам’ять рветься крізь морочне сниво, "не брав, нічого собі не брав, які сто десять тисяч під яблунею, на шабашників скільки пішло, житло для молодих зводив, село ж калічіє, горбатіє, самі баби за худобою доглядають, не знаю, хто шифером, фарбою махлював, шабаї саморучно на станції наймали транспорт, матеріали десь діставали, може, й приписували дещицю, ні макового зерняти собі не брав, озьдо сорочка на комірі прошурувалась, матня на джинсах залатана, картопля в кібцях згнила, я крайній, сторож на короварнику від цигарки згорів купно з товаром, я винен, я сто двадцять тисяч собаці під хвіст запхнув, тай..."

Вранці густа шевелюра сіріла над кухонним столом, чоловік одним махом вихилив кварту чаю, діткнувся Лєниної руки, "віриш, літо й осінь, зиму й весну під вішаком катувався, віриш, щоночі слухав сміх, човганину по коридорі, чудилось, брязнуть ключі, "вихаді, викликає особлива комісія, може, помилування об’явить", два дебелих прапорщики під руки заводять до безвіконної кімнати, стіни й підлога блищать кафельною чистотою, оббиті повстиною двері ковтають голос прокурора за полірованим столом, "розпишіться отуто, можете викурити сигарету, написати лист до рідні оно за ширмами", лікар в заношеному халаті поверх рипучої нової шкірянки гомонить до прокурора, "квартиру виміняв дочці, з доплатою, така, знаєш, лєпка кругом, заглядєніє, вона на плавання ходить, балєтну школу покинула, славна дівка комусь попаде, може, сватами назвемось, га, Аліксєйовіч?", хвилин десять за душею теплиться, дим спиртово лоскоче груди, на аркуші скипають слова, "Віро, прощай, не карайся, виходь заміж за людяного мужика, синові догляд і окрик чоловічий потрібен, ластовине гніздо під верандою збережи до прильоту, ластівки мені снилися тута, кущ безу біля криниці, непевно, зацвів, вода посолодшала, запахла бузковим квітом, зара глянув на себе в дзеркало, сивий, одутлий, не впізнала б, якби зустрілися, кумові Миколі скажи, нехай воду з льоху вичерпати поможе, сельчан не цурайся, люди поймуть, жаль, що синову і твою фотокартки відібрали, забрав би з собою туди", а дума витає побіч листа: за три хвилини подумки побачити піч у листопадових одсвітах полум’я, осінь, сліпучу заметіль айстр по горідчику, притулену до стріхи косу в зелених налипах вздовж під пругом, за три хвилини поцілувати медово пахнучі руки батька — пасічника, заховатись очима в теплий комір кухвайки, що пахла силосом на материному плечі, тричі поцілувати зіщулену жінку, втишити на руках зарюмсаного сина з головою, поквецяною йодом після ручної машинки, за три хвилини покаятись перед Данилом, якого прилюдно облаяв за гармидер на току, перед швагром Михайлом, котрого з лантухом полови застукав поночі між копичками, перед сестрою Наташою, котрій забув передати до міста слоїк меду для хворої дочки, за хвилину відпустити на волю з хліборобського серця пару гнідих, облишаєних посторонками коней, заадресувати, заклеїти конверт, аби душа запечатаним подихом не замерзла в поштових

скриньках по дорозі до рідних рук, не сахнулася смерті, іржавкуватого метелика — тлі, що гріється на теплій від п’ятірні виконавця вороненій сталі пістолета за ширмами".

"Як зветеся, дядю?", "Василем Степановичем кликали люди", "Напишіть жінці листа, нехай спродується, десь напитаєте хатку, заживете по-людськи, без сорому". — "Ой, не знаю, не знаю", з місяць ждав відповіді на свій лист, жалівся, плакав, і Лєна думала, невже її люб’яча сила не воскресить чоловічу погорду, невже повік не забуде, "як спрова— дили з камери до палати, одна радість була мовчки відмовитись від манної каші в погнутій алюмінієвій тарілці, в очах головного лікаря помітити підозру до своєї немічної в затяганій піжамі постаті, знати, що чекає аміназін, забуття, сон, білий простір посніженого городу в шелесткому кукурудзинні на межах, дорога, солом’яний натрус по наїжджених санних слідах, кінські круті кизяки з вівсяними дрібками, по долині дими й цілюще калинове світло вікон у присмерку".

Василь не здужав тремтливими пальцями надірвати конверт, Лєна тішилась, читаючи вголос, "де ти дівся, до лікарні написала, ні слуху, ні духу, може, до молодиці привештався, дивись, голубе, патлюги вискубу, їдь на село, хлопець оно з футболу пригнався, коліна в болоті, геть відбився од рук, шле прівєта, якщо не приїдеш, сама заявлюся по твоїй адресі, добра не жди, вдома роботи під зав’язку, свого Микольцю кума підсобити не відпускає, криницю ж тра вичистити, в хліві підлога згнила, приїжджай, будь таким, як ти був, сильним, люб’ячим, гордим, цілую, твоя рідна Вєрочка", вперше тоді Степанович загомонів без принуки, "ні співчуття, ні тепла не чути в листувальному слові, дружину вкам’янила розлука, хіба ж люблять, лишень скоряючись, а, жаліючи, зневажають?", на порозі Лєна прикрила долонею лице, щоб не впам’ятатись відразною, він погладив густі, розсипані по плечах її коси, поплівсь від під’їзду, дрібно покивуючи сивою головою. Через два місяці отримала Лєни листа, "звиняй, що мовчав, клопотів багацько, поки-то хазяйство довів до пуття, виписав на тому тижні пару підсвинків, агрономом працюю, правда, недарма серце чуло, що кум до куми

залицявся, сил немає розгнівитися й плюнути, якось житиму, хто за мене відмучиться, окрім мене?"; "чом серце іншого не розчуло", зітхнула подумки, відраховуючи дев’ять місяців до народження сина.

Спакувавши в’язання, в пластмасовому тазику посипала порошком і намочила на ранок повзунки, поправила ковдру на розкутаному синові, подякувала долі за смерклий день, прихилилася до подушки, аби наснилось, як жилавими руками зачиняє браму дорослий хлопчина, схожий на Івана.

17

— Вставай, Андрію, роботу проспиш.

— Скільки вже?

— Восьма година. Будеш снідати?

— Нема коли, Ань.

Вже заносився вітер, вибілював пухом тополь чорноту тротуарів, сіро оброшені вікна "Запорожця", коли, закусивши біломорину, Андрій підбігцем поспішав на тролейбус повз обсотані білою паклею стерновища газонів; на припорошеній алеї темніли дві пари слідів — Надя в білій сукенці з нарукавними-ліхтариками і Лариса у синій блузці, у вельветових джинсах поспішали парком до вулиці.

— Куди летимо? — гукнув перший, аби не видатись зніченим.

— До хлопців,— проспівала Лариса.

— Як твій Льоник?

— Ми погиркались на днях.

— Воно й видно, цвітеш, мов півонія.

— Він до Раєчки ходить.

— Це хто така?

— Живе з Надею в кімнаті.

— Не дрейф. Курсанта підхопиш.

— Маю в аптеку забігти. Ідіть собі.

— Ходім разом, — вперше обмовилась Надя. — Потім те пижмо купиш.

— Піду, золотко, — Лариса збочила на стежину. — Бувайте!

Лякавсь глянути прямо, проте помічав: Надине лице на одну мить здовгобразилось, ширш розкриливши брови, тільки очі — льодяна синь весняних забережків — не виказували подиву. Вся вона, без рум’ян на щоках, без помади в кутику усміхнених губ, без чорних бісиків у зіницях, вся вона нагадувала ту колишню, безпомічну й лагідну дівчину, що сиділа на підвіконнику у гуртожитку на околиці міста, сиділа, обнявши його і дивлячись через шосе на багаття з нерозбрунькованого яблуневого гілля в саду, на дим сутінків, на огнисті верхи тополь довкруг далекого цвинтаря. Вона нагадувала кращі дні незрадливості й віри, тепло співчуття і майже рідного затишку, напам’ятовувала його самого — замір мати дружину, а не любку, мати дітей і сім’ю, а не втіху, що висотує сили, — вона нагадувала всі сподівання, всю святість, все погублене і невоскресиме, завражене болісно, "вона сама у всьому винна".

— Замирилась з Ларискою.

— Вона завагітніла, бідна.

— Від кого?

— Від Льоньки.

— Сильно страждає?

— Бач, пижмо купує.

Сукня магнієвим спалахом пливла крізь пухову золкість, бузок не пахнув, зелений тунель, порубаний лезами косуючого сонця, заглушав кожен ступінь і німували жалі, впокорені лагідною відчуженістю, поділ ситцевого вбрання вирізняв її смаглі литки, туго налиті, від туфликів на шпильчатих каблуках із латунними набойками, що мерехтіли двома незгасними іскрами на попелищі згорілого світла.

— Прийди хоч речі забери, Андрію...

Надя відвела голову і вперше зблизька поглянула на Андрія — довга жіноча волосина чорніла на комірі тіснуватого френчика, — і тоді побачила все: худі випнуті вилиці, намулисту змору під зцілованими кимсь до байдужої теміні очима.

— Давай вернемося.

— Куди й по що?

— До мене в гуртожиток.

— Воду в ступі товкти?

— Куди я без тебе?

— Мала оказія, всі це переживають.

— Ну, повір, ну куди я...

— Раніше чим думала?

— Тоді вертайся до чорнопатлої.

Андрій зупинився, припалюючи цигарку; в замружених очах біле плаття попереду змаліло на пушину й звітрилося за течією людей.

18

Насмолена дратва шосе танула в мареві; Едикова напівзігнута в лікті рука випирала крізь приспущене вікно "Москвича", Юля гортала "Радянську жінку", на задньому сидінні Анна головою схилялась на Андрієве плече.

— Едя, будь умнічка, підгазуй.

— Тільки для тебе, Ань. Твоє слово закон.

В полях, в придорожніх роваках земля ясніла від білого пуху кульбаб, по селах тітки на ослінчиках продавали картоплю в кошівках, збігали назад забинтовані вапном тополі; а перегодом крутнули на втрамбовану ґрунтовку, "Москвич" підгецнуло на бакаях, жовта піщана пилюка осіла на вікнах — враз поширшало і загусло зелене марево лісу, непроглядна, як очерет, соснова гущавінь обривала закут села, а вітер долиною до штучного моря зелено й сиво брижив вершки різнотрав’я.

Вода плюскотіла в низький крутосхил, коли, затесавши кілки і розбивши на піщаному косогорі палатку, гуртом метнулись до плеса, на бігу роздягаючись і вилискуючи молочними лопатками; Андрій бачив засмагу жіночих литок і похмарений обрій, що відокремлював море від високого прірвища; рвав обійми води, плив подалі від берега, ні судома, ні буря не відлякували згубою, плив незнано куди, відчуваючи крижану легкість в тілі, що здавалось безсилим потонути.

— Годі купатись, — капки обтікали занесену руку Анни й золотили плече в серпантині купальника. — Хоч, гайнем по квітки?

Анна рвала конвалії, уклякнувши на соснову шешітку, що червонила й нашпигувала шкіру колін, відтак випросталась, вгледіла криничку в тіні шатристого дуба і, мелькаючи витертими об пісок ліловими п’ятами, збігла в долину — пук туголистої зелені засвічував руку.

— Вони зав’януть до завтра, — сказав Андрій.

— Давай в криничку опустимо.

Сміючись, Андрій зліг на долоні — дно обзелененої мохом цямрини вирувало піщинками, тремтів і не танув торішній дубовий листок, — пригубивши води, відчув люту підземельну стужу, що розливалася в грудях спиртовим жарком.

Гладив сироти на її руках, відчуваючи, як від доторку твердих пальців шкіра шовковіє, буцім од сонця. Упам’яталась береста м’ятого ситцю, молоде різнотрав’я й блакитна до різі увіччю яскравінь води, коли, впершись долонями в землю, підводивсь помалу, суха лоскітна травина у жіночій руці, даленіючі хвилі, що чмокали вздовж прибережжя і закипали шумою: кожна хвилина здавалася вічністю, кожна близько синіюча хвиля пливла нескінечно, поволі, осідала в жагучий пісок, — закинувши голову, бачив все небо, все море, весь світ під собою і встигав помічати, як море щезає із хвилею солодкої млості.

— Втікаймо, дощ накрапає.

— Дай плаття накину.

Хмара з ламаною золотою каймою покрила вилісок, шелюхалися внизу очерети, коли вони пірнули під лопотючий брезент, — Юля з Едиком різались в карти, — небо вибарвилось густим фіолетом, верболозове листя блищало від холодного сяйва блискавок. Острах, що блискавка шарахне в найвище над берегом місце, вгинав плечі, а небо спалахувало, блискавиці, ніби подихом видовжений свічковий вогонь, обсвічували вилісок, вода завалила намет і вони перебігли в машину.

Шерех пагіння і розкотистий перегрім заглушали думки, а далі тиша, з листка на листок цюкотіли дощини, дзуремів потічок повз підмиту палатку, хмари загуслими синцями спливали і вищали за селом, вечорова прозорінь ясніла над обрієм, наче вдруге розвидніло. З лісу пахло грибами, живичним теплом, і приглушені грозою голоси не краяли тишу вигуками — звели палатку, розвісили одіж на мокрому шелюжинні, і поки Едик, цокочучи зубами, тягав з багажника провізію, а жінки відкривали консерви і скибкували хліб, Андрій увихнувсь до соснини, натрощив оберемок зеленого гілля і перегодом синюватий димок закурився над узвишшям, четверо тіл затупцювали круг полум’я.

— Хіба на піску житло будують? — настановляв Едик. — Хіба встоїть дім на піску?

— От мудрагель, — зітхнула Анна. — Де раніше ти був із порадами?

Підвечерявши, захопили пару пластикових вудок, банку з опаришами і, ковзаючись мокрою травою, збігли до води; Едик тупим кінцем захромив вудилище в пісок, привалив його брилою, відкликав Андрія від жінок і сказав, що Анна розповідала про Савину справу, позавчора вони зустрічалися на головпошті, оказія владнається нагаразд, якщо знайдеться деяка копійчина для потрібних людей, Сава

зобов’язався вручити гроші на майбутньому тижні, дивне прізвище його, Петльований, буцім Аніне дівоче, сестра її Лєна, — чув про таку? — досі Петльованою нарікається, дивно, звідки він родом? Андрій сказав, що не знає, і жахнувся від здогаду: "Савка — Лєнин дорослий син? Савка шукає батьків, мати знайшлася, а батька лихим вітром звіяло, Саві не все однаково, він на все здатен, диявольська кров грає, ліпше змовчати".

Осипаючи схилом жорству, Едик і Юля подались до багаття. Густий падолист надвечірнього сонця, черкав водосховище, і втішно було знати: ще не осінь, не вереснева позолота, а перісте хмар’я каламутно затягує виднокіл, всеньке літо попереду.

— Нехай ідуть собі, — сказала Анна.

— Недолюблюєш їх?

— Давно мала сказати...

— Кажи люба.

— Едик ходив до мене.

— Нічого дивного.

— Скільки знала їх, а бридкішим ніхто не був.

— Чом же терпиш його.

— Довга історія.

— А ти це... близько була?

— Да.

— Все одно вже.

— Люблю тебе, віриш?

— Помовч, слова ковзкі.

— Душу не вийму на показ.

Тихосумно і ясно було бачити вимите морем крайнебо; світ застилала заграва, і дві присмучені щастям душі грілись од вогнища збагрілого тиховоддя.

18

Смерком, опісля дощу, Сава вибрів з гуртожитку, обмізковуючи, звідки доп’ясти тисячу карбованців, закомандуваних адвокатом, "рідко з якого фраєра літом вицідиш штуку, зимою лафа: дублянки, шапки, тому цеглину продаси в підворітні, тій сумки піднесеш, приголубиш біля під’їзду, найперше культура і компаньйон при машині, ех, закрили Метиса на периферії, Сєрий намилився до Одеси, Андрюха десь чухнув, підпрігся б може, блатна наука дипломів не потребує, аби відчайдушність, а толк знайдеться, воно й Метис дрейфив зразу квартири шмонати по телеграмі: дзвониш на першому поверсі, відкривають, ах, вибачте, сплутали номер, дзвониш, замкнено, головне шасьнути на балкон, двері відкруткою сколупнути — сам пан, сам господар! — Метис примітний, його сліпий зашухерить, не розколовсь, молодчага, прийде, віддячу".

Вирішив спершу промацати громадський транспорт, "розкошу мало, проте часом на підмальованій фіфочці лишній золотий ланцюжок із підківкою висне, часом ногу підхмеленого інтелігента з перехнябленим галстуком лишній дипломат муляє, потертий шкіряний гаман випирає

задню кишеню джинсів", на задньому сидінні автобуса Сава запримітив худого вилицюватого бороданя з мольбертом, "свиснути б його між роги, картини, кажуть, в ціні, та замороки до біса, хай процвітає мистецтво", художник зійшов, на зупинці повітався з чорноволосою в бахматому светрі жінкою непевного віку — безброве потворне лице посміхалося розтягнутими губами, рука похитувала дитячу коляску.

Сава здригнувся; може, й мене доля скарає за дядька на автостанції, де сцапав мою руку в кишені, хрипів, об’юшений кров’ю, тис вибиту шелепу, справді, кастет річ путяща, за підвипившу сміхотливу блондинку, роздягнену догола на бирковецькому цвинтарі, дрантя Метис подарував своїй Ноні, за прищуватого міліціонера, викинутого з фастівської електрички, жаль, посвідчення десь посіяв, за посадженого сідницею на подольські трамвайні колії грузина з двома пачками червінців у шкіряному пальті... та хіба всіх упам’ятаєш? Били й мене, як снопа в голодовку, били на танцплощадці на Нивках, де Сєрий виплюхнув барменові в рило його свинячий коктейль, били і відливали водою з чайника два провідники в тамбурі, де спіймавсь на валізах якоїсь мимри, били стельвагою сільські ґевали за поцуплену з короваю сулію перваку, морили в льосі до приїзду "мєнтів", правда, один сердобольний похмелитись приніс, там і зліг пластом на відкинутій ляді, били в баришівському "кепезе" за позрізувані по городах маківки, били два хахалі одної гімнастки на хрещатицькій хаті з високою стелею, казалось же: не вчиняй, баба є баба, бив на днях, вимагаючи за проїзд, якийсь піжонистий з боксерськими вихватками таксист, спасибі всім за науку.

З автобуса пірнув у метро, жалкуючи, що час пік минув, люди схлинули, "ех, пора на валюту, на фарцовку переключатися, пора підвищувати розряд, правда, поезії там малувато, ризик поросячий, народець хлипкий, один одного в ложці втопить, ех, вовка ноги годують", у вагоні підсів до смаглявої стрункої дівчини в джинсовому платті, розстебнутому вище колін, одним поглядом оцінив білу сумочку, прикраси на пальцях, на шиї, загомонів, нахиляючись до вуха з коштовною сережкою, "і чоловік не побоявсь відпускати таку красуню"

— обручка потягне на пару стольників — "невже ви розлучена? звати Любою?" — сумочка затовста для парфюмерії — "дозвольте провести, правда, я поспішаю в Бориспіль, повертається головний режисер", — обручка в’їлася в шкіру, доведеться попріти — "можем випити кави на днях, у ресторані Будинку кіно майже домашній спокій", — якщо в глушині живе, хапну й платтячко — "шеф зніматиме Гріна, підбирає дівчат на пробу Ассоль, там і познайомлю вас, згодні?" — цікаво, що там у сумочці, — "запишіть мій телефон, маєте ручку?" — ага, пачка "Космосу", косметичка, два пожмаканих трояки — "24-00-20, да, в центрі міста" — вона так нівроку собі — "біда, старий прилітає скоро з загранки, замордує мораллю, уявіть собі мускулистого радника, солдафона" — хутніше б сходити, — "нє, він ненадовго" — ніяк не втелиться — "вас чекають біля ресторану "Метро"? може, прогуляємось по Володимирській? ну подумайте? ну я вас прошу, хочте прилюдно впаду на коліна?" — от паскудина — "давайте о пів на дванадцяту змотаєм до мене" — якраз устигну прочесати вокзал — "ах, він дуже ревнивий?" — невдача спонукає до дії, вперед — "цілую руки, привіт нареченому від кіномистецтва".

Зійшов на Вокзальній, "путькало! розтапша! мокрий валянок! забув телефон записати, можна б завтра опрацювати клієнтку"; минувши пелену сигаретного диму при вході, опинився серед гамору й штовхітні: сліпий з високо піднятою головою, матюкаючись упівголос, розштовхував натовп двометровою тичкою, гурт студентів у обмальованих чортами штормовках навсидячки різався в карти, міліціонер обтирав на лиці піт мокрим, у тютюновому натрусі, носовичком, красуня підв’ялої вроди напирала грудьми на майора авіації в черзі біля буфету, механічні наглядачі по стінах стригли юрбу, прилавки, столи, захламлені кістками риби, "задуха, як у газовій камері, певно, боячись блискавок, вікна позакривали, вік живуть, вік страхаються, що за люди, ні добрі, ні злі, аніякі; моє добро розтравилось сльозами, коли вихователька в третьому класі перед сном гладила по голові, втішала, мовляв, знайдуться батьки, цілувала кожну вхилену над подушкою голову, "бійтесь вкоїти людям лихе, як зіпнетесь на ноги", і вчителька літератури за непослух вискубувала дівчатам косички,

запихала волосся в рот, "попробуй виплюнь!"; фізкультурник кричав на хлопців: "Смір-на, мужчини не плачуть, хто загидив пісуари бичками? Смір-на, сволочі", його дворічну кудлату доньку Метис нагодував насінинами блекоти, "які вкусні буби, спасіба, дя", фізкультурник розрахувався, посивівши й позеленівши від безсилої люті. Тоскно робилося по весні — в садку під листям знаходиш мерзлі гнилиці, злизуєш кленовий сік на обчухраному гіллі, дівчата сміються голосно, збуджено, смерком втікають на танці, місяць не дає задрімати до ранку, десь на станції пугутькає "чмекалка", стіни пахнуть відсирілим вапном, удосвіта перевертаєш подушку, щоб Метис не нагледів мокроти сліз,— навчившись втікати, надихавшись вокзальним смородом волі, забув, як моторошно сходить місяць у березні".

Сава підшукав місце на підвіконні, відчинив вікно, затягнувся сигаретою з кулака, "за пару годин царюватиме сон, і бездоглядні сумки самі полізуть до рук, речі лякаються безпритульності, як люди смерті", хвилини владного страху, упевненості в своїй силі були йому найлюбішими, прохолода наливала кожен м’яз розбишакуватим азартом. Заклопотаний оглядом ближніх валіз, Сава спершу відмахнувся від дорідного, в напрасованому костюмі солодкоокого добродія, що попросив дозволу вмоститися поряд, від запальнички припалив сигарету "Море", дістав колоду порнографічних карт, запропонував перекинутись, став торочити про постільні пригоди; Сава по намазюканих нігтях, по злагіднілому голоску, по руках, котрі ніби знічев’я торкались його колін, обіймали за плечі, впізнав ніколи не баченого чоловіка, хотів просто відкишнути гоміка, тоді помітив на кволому пальці вмуляну в шкіру масивну золоту пе чатку, "скільки кидаєш?", "як тобі, четвертачок", "щось забагато?", "за красівенькі ножки, ходім", "далеко?", "в готель "Дніпро", "скоро поїзд, не встигну", "дам на таксі", "знаю затишок за вокзалом", "а не пов’яжуть?", "моя справа маленька", "ну, пішли, згода".

Сава вгадував млосну нетерплячку у примружених очах супутника, що спускався слідом по сходах, "подзвони мені завтра, зустрінемось після концерту, до ресторану заскочимо, такса однакова, згоден?", Сава

покрадьки в правій кишені штанів тис одітий на пальці кастет, "зара, зара, красівенький мій", мокру лавочку чоловік застелив носовичком, німе безлюддя розітнулося звиском гальм, лунким татахканням вагонних зчеплень, і, коли постать розігнулась, рукою припрошуючи сідати, Сава коротко рубнув по скроні, коліном турнув осідаюче тіло під лаву; перстень не злазив, довелося пробувати його зубами, обслинювати надухану м’яку долоню, обіруч зісмикувати тепле золото, що стиха дзенькнуло об асфальт.

Пульс ледве тепливсь на зап’ястку, у гаманці на доторк відчувалися нові банкноти, при спалаху сірничини під верхньою губою не завидніли потрібні зуби, "костюмчик маркий, на годинник, на карти нехай пацанва клює, їм і приши— ють", двома склянками газировки за автоматом відмив руку й липкий кастет, закурив на зупинці тролейбуса, на афіші помітив бадьоро усміхнене знайоме лице; вгорі вістувалось, що гастролі відомого дириґента закінчуються ювілейними днями.

19

Юля й Анна крізь прохил намету поглядали на грайво вогню, на широку Андрієву спину, що різнилась обсаженою заслонкою при вогнищі, на Едика, котрий ладнався до снива на задньому сидінні "Москвича", хляпнули дверці, Анна приснула сміхом, Юля дістала м’яту сигарету із задньої кишені вельветових джинсів, прикурила жаріючою галузкою і запитала:

— Ми не задубнемо?

— Теплінь надворі, — потягнулася Анна.

— Ти влюлюєшся, Андрію?

— Посиджу трохи, ніч яка!..

Андрій згорнув жар обвугленим патиком, підкинув свіжих дрівцят, що висхнувши, палахнули димкуватими язиками сніжного полум’я; туман поплив повз багаття, підминаючи дим, синій тріскучий вогонь помалу бузковів у попелястому обводі, ніч западала глибока, злита з небесною сажею.

Земля наслухала себе в плескоті збитих сонною рибою хвиль, в рідкому від сирої тяги пульсі млявого кострика; земля слухала змору дерев, стебел і вод після трудівної сонячної повені, чула в запахові попелу тлін людської тривоги; ні світла, ні тіней, туман і туман плив од східного безбережжя; земля все вгадувала в міцності чоловічих рук, в силі незбучавілого серця потугу винести вікову чорноту й святість; земля голосами померлих, всіх знаних, всіх рідних людей мала звістити, "кріпися душею та не черствій", земля тихшала й тихшала, прислухаючись до нечутного в людині за дня і, відчуваючи свою кровину, нагріту лизявим полум’ям, хотіла дати їй холодної дужості чорноземних товщ: зумисне гасила розплескану синь, студила кров, повертаючи людині предковічну студінь безнадії і спокою, гніт вмирущості, котра вигризає всю погорду, весь відчай за минаючим щастям.

Дух попелу присипляв хлопця — розімлілому в теплі, присновиділась, білим видивом сяйнула в пам’яті Надя; збудившись, затуливши рукою очі, буцімто бачив сліпучий вид нареченої, — блиск, обгинаючи долоню, пробивався до погляду: хотів думати про зіщулену поряд жінку, а зрадливі спомини сліпили пам’ять. Хмари сплинули, ніч відкрила невидиму вдень глибину неба, усесильно і лячно було в горисвітній пітьмі, мізерія людська приспокоювала, від небокраю до берега ліг світаючий прослідок, кличучи: йди хоч до обрію. Зсихала зоряна роса, всихала здмухнута вітром імла попід шелюгами, усихали зіниці дощин, які виглядали дужого повіву, що струсне їх із стебел, кожну галузку звільнить для денного зросту; ясна водяна стьожка ширшала, світло йшло незбитими манівцями до людей.

Осипаючи жорству, виліз на кручу; знагла — фурк! фурк! — стрибонули сірі клубки з-попід ніг; двійко зайчат гасали кружкома між кущів, залишали дві темні смуги в сизому різнотрав’ї, ошалілі від любовного грища, не лякались людини, перелітали з розбігу купини, завмирали й вистовбичувались за задніх лапах, прищуливши вуха, зривалися й кружеляли довкіл дуба, переплигували криничку: мокрі подушечки лап, зачорнівши в повітрі, обсікали росу. Тіні горілими пасмами крили рівнину, і, озирнувшись, Андрій бачив з горба бурякову закваску вогнистого шляху до небосхилу.

Вогонь причах; наламавши гілля і роздмухнувши жар, клав соснові лапи на затепліле кострище: дим облизав брезентину, розпластався галявиною, притлумив дух вербової гіркості й попелу в дрібних пелюстках; дим лащився до ніг, — запарували мокрі холоші, — прочумався Едик і ляпнув дверцею, одбіг за кущі, повернувся й, цокочучи зубами, підніс руки до полум’я; з пасастою ковдрою на плечах підсіла Юля і вигнула серпиком губи, припалюючи сигарету від тліючої хмизини, вийшла Анна, поправляючи пальцем розкуйовджену зачіску: притулилась плечем до Андрія і цьомкнула в небриту щоку, посміхаючись до вогню.

— Джульєтта й Ромео, — зітхнув Едик, розминаючи нагріті пальці.

— Як? як? — стиха перепитав Андрій. — Повтори-но?

— Я нічого, я просто так кажу.

— Поїдем додому, — Анна взяла в долоню Андріїв кулак. — Сонця нема, холодрига... Сьогодні ж останній день свята, Києву півтори тисячі літ...

Едик сухою ганчіркою витер росу на лобовому вікні, Анна знайшла в улоговині букет — квіти студили долоню, а дорога однаково збігала назад, дрібні дощини цяткували скло і двірники злизували їх тонкими

язиками, обочиною, під погейкування пастухів і виляски плетених із сириці гарапників, брела череда, Анна лицем припадала до букета й тулилась до хлопця, вся посвітліла безболісним смутком, студила щоки й помаду губ мокрим конвалійним цвітом, аби не плакати привселюдно.

Юля гладила поглядом Едикове лице, баянові міхи підгарля, "який він упевнений, як легко, без посмиків, веде машину, головне віднадити лишні печалі, мати напохваті якийсь клопіт, щось дістати, кудись зайти, коли є "бабки", нічого не страшно, мені пощастило, рідко який мужчина штуку приносить, не домозолює ревністю, кругом же деруть, як за невинність, — за паркет дай, за запчастини дай, за шкіряне пальто дай, за обмін квартири дай, — добре, що не сиджу склавши руки, на дефіцитах добрячий навар, та попробуй їх випиши на базі, тому вклонися, тому всміхнися, та кому яке діло?", зненацька вибилось сонце, і молода брость на кволих соснових лапах сяйнула воском свічок, що з сальним потріском тануть на поминках.

Жижаве сонце запалювало ґноти соснових вибростів, від мряки іскристих, мов справднішнє одвітрене полум’я, небо тьмяніло невдалеки від сизого в люмінесцентному тумані моря, небосхил обривався за декілька кроків лівобіч, коли Едикові почулось хурчання в моторі — натужними посмиками затихло залізне життя. Засинаючи під шемріт дощу, Анна чула виляски крику, "стій, стій, кажу... от, народець", ляскали двері, Едик заскакував до кабіни, впускаючи разом з духом мастил запах торішнього листу й медунки з дубового чорнолісся, де прочахав під безпросвітним небом "Москвич", Анна крізь сниво на парубочому плечі слухала нарікання, "все через вас, не доглянув машину, біжи голосуй", Юля диміла у вікно сигаретою, "злий то він злий, проте ті двоє сплять, а мені бути крайньою, зозла ніхто сам себе не покривдив", знову трахкали дверці, лісове безгоміння обривав на повороті різкий виск легкових і двигіт вантажних машин із увімкненим світлом, Андрій, розплющуючись, бачив згорбатілу постать, що гибіла на середині шосе, відскакувала перед вантажівкою і облизувала мокрі губи, плювалась; бухкали двері, сирітський дух сирості і цокотіння зубів змушували Анну пробуджуватись, оглядати букет на колінах, набичену

шию Едика, сигарету в Юлиних пальцях і, тепліючи поглядом, "він близько, він поряд", засинати, вдихаючи запах конвалій.

Під вечір доплуганилися до міста, Анна витрусила пісок з босоніжка й ступила на вулицю, Андрій дістав речі з багажника і щось примусило його озирнутись: провулком повз лосніюче авто і позіхаючу Анну йшла Надя, ліктем притримуючи спортивну сумку, і заграва лизала ремінці її лакованих туфликів, і жалібна посмішка випалювала кригу очей, Андрій закляцнув багажника, проти волі ступив за вогняною ходою, пам’ять дихнула люттю до теперішніх друзів, Едик присвиснув, "ух, прольотка", Анна зітнула плечима, взяла парубка попід руку і остудила рум’янець конвалійним цвітом, — два повноголосі людські потоки пливли Хрещатиком, і розкотистий гул кипів, заглушаючи сміх, волання музик у вишиванках з малиновими кутасами; здавалось, каміння обізвалось земляним криком, заговорило під людськими ступнями. Едикові заманулось послухати пісень потойбік площі, — затискаючи в одній руці Юлину долоню, в другій Аннин зап’ясток, став проштовхуватись, рвати гомінливу плавбу, Анна вільною рукою махала над головами, юрба, раз поступившись, зімкнула плечі щільніш, буцім пісок, утрамбований зливою, Андрій здаля помічав її чорно шовкуючу голову серед інших головів, чув її оклик серед чужих голосів, тільки долоні не помічав: рука втомилась підкликати його.

Лиш барвиста мінливість різнила натовп від справжньої річки, де життя — м’язи хвиль, знятих вітром, відливають сталевою дужістю, — де смерть, не погибель: миттєве падіння бризок через дубові заставки, лет розбитої на криваві скалки води, голосіння перед тінистим потоком: там ні риби, ні валуни не розривають вічного спокою... Це живкіша, не здиблена греблею річка.

Андрій пірнув до підземного переходу, відтак дістався до гуртожитку.

Шурхіт листу прокидався від голисвітного повіву, а шерех колісної ґуми вже вирував середхрестями, коли Андрій прошкував до річкового вокзалу, — бригаду спровадили ремонтувати вулицю й площу біля причалів, майстер припрошував залишатися понадурочно, дописував зайві часини або погоджувавсь на відгул.

Петро Семенович, переодягнений в робу, присівши на східцях, набивав нового держака на лопату; Саня з Юрком у панамі набакир похилились над столиком один супроти одного, літошили домінинами, а тітка Ганя березовим драпачем підмітала підлогу — доміношники мусили задирати ноги на лаву.

— Згулявся на ниточку Андрюха, — підтрунив Юрко, виставляючи "один-пусто". — Як із блокади прорвався.

— Десь добру блокаду перебідовує, — обізвалася тітка. — Пора сім’ю мати й догляд, а не крашених п’явок.

— Хай погуляє, — Саня обмацував поглядом кісточки у долоні. — Я всю житуху по приймах валандавсь і нічого, живий.

— Знайшов чим похвалитись, — тітка прихилила віника в закут. — Віка звікувало безпутнє, дітей посиротило й козла лупить.

— А толку, маєш їх четверо. Певно, квартиру, хотіла без черги.

— Жизь їм дала і доглянула.

— Чуєш, Гань? — гукнув Петро Семенович, не обертаючи голови. — Може, годі виступати. Передихніть, поки асфальту нема, нє, гризуться.

— О, це правильно, — підхопив Саня. — Пізно каятись, житуха змолоду трісла по швах. Молодим фіґлював, зате світу побачив. Кожен рік на ударних молодьожних, кожен день на передньому краї. А що? —

вербують, безплатно везуть і підйомні виплачують. Скільки тих підйомних ухайдакав, було клади на книжку та спльовуй нишком. Так нє, друззя кругом, подруги. Ясне діло — нема свого кутка, кудись тягне завсігди. Питається, чого бідний, бо дурний, а чого дурний, бо бідний.

— Не плач, — позіхнув Юрко. — Горбатого могила справить.

— Саня дві ходки до хазяїна має, синок.

— Що-що. Повтори-но.

— Синкам люба шлея підійде.

— Мені шлея, тобі шворка.

— Пообламує і вас житуха. Не таких...

— Прикуси язика, не янчи.

— Юрко! — гукнула тітка. — Він батьком тобі годиться.

Андрій вийшов до Дніпра, бачив, як зірвана катером шума обціловує кам’яне крайбережжя, лиже причалені вікнасті "Ракети", гранітними сходами збіг до води, повною пригорщею плеснув свіжінь на лице, на живіт, полою сорочки витер обличчя, аби не злишаїлось від суховію, лівий берег золотими самородками засівали дорідні тіла...

... переджнив’ям котрогось літа колесували за сусіднє село до ставка, кагалом розсупонювалися на греблі, коли "уазик" німо шугнув із підвишшя, почувся рип гальм, хтось сахнувся з дороги до ворожбитного блиску води, на кабіну осідало гаряче курище, буцім земля спалахнула раптово під новими колесами, тремтів і здригався загнутий вусище антени, а він хляпнув дверцятами, вийшов із земляного палючого диму,

блідий, вирлоокий, заклав руки на спину, колихнувсь на носках, загукав, щоб забирали манатки, бігом ішли на косовицю, на тракторний стан, кругом роботи під зав’язку, людям очі зривати негарно, а далі тихіше: ідіт собі, хлопці, поки я добрий, ідіт, поки не всадовив котрогось в кабіну, ідіт до роботи собі, "та ми тільки з покосів", хтось пискнув притишено, — ідіт, не морочте мені голову, вона й так заморочена, люди з ніг позбивалися, а такі-о бугаїська, такі стрижені ґевали знайшли час викобелюватись, викупуватись та вилежуватись осього на колгоспній траві, "ми хутенько скупнемось", а він як збуряковіє, начеб лице йому обмотали кривавим бинтом, як верескне, заглушаючи клекіт води: та ви знаєте, яка зараз пора, та ви тямите, це ж врєдітєльство, в Сибір, на виселку запроторю, голосив, бліднучи, мов зриваючи криваву пов’язку з лиця, а вони виривались під гору від водяного студеного шовку, від владного голосу, що здаленів і зіллявся з рівним гулом води за містком.

Бачив пляжні піски, рясніючі плавками, мов трикутними прапорцями, "отакі-от попрується в село, такі наскирдують і накосять; там, мабуть, косовиця, заморока з буряками, мати сапку терпужить старим пилником, пробує пучкою біле півколо, що бритвенним полиском щириться хижо до сонця; поїду, із городу висапаний мокрець позношу, нехай сум підкаже, куди вертати" — знайшов вихід цілотижневій тривозі.

Обернувся спиною до річки, бачив: Петро Семенович, нагнувши голову в дверях, виніс із побутовки стару брезентову робу під пахвою, сів на нижньому щаблі по краях учовганих східців, простелив на колінах куртку, мідним дротом став прошилювати цупку матерію, двічі навхрест перехоплювати ґудзика, відкручувати дротину і двома пальцями, як обценьками, притискати мідного зламка, "господар, доладний хазяїн, такого доля не злиже й не звіє, видно, діти дають упевнений смисл, добрим обов’язком гріють душу, хто із теперішніх схоче мати четверо діток? легким вітром підвіяні, їм потрібна сім’я, як сухій землі попіл".

Петро Семенович відклав куртку на поріжок; площею задкував "КамАЗ", водій керував однією рукою і позирав на метушню крізь

прокриті дверцята, над чорною масою в кузові струмував синій дим, розносячи запах бітуму.

21

Андрій підняв верхню стулку вікна, різкий подув шибонув по електричці, повертаючи думки до чумацького шляху, до піскуватої, печеної в духовці картоплі, аж, здавалось, ніколи не знав занехаяних у гостювальному неспокої років, лишень розхристане літо тепліє в пам’яті і нагадує, що є в світі прихисток, де не зможе почуватися гостем. Вчора заїхав до Наді, зсутулена над конспектом дівчина назвалася Раєю, "вона гайнула на французьку картину, підожди, як хоч", забрав із шафи дипломат, на Райдужному довідавсь від Сави, "дєла на мазі, пхнув адвокатові одну цяцьку, на тисячу витягне, правда, присікався: гони ще пару сот, а мені слідчий збовкнув, що справу закрито, кусай лікті, пан адвокат, да, виявляється, заявив бармен, а не Льоник, видно, синулі не вперше зубки вставляти, змовчав собі, да, з тебе також тра зцідити копійку, підпрягайсь до рискової контори, заробіток людський, то як?" Андрій відмовився.

Жмуток круглої резинки на закидушку і складений вдвоє квиток у кишені сорочки, дві паляниці ще теплого хліба в целофановій торбині, — усе, що єднало із містом. Раніш кожен виїзд в село обертався на свято: впізнаєш березову смугу, що збігає крізь соснову іржу, пізнаєш кожну углибину від долота в білокорому стовбурі, і крашанку сонця; і березовий льодохід у сосновому річищі не забути до останнього краю, коли може не стати неба в німбовому золоті обрію. А ще раніш тліли радістю поїздки в місто — купити зимову вдягачку, черевики, — було весело тупцювати в туфлях по молодому снігу, їсти морозиво, напихати кишені вкрадці купленими сигаретними пачками в тонких червоних опоясках; тоді не знав, яка радість стане святом повернення, коротким, як і подобає празнику.

За станцією сонце сліпило зеленим вогнем, молоді вусикуваті жита щетинились обік ґрунтовки; міркував: коли, ким будовано цей

чумацький шлях, вкреслений в пам’ять полів незагойною раною, чорно вбатожений в крутоярі степи, ким вколесовано ці забур’янені глинища, де колію не зорати, не зрівняти з посівами спалених інеєм врун? товстокорі, бурями ламані верби в чорних блискавках неживих верховіть, яре сонце над молодими житами, — однолітки шляху, що річкою вічності тік сухопутно до моря: і щодень, і щоніч чулось дзенькання збруї, ремигання волів, сонні викрики п’яних людей по розбійницьких засідках, тік, стираючи долі й привільні пісні, сніжну куряву й лист після кожної осені, тік, не міняючи русла упродовж віків, однаково сумирний, сумний, в сивих космах пилюги і сонця.

Сюдою рідко хто їздить; після теплої зливи, коли суглинне курище позмивається з паші, люд по обочині припинає худобу на довгих налигачах, у присмерку парубчаки на мотоциклах без шлемів ревуть із села на село, старі фуражири в кухвайках наопашки, в зажовклих від коров’янки кирзаках правлять до скирд: віжки попущені, гніді конячини з лисими від посторонків боками бредуть, понуривши голови, а за халявою червоним кутасем жаріє батіг, підколихнутий вітром. Відколи до нового райцентру проклали шосе і пустили автобуса, шлях мертвіє.

Ключ лежав за пісобійкою, мати залишила його, йдучи на буряки, мабуть, щоденно вичікуючи, коли він знадобиться дитині. Виклав хліб на столі, зазирнув до духовки — жерсть прогоріла, крізь лишаїсті пройми тхнуло сажею і залежаним попелом, тоді згадав про плитку, "можна картопель спекти в піддувайлі", хатня підлога студила ноги, дошки скраю груби зчорніли, пропалені дрібками жару, кожен скалчатий слід, кожна вибоїна тримала пам’ять за човганину цілого роду, холодила ступні, начеб росяний луг у млілому полум’ї від заграви.

Метнувся до льоху, набрав картоплі, став розпалювати плиту трісками та хмизом, назбираним коло дровітні; плита задихнулася димом, що синьо заклубкував по хаті, згадалось, як мати обхоплювала голіруч і пересувала із більшого на менший вогонь важкі обсажені чавуняки з пійлом худобі, з кавалками мерзлого жому; на сволоці жеврів випалений прадідом хрест, гомін тяги нагадував голоси рідні на

сімейних портретах, вітер за підвіконням шелестів сухою загатою, тер сніговими квачами шибки, пахло липовим цвітом від чайника, вогняний гомін колишніх людей намагався підказати щось відоме покійним і незнане живим, голос хати осилював вовкулацьке завивання споночілої хуги і, засинаючи лицем до блиску жарин в піддувайлі, він жалкував за вимерхаючою до світанку піснею, боявсь забути її, доки спросоння не чув, як найперше гоготіння будить стіни від холодної млості, стукіт дров перебивається тягою, котра дужчає й дужчає: невмируще тепло біло обхукує низом світлицю; висвисти полум’я нагадували боляче в скронях пульсуючу кров, мати бухкала на фаєрку важезний у накипах піни баняк, що перегодом булькотів, стиха чмихав, і бралися купоросом відтеплілі шибки, і підлогою жевріла осипана іскра, і він забував думати, що, може, шум заткне голосіння живучої тяги.

Скрутнем газети підворушив тріски, димура загасив полум’я, "певно, димохід затулено заткалом, диви-но, розучився плиту розтопити", відкрутив газ-балона, поставив чайника на синю гайстру, маючи намір підобідати хлібом-салом і поспішати на рибу; за димовою поволокою не видніла павутина по закутках. Вдруге рипнувши з хати, розди— вився, пізнав обкущену безовим віттям криницю, звідки до призьби біг заспоришений протопт, ледь примітний, буцім немічної людини вена, впізнав здичавілий садок у рівно підбілених яблунях, малинник упереміжку з аґрусом, що запавутинює подвір’я непролазними хащами, — і признав себе вдома, і відчув себе старшим.

Спекотнява спала, "смерком відвідаю бабу Катерину, хліба їй віднесу, бабина хатка невдалік від садка, притулилась до пагорба, де колись була церква, міндобривний склад, а відтоді, як ветху будівлю хтось тверезий підважив бульдозером і підвали потяг на топливо, там колгоспна обора, бабці добре працювалось на пенсії, не могла навтішатися: так близько йти доглядати телят". Двоє хлопців на конях гнали череду на пастівень, нагаями стріляли над куцорогими головами, над запалими здухами різномастих корівок із хвостами на спинах. Йому закортіло прогнатись галопом і зупинитися в полі, зірвати навдиби коня,

обома руками натягнувши кантарку, проте не зважився гукнути, брів помаліше, доки верхівці не завернули з худобою в закло.

Мухи злітали над ляпахами коров’янки, пилюга факала під ногами; в загуслому мареві обрій бовванів лісосмугами й виліском, аж здавалось: крайнебо вужчає, як і подвір’я в густому малиннику, вицвітає разом з попонами врунистих піль в загорожі посадок, що верховітими зазубнями підпилюють небо. Натрапив на кладку через рівчак, де чорні кінські п’явки, чуючи непогодь, лізли на берег, товстіли, нагріті іржавим торф’яником; запашисте повітря ковтнуло хижий присьорб води під дошкою, — звуки нишкли, щоб перегодом повернутись до спраглої землі розголосом дощу і грому, "десь має бути криниця, а може, відро затаскали?"

Тим знайомішим був скрегіт цепа, а зіпхнуте із цямрини відро, злегка видзвонюючи, проковтнулося мороком, і долоня нагрілась, шоргикаючи об намозолену корбу, — призабутий мій світе, життя моє: білі хмари піскуватої куряви над передгрозяним степом, закопичене фіолетом небо, коли вихор зриває і котить білаве курище шляхом, а навстріч вітровій горне клуби дощової пилюки і хвиля молодого дощу пригашує курне хмаровиння; грімна злива, коли дощини, не сльози, вмивають лице; і безсоння посвіжілої ночі, дух картопляного цвіту стуманілим досвітком, сира прохолода від чисто змитого сльотавим вітром сошейного бруку, охатнений запах настінних вінків із волошок, лепехи, нагідок та горідчикової м’яти, незрушне перед навальними снігами крайнебо і розкрилено й вільно ширяючий кібчик в підхмар’ї, далекий пташиний перегук вслід за чорно зринаючими ключами, свіжі непочаті скирди по злущених стерновищах і низько-низько вклякаюче, вижахле сонце над ними, — корба люто повискувала, цеп наструнився під вагою відра, що глухо й непорожньо гупало в кадки, далі чулась луна розплесканої від удару води, далі вологий ланцюг обвинув суху деревину, і рука перехопила на вильоті вигнуту навпіл дужку.

Студінь трудила зуби, Андрій відхекався й знову припав до відра, цмулив помаліше, надпив до середнього пружка, тоді з розмаху линув

воду на пилюжну траву: запахло дощем, вмита зелень сяйнула осонценим блиском.

22

Сів подалі від греблі, куди не сягала пилюка, піднята вантажівками, що везли від станції міндобриво в паперових мішках.

Розмотав закидушку, нахромив на гачки хлібні горошини і, пропустивши жилку через великий і вказівний пальці, чув, як вона сюрчить за натягнутою резинкою. Раніш ставка доглядали, колгосп запускав коропців, — наживи робака і стьобай в очереті, — а на видноті рясніли таблички, де пожежною фарбою горів штраф у півсотні карбованців і сторож дуплетом ціляв із "ружжа" сірих чапель, "таке паскудство, краде, понімаш, коропців, а хулі йому!", скидав їх за місток у виpуючу шуму, "як побачу в дзьобакові рибину, мені буцім серце виймають", потім йому десь кістка застряла, ні всидіти, ні влежати не міг, цілий день кругаля увихався ставком, матом-перематом обкрикував береги, забродськими чобітьми натикаючись на донки по мілководдю. Звично покрикуючи, одного вечора сторож клякнув невдалік од води і зірвався на виск: люди, купаючись, помічали від греблі, як старий гребе п’ятірнями кротовину, а хлопчаки крізь очерет розрізняли скорцюблену постать і думали, "може, сторож розплутує найдену донку", і, користуючись миттю, підступали ближче до чистого плеса, де ліпше клювало. Спершу волав, захлинаючись болем, далі тихіше й тихіше, а коло мосту люд міркував, що чоловікові допекла гостра кістка, бач, лізе в землю, а хлопчаки остерігались вилізти на сухе, подумуючи, що сторож горлає на них і оддалека не можна розчути слів, потім сутемінь і тиша обкутали виярок, продудонів бекас, мов одлітаюча в заграву душа, хтось, чалапаючи босоніж і біліючи голим тілом у довгих чорних трусах, прибіг до кротовини, похилився, присвиснув і загукав, що старий захолов уже.

Після похорону колгосп мусив штрафи замінити білетами, "кому охота загризатись за ту нещасну платню?", люди посунули плавом, бо

ніхто не ганяє, їхали мотоциклами із району, із ближніх сіл — і риба сама собою перестала клювати.

За мостом, звідки долітав шум спадаючого потоку, раді вигуки й радісна лайка, парубки відмивались від польової втоми, по черзі підставляли спини під срібний струмінь. В ніші мосту Андрій бачив їх мокрі голови над лезом сонячної гладі.

Пахощ татарського зілля стояла в долині дурманно й незвітрено; Андрій витягнув снасть, захромив голі гачки в соснову обстругану дощечку, за греблею стрів засмаглу ватагу, — всі крикливі і збуджені купанням, всі знані від школи, загукали врізнобій:

— Наловив риби в город?

— Вночі з плужком протягнути б...

— Кругом мілина: аби волок добрий.

— Оставайся, наловим на закусь.

Андрій знехотя відказував, шукаючи привід, аби хутніше покинути гурт; хто витрушує воду з вуха, стрибаючи на одній нозі, хто розчісує злямчені косми п’ятірнею, хто, прикуривши, задмухує сірничину і встряє до балачки:

— Скоро могоричити будем?

— Та й чого раптом? — хмикнув Андрій.

— Хе-ге-ге. Не придурюйся.

— Оно тестьок добру сулію вигнав.

— Хвалився на тракторнім стані.

— Всіх просив, а цей прибідняється.

— Кажи, на коли свайба.

— Прийдем шалаша напинати.

— Скоро, — відказав Андрій звеселіло.

Чужий сміх заставив повірити у весілля; пхаючись греблею, міркував, що село є село, пліткування й пересуди, може, не просто теревені, а добра осторога, "тут за всякого всяке відомо, тут важко втаїтись надовго, тут зоріє спільна невидима совість, тому люди вишевкуються на нові місця, де нікому незнані вони, їхній рід, де ніхто не засуджуватиме словом; тому батько не видужав, плюнув, озлів, повіявся в безлиху, вістуючи дітям, що всі вони, всі розлетяться слідом, наче іскри з точильного круга".

Ще високе, в три дуби, світило видовжувало тіні, обливало дерева чітким темним блиском, від північного обрію громадились хмари, вузькі, мовби протопти на голубій кризі; в оборі на узгірку вибасовували телята, пахло сухими кизяками й сечею; Андрій бачив, як худобина обнюхує одне одного, плигає на спини, буцає з розбігу воринову загородь, — від тупоту ратиць, від струсу ворин двиготіла на тирловищі земля, густа мошва чорним пилом роїлась над шляхом.

23

Баба Катерина старим тесаком на лавці кришила кропиву, змітаючи ребром обзелененої долоні кришиво в тазик; очі заясніли сльозою, коли цілувала його лоб з куцим чубом.

— Сам приїхав чи з Надьою?

— Сам, бабцю, сам.

Сльози старості — німі й безпомічні — молодили обличчя, робили його по-дитячому тихим, мовби настраханим чимсь, непіддатним розумінню, проте знаним і чутним всією душею, знаним підниваюче й вірно, як старі хворі кістки відчувають близьку негоду. Дитинство плаче, лякаючись невідомості, відтак надовго соромиться сліз, а старість печалиться зжитою радістю, оплакує колишній і теперішній сум: вся одміна між дитинством і схилом літ, уся відстань людського життя — декілька схлипів.

— Чом це вона не приїхала?

— Вона учитця по суботах.

— Свати нахвалялись, що кустюм тобі справили.

— Правду кажуть.

— Та вже пора, — доки тягнути?

— Весілля не похорон, вспіється.

— То ходімо щось вкусиш.

Світло й тиша, покидаючи землю, огніздилися в хаті, де за квітчастою фіранкою плита з двома вивернутими цеглинами чорніла сажею в тріщинах, жовтий попіл із піддувайла засіяв гнуту бляшанку, а коцюба з обгорілим держалном притулилась у закуті між пощерблених горщиків. За лежанкою збита шашелем скриня — дух нафталіну сочивсь крізь шпарини; під вишмуляною лядою колись він бачив давні скарби: сувій білого, як минувшина, домотканого полотна, ялові чоботи, обгвіздковані дерев’яними цвяшками, чорна плюшка з лисуватими ліктями, пучок свяченої верби із скам’янілими бруньками, довге

бурштинове намисто із кульок завбільшки з добру вишню, тьмава бронзова лампадка в зеленій цвілі, на споді ще прадідівський кисет дрібно посіченого вкупі з буркуном тютюну і складена вдвоє папуха курильного паперу, малі пакунки з насінинами огірків, білої редьки й гірчиці, а вже окремо — лаштунки на похорон: важка чорна сукня, білизна, негнучка від щорічної праски, сім ув’язаних стрічкою воскових свіч із приплюсклими ґнотами, хустки відспівальницям і парусинові туфлі з міцною підошвою, щоб бабці легше ступалось там, де ні стерні, ні доріг, ні туманів.

Баба вкраяла занесену Андрієм причерствілу хлібину, сипнула із пачки на церату дрібчатої солі, зняла з мисника четверо яєць і сіла на лаві в кутку під родинними портретами й образами, — заграва, відбита обрамленим склом, жовто обсвічувала бабину голову в хустці з чорними френ-злями.

— То як? Города обсадили?

— Оддала з половини. Буде в людей, буде в мене. Капусти натикала грядку, моркви посіяла, чорнобривців. Нехано зацвітуть — приїдеш, глянеш.

— Приїду колись, приїду.

— Одпишу хату: будеш тута з Надьою жити?

— Всього може бути.

Баба дивилась на збагрілу хрестовину вікна — погляд сягав за тиху синяву сутінків, а позад неї кривавились сонцем засклені рамки на полиці в дерев’яній мережі.

— Тепер замуж не дуже-то спішать. І вигулюються, і викохуються, а раніш, бувало, сют-тут та й звінчали. Батько землю братам одписав, а

мене видали в люди, подівувати не вспіла. Всадовили на хуру, кована скриня межи очі блищить — вйо. Зразу в свекрухи за наймичку увихалась, потім вилюдніла. О! Була сімейка, дай Боже, через день пекли хліб у печі, чавуняку борщу до обіду, дерунів, галушок цілу прірву. Як обсядуть стола та як ложками махнуть, я тільки сьорб — вже порожня посудина. Мусила терпіти, бо непослуху в сім'ї не було, Боже збав, мовчи і не пікни. А там діти пішли, вже поблажка. Рада подушки допасти була — тоді дурнощі в голову не лізли, аби свекрусі вгодити, чоловікові, діткам, бо на те я жінка. За роботу, за землю трималась, а земля і мене, і дітей втримала. Не дала згордіти.

— Хіба тоді не гуляли? Оно по кінах показують, — підвечерявши, Андрій сів на ослоні, через вікно бачив, як качки перевальцем чалапають від води, збиваються в кучу круг тазика, за ясенами мліє бузкова півсутінь, і крита толем повітка іскріє в росі.

— О, головою мусила думати, кому потім мої діти потрібні? Бувало, вийдемо з свекрухою полотно білити на став, порозстелюєм його на кропивці, а литки понажалює — страх. Вдома керосином натремо і легшає, а ряднини повицвітають, білі-білюсінькі, ставок ними цвіте. Понашиваємо сорочок, є на свята зодягнутися, а тоді як закрутило, як завертіло... То гарцює конем під вікном, б'є нагайкою в шибку, вихаді, хазяїн, овса сип казакам... Іде, мусить сипати, згублять за крихту, всім давай, всім давай. Та банда згубила твого прадіда: їхали валкою сіно громадити, а ті, п'янезні, наскочили, давай коней випрягати. Люди з вилами — а куди там! Пошаткували, зарили за шляхом і коней забрали. Старому пальці одсікло, як шаблюку хапав, і конем причавило, то розгріб тих покійників, розгріб ту земельку і доклигав додому. А рука загнила і скоро на Спаса приставився, — відірвалась поглядом від яскравої шибки, поглянула на онука. — Куди до роботи став?

— Дорогу кладу, бабць.

— О! Я тоже помагала соше мостити, перед другою війною робила в "дорстрої". З харчами сутужно було, а без грошей накупуєш три вітри за

пазуху. Тоді такого було, хай Бог милує та одвертає: батьки збували своїх діток, аби якісь родичі прокормили та всиновили. Мене тітка просила:

оддай, перебідуєш, а потім забереш, не до поросят свині, коли сама в огні. Думаю: нє, хіба не мати їм? хіба трудно цього куска одірвати?

— Скільки дітей усіх мали?

— Шестеро вижило. Била їх, правда, ой била, бо дитина без палки, як пиріг без качалки. І твоя мати чотирьох викохала, в інтернат не здавала. Тепер по радіві чую: та аборт робить, та в роддомі оставила, Господи! — гріх який диявольський... Значить, пішла на роботу в "дорстрой", все роблю, що десятник накаже: пісок тарганю тачкою, рию канави. А твоя мати сидить на горбі — очка блищать, а люд суне, питає: кого видивляєшся. Мама скоро будуть хліб нести. Давали пайку хліба й платили ще, було зароблю копійчину, візьму сільодки в чайні, то вже води пообпиваємось, животи зболять. А люди сунуть, хто куди бачить втікає, пухлятина тече, ноги світяться, — Божечко, страхотнява, гірша війни. Іде, іде, коли брик. Повз шляхом, як соломи, застелено.

— Довго там працювали?

— Пару літ, потім до колгоспу пішла. Рятувалась і біля сошейки, і кругом, аби дітей до пуття довести. А тепер, бач, і не роблять так кривдно, і родити лінуюця, ждуть погибелі.

Завжди, слухаючи бабин голос, морозно відчутний, як іней, отрушений вітром, Андрій міркував, буцім слова умовкають, недоказавши щось знане: баба знала за нині живих, за малих і покійних — хто кому зурочив козу, шатківницю збаюдив, стравив курей житом, перевареним з чемерицею, — здавалось, відала щось, непідвладне ні тліну, ні пам’яті, сильне своїм продовженням в людях, як безсмертя. Воскресали ненадовго ті звички, люди, сумні оказії, тремтіли чиїсь

обличчя — листки, оживали давно німі голоси, котрі когось мали втримати, остерегти, наче луна, що заблукала міжгір’ям, відбита скалою, павутиною скріплена, луна, котра кличе тебе твоїм окликом.

— Колгоспницею легше було. Зранку сапу погострила, закинула на плече — і до смерку. Часом ливень як пуститься, ой, людочки милі: гримить, прямо в голову жахкає. Сховку ніякого, поле кругом, тільки гичка лопотить од граду. Сапки повідкидаєм, аби блискавку не зманити, і ходу в глинище: попритуляємось одна до одної, позакриваємо руками голови, сидимо, тільки мружимось. Потім втихне, то позбираєм сапки, давай далі шарувати. Блисне сонечко, одежа парує, то як виведем пісню, куди жайворонкам братись. Земля туманіє, пахне так, а ми співаємо нагинці.

Слухав, ховаючи погляд у віконному полум’ї, "мабуть, любов до землі була не тільки, як до годувальниці, матері, що все і всіх породила, добрих і злих пеленатиме чорно, а й як до жінки, котра любо та невситимо спиває натугу, дає упевнений спокій в напрацьованій зморі; та любов, те побожне, замолене вічним неспокоєм сівби й жнивування, всебуденне, виснажливе свято землі, та втіха немарно потрачених сил, мов зцілованих жінкою, давали дужості, бо чим ближче до стерновищ під осінньою мжею, тим безболісніш чується повернення до пракоренів роду, нині лишилась тільки тяга сюди, нема любові, нема страху, що не вжити без села, без гайворонячого крику над полем, дорога померла, гнітить і підсмоктує солодко, радить вернути загублене хоч на день, хоч на погляд".

Баба придивилася до вікна, ще від осені між подвійними рамами застеленого ватою з калиновими кетягами, побілілими від сонця нагідками, дрібнолистим барвінком.

— О, диви, диви. Прилетів пущик по мою душу.

— Де ви його бачите?

— Оно сидить на повітці.

— Ага, бачу. Витрішкувате таке.

— Це лихо, як внадиться, не здобруєш.

Андрій здригнувся від моторошного кихкотіння надворі — качки біля тазика задерли голови, а пугач лупав очицями із повітки, трясучи гнутим, як кіготь, дзьобом.

— Свят, свят, свят, — баба перехрестилась. — Воно завсіди на весілля кихкоче. Радіє, лихоманне...

— Може, кишнути вийти.

— Не займай, погигоче і слизне. Якось вдосвіта глянула у вікно, а воно, нечисть, сидить на шопі. Жде, коли баба на світ визирне... нема спасу, така птиця плюгава.

Давке хихотіння дернуло шибки, баба стулила пучки у троєперстя, Андрій пересмикнув лопатками від раптових сиріт по тілу; виразно бачив руде, вперемiш із попелястим, пір’я, хижо кліпаючі в строкатих розводах зміїні оченята, "сам нині став приблудою на розвалинах, сижу самотнім птахом на трухлій покрівлі".

— Ач, страховидло. Буду йти, бабць.

— Приходьте з Надьою, приходьте обоє...

Качки, глухо бухкаючи дзьобаками в дно, дозбирували із тазика зелень; пугач, наляканий рипом дверей, низько шибонув із прибудови, — тінь ковзнула перед Андрієвими ногами, качки мотнули скупаними

білими головами, а перегодом звіддалеки долинуло тоскне кихкотіння, однотонне, мов іржавий завісовий поскрип.

Ще не споночіло, вишневе сонце гасло в тумані, в степу чулось розмірене й соковите вжикання коси, різкий видзвін мантачки, смерк, переливаючись в темінь червневої ночі, пах отавами по видолинках, обрій жовтів невисокими огребками хмар, мовби згромадили там суху ячну солому. Земля на ніч зливалася з небом, сизо ближчала до високості зірок і завмирала під цвіркуновий стихаючий дзвін.

24

— Де ж твоя риба? — спитала мати, коли Андрій прохилив хвіртку. — Бачу: хлібина на столі, думаю, гості є.

Кинув торбу біля порогу, присів на лавочку, куди від дверного прохилу сягало світло, ояснюючи мамині потріскані руки в задирках, в чорних скалках під нігтями, тьмяно зблискуючи на халявах ґумових чобіт і на гостряку сапки, держаком прихиленої до одвірка.

— Чом Надя не приїхала?

— Да екзаменується потроху.

— Дякувати, Надін батько поміг картоплю запорати, за плугом ходив, родичається. Каже, такого молодчагу моїй дівулі треба, аби в кулаці тримав.

— Де б це ноги змити?

— Оно балія біля плоту. Води нагріти?

— Не треба, мам.

Тихо шелепнув прим’ятий бур’ян, коли Андрій виплюхнув змилини за хлівчик, босий ступив до моря сінешнього світла, побачив, як мати запалює конфорку, — вогонь синіми пальцями обтис пательню, — як ложкою бере смалець з літрового слоїка — поглибшали зморшки, потоншали пасомця, вибиті з-попід тернової хустки, тільки руки не кволі ще, пальці ловко накришують в блюдечко редьку, поливають олією із старої баклажки і, сійнувши з трьох пучок солі, несуть до столу.

— Здала бика тої неділі. Справиш фату, плаття біле до розпису.

— Не горить же те весілля.

— Зара не горить, потім приспічить.

Мати бачила звислі ціпилнами синові руки, шию, що відкривала комір зашурованої сорочки, "бач, не здужить доглянути хлопця, чого потім діжде він, певно, добре голова заморочена, коли байдужісінько, яку драндину таскати; збиткується дівка, якби любила, змусила б чоловіка подобатись, а, якось погиркались, якось помираця", втихомирила себе, помічаючи: син долонею змів кришки у підставлену сковородку, підвівся.

— Лягатимеш чи до клубу підеш?

— Вдома побуду, мам.

— Ти-но адресу лиши свою.

— Добре. Навідуйтесь в гості.

— Куди ж ти?

— Вийду курнути.

Мати чула, як грюкнула сапка, ним зачеплена, за порогом, хотіла окликнути, "посидь осього біля мене, викажи смуток", та подумала "ще насовітую, аби потім винуватив мене; виріс, нема мого слова над ним, свою сім’ю матиме, взнає; чотирьом розв’язала світ, чого мала жаліти себе, мені даючи життя, не шкодувались; це теперішні, як чорт ладана, цураються немовляти", пошкорбала за дерев’яну відгородку, зняла капу з постелі, "доки монятись? завтра рано вставати".

Імла, як курява на току, заповнила хату, дим сигарети вистуджував груди, "доки ширятимеш світом, доти й озиратимешся на село, доти втрата живитиме крила сподіванням прильоту", місяць за чорними ризами ясенів вис без’язиким тускніючим дзвоном, де павуки од вільності тчуть густу павутину і кожною лапою награють срібних акордів тиші. Звук татахкаючого поїзда долітав од неблизької станції і рівним видзвоном плив, як туман від посадок до виліску, бринів шибками і приглушав брехіт собак, не даленіючий і не тихнучий в посрібленому безвітрі.

Ніч росла, заглушаючи чужі супокоєві сплески, — рев газуючого під горб мотоцикла, іржання сполоханих фарою коней, — ніч облоскочувала село сонною луною деркача, оббігала всі закутки, розсіваючи сновидне мливо, зрідка заносився вітрик, і, чекаючи досвітку, дихання ночі набувало тремтячої сили: знімали кишняву кури на жердці в хлівчику, коні в пониззі прихали, роздуваючи чорними ніздрями туман, ніч вже пробувала голос для яснощебетної стрічі ранку.

Засунув двері й наосліп дістався дивану. Мати спала, її сонне дихання точив шашіль, і йому нагадався її голос — не поміж темряви, а понад зблисками плитового вогню: її сміх на дитячий гармидер, її ойкання, коли збіглий з баняка окріп пекне заголену руку, її заклопотану розмову, споріднену виспівові тяги, коли прокидалися й слухали мамине бідкання вкупі з вуркотом у піддувайлі, коли не знали про зоряне пустозвуччя, де шашіль точить кволий дрімаючий подих.

Снилось: ртутне піняве світло синить нутро "Ан-12"-го, ранці згорбачують спини, долоні тиснуть коліна, тамуючи дрижаки, що насіли на парашутистів від дюралевої обшивки вкупі з гулом турбін, оглушливим ревом, що заважає балачці, заставляє гукати, перекрикувати двигіт, аби напарники, настрахані громом набираючого вись літака, не почули, не вгледіли, як страшно тобі, — мить скам’янілості, шал і полегкість, буцім сама душа летить, не помічаючи твердь під собою...

Андрій пробудився спітнілий, не задрімнув до сонця; роса на шибках закипіла сріблом, і день зародив імлою з долин.

25

З вікна десятого поверху Надя бачила білі від сонячної сліпоти покрівлі будинків, ждала екзамену й нового друга, четвертокурсника Влада, що проводив дискотеки в актовому залі гуртожитку, — було виклично й лячно, коли вибрав її з-поміж ситцевого плеса, твердими пальцями тис її талію, цілий вечір вальсуючи з нею, лоскітним голосом дихаючи на вушко, запрошуючи до "Комсомольця України" на французьку картину з красивими вбивствами. Вчора вмовились їхати на гідропарківський пляж, і тепер Надя жалкувала, що так марнується час, коли сонце невисоко і зірвана катером хвиля може облоскочувати ступні, і тіло в тугій позолоті засмаги вбирається сиротами.

Сильна ранньою жіночою звабою, не уявляла своїм чоловіком нікого, — хмільна сила подужчала від знаття, що приходив Андрій, — тривога заміжньої пори зникла від прикладу розлучених жінок, які легко обходяться без сімейної скляної фортеці, без чоловічого заробітку; материнство здавалось непотрібною розкішною забавкою, але якщо знайдеться дитина, вона дасть їй і догляд, і раду, дасть сама, як багато жінок її віку! Смішно стало за Андрія, "на днях буде шукати мене, вайлувато тиснутися в двері, мимрити вибачення, потім замовкне, візьме оголену руку вище зап’ястка"... Надя здригнулась, відчувши

потиск ліктя, і не встигла всміхнутись, — побачила Владика з легким, коричневої шкіри дипломатом, облямованим жовтими косинцями.

— Заспав. Винен, звиняй. Здала вже?

— Тебе виглядала.

— Хіба я екзаменатор?

Бачила бурякові, на рибалці обвітрені щоки, хлипку порожнечу безвільного погляду; смішив спогад про Андрія, недоладнього, завжди в пом’ятих штанах, — поправила комір синьої Владикової сорочки, задивилась на струнку, наче б випрасувану, постать: м’яко обтягнутий джинсами задок, руки пахнуть жіночими духами і чоловічою ніжністю, потом.

— Заходь, оно подруга якась вийшла.

— Дай надивлюся на тебе.

— Біжи, Надь.

— Який ти скорий.

Розгублення втихло, тільки-но поклала заліковку край столу, де пальцями преферансиста, професора фізики, Арнольда Палича було розтасовано білети. Надя бачила худі в синьому прожиллі професорські руки, галстук кольору павичевого пір’я, три ковпачки жовтих ручок, захромлених у кишені піджака, бачила рідкі щетинки в кутику губ біля заїди, обкрейдяні пальці, що недбало гортали її заліковку.

— Беріть білетик, прошу вас.

— Білет номер три.

— Беріть бумагу, прошу вас. Сідайте.

Екзаменатор підвівся; широченні шибки цідили світло в кімнату, де, осідаючого, його мусило більшати й більшати, бо висота вікнастої кімнати дозволяла їй бути пристанищем світла, — сонце блищало на крайніх лакованих партах, бурштинним піском стелилось під ноги професора, що бачив сухих від зими мертвих мух між рамами.

Надя тримала шпаргалку в долоні, розтуленій човником, і, косуючи оком, списувала відповіді, і встигала стежити за квадратною спиною при вікні, відтак зім’яла цидулку, ловко кинула її до столу, роззирнулася по аудиторії, де напружена тиша семінарських занять недавно вривалась перервами. Тоді частіше спогадувалось село, де без видимого зусилля весна переливається в літо, де купини дрібноцвіто жовтіють розхідником, по канавах лопушиться підбіл, а тута стовбури давно висохли від соку, лист тополі із ніжно жовтіючого, просвіченого наскрізь, став м’ясисто-зеленим, незрушним при кволому вітрі; в передчутті літа поменшало шарварку на заняттях, дехто рейзав чорнильною ручкою коників, чортиків на задній сторінці конспекта, коли Арнольд Палич з-за окулярів стриг очима поріділу аудиторію, обтирав мокрим квачиком пальці, сідав на гнутий, з розхилитаним бильцем стілець і розумів, що між ними і ним весна углибила старість, обрівняла суглинні вогкі її стінки, і розказував, як йому, хворому на виразку шлунка, підходить мирне сільське житіє, як корисно, наїжджаючи зрідка до матері, розкидати гичку за хатою, підвечеряти сипкою розвареною картоплею з вишкварками та сироваткою і вийти на вулицю — не курити, а надихатись чорнобривцевим холодом перед ранніми заморозками.

Надя почула дверний рип і помітила Владове лице, що часто кліпало, "як там?", встигла кивнути головою, стулити губи уявним цілунком, "закрийте двері з того боку, попрошу вас!", Надя уявила, наче здає іспит не цьому викладачеві — комусь іншому, — і нагнала раптове видіння,

все ближче підступаючи до хвилини, коли зможе, закинувши руки за голову, дрімати і грітися пляжним піском.

26

Андрій взяв квиток на поїзд, застебнув пухкий грошовий конверт у внутрішній кишені піджака, од нічого робити обійшов білоцегляну станцію.

Скраю колії стояла зелена міліцейська машина, оперезана синьою биндою, два молодих міліціонери в насуплених на очі картузах тримали правиці на розстебнутих кобурах, мляво курили. Андрій знав їх: разом одвідували школу, тільки вони з чужого села, разом поступали в технікум, разом не поступили і звідтоді, здається, не бачились. Здороваючись за руку, поборов зніяковіння, засміявся, радіючи, що має тута знайомих, тут його не забули, як чужака, котрий навідується раз на рік по свіжину перед святом.

— Когось зустрічати будете?

— Відправляємо до хазяїна.

— Кого? Ханурика якогось?

— Голуба одного за прізвиськом Метис.

— За що його?

— Зірвав хвостом куряву.

— Кажуть, женитись надумав?

— Ну.

— На весілля гукни, не забудь.

— Ага.

— Забігай коли-небудь.

— Добре, зайду.

— Передавай привіт Наді. Як вона там?

— Нормально.

— Щасливо тобі добратись.

— Щасливо.

Потис руки, з перону побачив крутоплечого, жолудистого на лиці, стриженого хлопчину в чорній новісінькій робі, чорних бахматих штанях, заправлених в ґумові чоботи. Він мружився від сонця, дивився перед себе, вже ставши на приступку безвіконного вагону, дочепленого перед поштовим у голові поїзда; опасистий провідник-прапорщик обмахнув лице картузом, перечитуючи сіру заповнену картку, де внизу було наклеєно три фотографії хлопця, і ворушив широченними лопатками, — спітніла сорочка налипла на зсутулену спину, комір розстебнутий, галстук звисає на жовтій заколці — потім ловко із притиском козирка насадив кашкетину, опоясану малиновою каймою, і бочком-бочком спритно вбіг у вагон.

Тримаючись за побічень, Андрій махнув розчепіреною долонею, хлопці кивнули, подались до машини, на ходу застібаючи кобури, поправляючи ремінння нових портупей.

Поїзд прудко набрав ходу, мелькнув жовтий прапорець у лівиці чергового, машини перед пасастим шлагбаумом, посадка зіллялась стрімкою тасьмою; теплою сироваткою цідиться світло крізь пилюжні, задраєні наглухо вікна, одвернешся від скла і не бачиш, що діється спереду й ззаду, а потяг шпарить між густолистих посадок, гальмує на станціях, тихо рушає, одною дорогою, однаковісінькими коліями предовгу вервечку олюднених вагонів позад нього, пре набитий посилками поштовий вагон, де дерев’яними поличками розтасовано кіпи листів, поздоровчих листівок, предовгий безвіконний вагон у голові поїзда, — і, похилившись, дрімаючи, забуваєш своє місце в біжучому залізному ряду, забуваєш дослухатись до провідника, що вигукує назви станцій, забуваєш нетерпляче перекурювати в тамбурі, бо знаєш: поїзд разом допре до міста безвіконний вагон, заґратований поштовий, оцей плацкарт, велелюдні загальні вагони, тільки бачиш: поменшало світла, вікна сльозяться дощем, земля сивим рядном затулилась від неба, стежки почорніли, і на дротах виснуть буси дощин, коридор заступачено мокрими латками, і в купе підсів новий пасажир: годків тридцять, мокрочубий, мізерний з лиця, протирає носовичком окуляри.

— О! Ви прокинулись. Мене Олегом звати.

— Мене Андрієм.

Олег ногою посунув під обгризений корками стіл пузатого затяганого портфеля, усміхнувся не силувано, лагідно — тонкими губами і прожилками біля очей, — повідав, що є мандрівним філософом звідтоді, як видворили з університету за відкриття й проповідь теорії простору-часу-духовності: скільки літ розбазарено на передрук, на розсилання примірників по журналах, по діячах, до Верховної Ради, в ООН, "шановна Організація Об’єднаних Націй, я, геніальний чоловік, Олег Свитка, послідовник відомого Енштейна, створив глобальну розробку просторово-культурно-часових зв’язків людства, прошу здійснити різномовний переклад і видати для світової громади, гонорар жертвую на голодаючих Африки; Київ-1, головпошта, до запитання, Свитці Олегу", найпильнішим читачем теорії був головлікар обласного

психодиспансеру, куди Олега різними похвальбами пробували заманити, що й призвело до мандрів, "світ ловив мене білими халатами".

Олег провадив, що зараз згруповує згадки про козацькі скарби, "жили ж люди, — годі кожному нидіти в своїй в’язниці, на печі, біля жінки, по службах писарських! — запорожцеві все одно, що чужу голову зняв, що свою зоставив, живеш козак козаком, калганівку по куренях п’єш, а тепер понастроювали хат, села понаселяли, нащо це все?", десь було вичитав, у Білій Церкві під храмом Різдва Христового гайдамаки Швачка, Гонта, Початуха-сотник і Гнида, Покотило-десятник, вирізавши Умань, сховали три саки грошей з прикметою: в третьому дереві від підвалини просвердлили дірочку, в дірку для знаку пхнули три червінці, забили кілком, — проти тої дірки неглибоко й гроші"; загорівся Олег розшукати козацьке золото, на випасених овечками могилах затрушував землю цвітом розрив-трави, накопував пригорщі іржавих підків, жовтих ягнячих кісток, увихався по селах, записував перекази від старих людей: "січовики валкою з’їхали до видолинка, воли нездужали витягнути добро, отож прикопали в дубині і пригнітили жорновим каменем: те золото на Великдень горить, очищається, тра шапку чи чоботи кинути на вогняне місце і копати на три штики".

Серед ночі Олег блукав лісом, натикався на світляків, на бузковий жар непритоптаного пастухами багаття, "хіба козацького золота катма?", в ялиновій просіці лось жував мухомора, нашорошував вуха і розгонисто й гулко тупотів лісом, десь зупинявся, кліпав очима від зроненої з молодих дубчаків роси; за дня на лавочці Олег слухав змовницький вишепт дідка, "халупина батьківська на зачаклованому горбі стояла, казав їден знахар, — вищезне рід твій, як не відсунеш хату хоч на скибу, — не послухалися, Мартин в гарячці повісився, Марфа від малярії злягла, Степан провалився з саньми під лід, мене пожежа вирятувала, грім запалив стріху, осьдо другу хату зіп’яв, доживаю віка, а на дворищі старому в голод, коли торгсини на золото торгували, став я ґрунт копати під головешками, бачу, земля поцвілена, зовсім не злежана, ех, такут твою мать, обігнали мене", одна тітка клялась і божилась, що малою бачила у світлиці вогонь завбільшки з решето,

"пролетів під сволоком, гепнувсь при миснику, давай батько копати долівку, знаходить червінців жбан, зрадів, перемацує , полою кожуха тре, коли на другий день чолов’ яга заявляється, каже, продай квочку з курчатами, — яка продаж, бери задарма, аби ж знаття, що то нечистий рід випросив: злодії грошву одібрали, сім’ю до немовляти вирізали, я на вишках заночувала і вирятувалась".

За вікном, коли рідшала і вривалась посадка, Андрій бачив зелень ланів, біло паруючих під теплим сирітським дощем, мілкі яруги, перепанахані глибокими, як цвинтарні роваки, меліоративними канавами; річка в жовтих ліхтариках лілій заламувалась в закрут, вигризала внизу крутосхил, дерева поповзом сунули в воду, вцілілі сосни хапали корінням безодню дощу, "от чоловік, як билина, сколихнута вітром, тремтить, шелепоче: відкіль така сила?", в купе підсохнули мокрі сліди, різкіше чулась кислятина мокрої взувачки, запах чайної заварки й диму від провідничої канцурки.

— Вже Київ, — сказав Андрій, помічаючи, як поїзд суне між мокрих безлюдних перонів.

— Я запишу тобі телефон, — Олег черкнув ручкою шестизначний номер, відірвав аркуш блокнота. — Звони після шести, десь зустрінемось, добалакаєм.

— Добро, — склав листочок учетверо. — Тільки тугий на балачку я.

До поштового вагону підкотив електрокар з низкою лязкаючих причепів, дебелий прапорщик у плащ-палатці наопашки курив фільтрову сигарету біля дверей безвіконного вагону, Андрій доганяв поглядом постать Олега — куций, з надірваним хлястиком френчик, куці, підсмикнуті до кісточок штанчата; було важко забалакати в людському гаморі.

Ні в метро, ні в тролейбусі Андрій не знав, що казатиме Наді, повертаючи гроші за костюм, проте, тільки-но ступивши на паркову алею, де безвітряний дощ ворушив густолистя, тільки-но відкинувши долонею мокрого чуба і простя— гуючи паспорт старому вахтерові з приклеєною до верхньої губи цигаркою, зрозумів, що проситиме вибачення.

Довго грів у зачинені двері, "їй нікуди поткнутись сльотою", кляцнув замок, на порозі з’явився Льонька, на ліжку, закутавши капою підібгані ноги, всміхалася Рая, Льоник блиснув обоймою нових зубів, "заходь, заходь", "Надя коли буде?", "не знаю, не доповідає", "добре, пізніш заскочу", "підож— ди-но, є балачка", на коридорі долонею обтиснув очі, жалібно засокорів, "братуха, думаєш, я добро забув, я розсердився, я заклав до міліції бійку? нє, я знаю свою провину, я поплатився, з ким не буває, за Надюху пробач, вона не варта ні ревнощів, ні моїх зубів, повір на слово", Льоник заплакав, тріснув кулаком об стіну; лизав і гриз обчесані пальці, "братуха, не зневажай мене, я не доносив, я матір’ю присягнусь", "вірю, годі язичити, годі якати, прощавай", на вулиці Андрій згадав прохання Лєни купити коляску, зайшов до універмагу, подумав за Савку, "справді, гоїть серце вбивчою люттю до невідомих батьків, не здригнеться рука з мертвотною свічкою леза, якщо знайде їх, якщо я не змовчу, якщо підозра і помста, жаль до себе і помста, зневіра і помста зашморгнуть відчаєм, і біле полум’я різоне когось по очах, сліпих від ситого спокою, а може, признатись йому, — котре зло чорніше: оправдане? випадкове? провокуюче хижу кару? а може, до кінця днів мені нести страх за рідню, за близьких, за невідомих людей, засвічених смертю в руці, що богвість на кому відіграється; тра поводити себе делегатно, інакше на голову сяде", в тролейбусі Андрій пригадував номер потрібного будинку, від мокрої одежі пахло коморою, хтось поплескав його по плечі, між натовпу проясніло Савине оскалене лице з тютюновими кришками на нижній губі, "Андрюха, гад буду, раз коляску тарганиш, значить до нової баби пристав, перепий мені, не хоч, тоді шпарим на пиво, такою погодою, мабуть, вішатись легко", Андрій попросив почекати в під’їзді, піднявся на другий поверх, почув янчання котів за дверима в обшарпаному дерматині.

На підвіконнику в кухні затягувавсь сигаретою бородатий чоловік, "це Ігор, художник, перший чоловік Анни, сідай, Андрію, чаєм хоч пригощу", сказала Лєна, подякувавши за покупку; художник дививсь трохи вбік, запитуючи Андрія, звідки він родом, "о, земляки, я станційонний сам, до вашого села на танці ходив, чубарився, була житка, знаєш же ліс? пустку циганову? озеро — безодню, де, кажуть, провалилася церква о трьох золочених маківках", та й примовк, згадуючи: "... спокій, дядина з сита шпурляє курчатам жменю пшона і пальцем сварить чубатих курей: ідіте геть, чом малих б’єте, як ви мені впечінились, акиша-га, в хаті пахне липовим цвітом, розстеленим на скатертині, лілово цвітуть за садком картоплі, згодом по стінах зажовтіють вінки з нагідок і м’яти, валер’янове коріння сохнутиме на шафі між свічкових згарків, залистаного по краях альбома, розібраного будильника і карафки з вишневою наливкою".

Андрій повідав про зустріч мандрівного філософа, художник зітхнув, "хто Свитку не знає, він і мене підбивав золото рити, і Юрика, одного з приятелів Анни, авантюриста першої ґільдії, завжди щось достає: вагон заліза якимсь заготівельникам, японську апаратуру для сільського клубу, мішок кавових зернят для кав’ярні, скуповує на Херсонщині ранні кавуни і везе перепродувати, міліція в’яже, чортибатькаказнащо"; Андрій подумав: "Ігор хизується владною незалежністю", щось зверхнє проглядало в тому, як він розгладив долонею бороду, звів капюшон на болонєвій курточці, млявим потиском костистої руки попрощався з Андрієм і Лєною, прохилив двері, відіпхнув од порога худого кота.

Лєна плакала за чаєм, "добра душа, чого прибився до Анни? вона розказувала мою біду? ну от, років десять назад почала Анна по два червінці передавати щомісяць, потім і вибовтала, що здибалася з колишнім старшиною, адвокатом Едуардом Вікторовичем, хоче заміж виходити, за нього, кажу, давай, Іван з того світу подякує; Едик вибився в люди, через Анну приятелів до готелю влаштовує, ох і чепірадло, ох і постіл, приклишало якось вторік, саме вагітна була, каже, правильно, що про нащадків думаєш, пропишеш дитину, жилплоща державі не одійде, правильно, пора забувати ошибки юності, життя взяло свої

жертви, — мене аж замлоїло від його правильності; плюнь, Андрію, на Анну, на їхнє кодло, повір, добра зичу".

Задля сміху Сава обнишпорив поштові скриньки, свиснув "Літературну газету", відступив до стіни, коли поряд у шелесткій курточці пройшов бородань, бачений того вечора, коли завалив гоміка, "хіба Андрій знається з ним, з покаліченою на лиці жінкою?", на другому поверсі обдзвонив три квартири й натрапив на приятеля, — сморідний дух відштовхнув Саву від дверного прохилу, від волохатого кота, що шасьнув на вулицю, від великоокого віспуватого обличчя, від худої, в п’явчатому прожиллі руки, що жестом запрошувала до входу.

Саву збридило помешкання в котячій шерсті, плямистих пелюшках на мотузку при стіні, запилюжених порожніх рамах по закутках; через голову жінки махнув притуманеному димом на кухні Андрієві "виходь!", під сльотою звів комір піджака, втягнув голову в плечі, під’юдив: "славну молодичку вискіпав, тримається, мабуть, як вош кожуха, не видворить під три чорти, газетою морду прикрив та й по всьому, мені б таку, чого сопеш, буцім ковальський міх, дядя шуткує, не відіб’ю, не бійсь"; "дожартуєшся, сьодня одного везли в столипінському вагоні, Метис за прозвиськом", "Господи, який світ тісний, це ж корешок інтернатський, по сто сімнадцятій погорів", "мотай на вус, не вина— чуйсь без толку", "не вчи вченого, салабон", "цить, жабороте, не лізь сопливими пальцями в душу", "твею душою підітрусь і забуду", "мамі своїй пожалійсь, виблядок", "як? як? як? ах ти підар горбатий", Андрій ліктем встиг відбити важкий, з кастетом кулак, обіруч вп’ястись у мокрі кучері, тричі гахнути мозгівнею об підставлене праве коліно.

Ближче до Надиного гуртожитку Андрій замочив об’юшену штанину водою з калюжі, відчув дрижаки в руках, "бач, повело мене, мало не вибовтав... бідний Савин ніс, заживе до весілля".

— Надя не приходила?

— Нє, — відповів Льоник.

Андрій поклав на підвіконня пампушку конверта з грішми, поглянув на Раю.

— Скажеш: за костюм.

— Побудь. Може, з’явиться.

— Ходім, побазаримо, — сказав Льоник.

— Чого тобі? — запитав Андрій на коридорі.

— Знаєш, таке закрутилося...

— Годі слинити.

— Я до Раї прийшов...

— Коротше.

— Тебе водять за носа.

— Хто? Ти?

— Надюха в кіно повіялася. З Владиком.

— Переживем якось.

— Хоч, конверта заберу?

— Моя справа віддати.

— Кому тра така чесність?

— Покажи його потім мені.

— Не дурій, не зв’язуйся.

— Тут пивбар недалечко.

— Я знаю, через дорогу.

Небо не розгодинювалося, з навісу капотіли дощини, рівною смугою вибілюючи поріг забігайлівки; тілистий бармен блискотів золотою печаткою і облесливою посмішкою, Андрій згріб долонею здачу з білого, пришпиленого до прилавку, пластмасового блюдечка, нанизав повні кухлі на пальці, прислухавсь до веремії, до сюрчання пивної цівки в бокал, подумки блукаючи в порожнечі й змушуючи себе щось робити, щось думати.

— Вчора зустрів Ларису, напросилась до мене, — сидимо, музон слухаєм, вона й заявляє: скоро буде дитина, ні пижмо, ні гарячий "Кагор" не допомогли, тра щось вирішувати. Провів її до дверей і кажу: більш так не шуткуй. А вона: який ти на самом дєлі!

— Переживеш, Льонь.

— Мені як солов’ю... все одним свистом. Тобі повезло, Надюха сама дременула. Не скисай, мій батяня нову мачуху взяв, на п’ять літ старшу мене, — зможу звести, а що? В батяні баб було, як трамвайних талонів. На Камчатці жили, я рачкувати учився, мати від раку злягла, звідтоді кругом носило, — помню, на секцію футболу ходив, до музикалки запи— саний був, геть усе остобісіло, да. Бувало, батяня приведе чергову

супружницю, пару місяців терпить, тоді як гаркне: де була? з ким пила?! Да, вихованнячко... доб’ю інститут, підпишуся на службу, порозкошую.

— Рано ти обломався, Льонь.

— Ти чоловік із понятієм, не осудиш.

— Давай ще по бокалу візьмем.

— Пішли перекурим.

Схолоджені шифером вечірні краплини дрібно цюкали Андрієве лице, вистуджували голову, мов компресом; цигарка сичала, затухаючи поміж мокрих пальців.

— Диви-но хто йде, — Льонька прицмокнув язиком і кивнув головою на другий бік вулиці.

Андрій побоявсь глянути прямо, вже з Льончиного голосу знаючи, що мав вгледіти; вмив долонею лице і зиркнув зукоса: дрібочучи підбігцем, Надя головою ховалась під полу чоловічого плаща, сльота, настояна темінню, світліла, летючи повз вітринне скло, зганяла з тротуару на сажистий закрут алеї і сіре вітрило плаща, і біліючу з-під мокрої куртки кайму заплямованої зборчатої сукні. Андріві думки вертали назад, виривали з пам’яті парк, затуманений золистим пухом, її посмішку і закушену губу, коли першого дня стискала руку біля тролейбусної зупинки, "не повірю, що так може боліти", все видавалось несправжнім, робленим, один лиш відчай був справжнім, чорно світився в зіницях душі, виїдав серце невиплаканим жалем, "таке дійство, буцім в лихій давній казці, де приказували: не обертайся назад, не обертайся назад", де завжди, аби вивести чоловіка неушкодженим з лютого лиха, заклинали: "не обертайсь на минуле заворожливе сяйво, на вимерхаюче світло спогадів, не обертайсь, бо ні півкроку не ступиш, зачарований жахом, вкам’янієш казковим засліпленим велетом".

Аби не стовбичити безпритульно, Андрій зупинив таксі, плюхнувсь на заднє сидіння, дорогою змушував себе думати про щось далеке...

... На Кабульському аеродромі, в боксі, закагаченому двома рядами цинкових запаяних домовин, які єфрейтор номерував червоною фарбою, смерділо залізом, Орлов підкепковував із молодого офіцера, що тішивсь відпусткою, сонце напікало автомати в брезентових чохлах і розстебнуті, безпогонні гімнастерки з емблемами десантних військ на петлицях, єфрейтор відставив бляшанку з фарбою до стіни, гукнув помічника, на горішньому штабелі по списку знайшов гроб Римаренка, гримнув його на кузов "ЗіЛа" і попросив закурити, згином ліктя обтираючи спітніле лице, "ро— ботка, брат, каторжна, руки вриваються"; Андрій по карті знайшов містечко біля Азовського моря, батьківщину покійного прапорщика, в Ростовському аеропорту випили пляшкового пива, офіцер чомусь віднікувався, "повірте, хлопці, не терплю бабських сліз, може, з вас котрийсь сообщить, могорич виставлю", від військкомату пригуркотіла машина, гроб тріскотів піском, ковзаючись по відкритому кузові, вітер зривав панами, котрі вони мусили приважити домовиною, по рудих вересневих стерновищах прокльовувалась озимина, по городах, кирзаками вгрузаючи в свіжоскопану землю, дядьки зносили картоплю до погрібників, пахло помідорною в’яллю, ледача осіння пилюка згасала на бакаях, на повороті, натужно сигналячи, їх обігнала вервечка весільних прикрашених кісниками авто, відтак череда стирлувалася на середхресті, рій ґедзів замлинкував над вантажівкою, вздовж дороги тітки торгували кавунами, кутавсь у синьому димку манґал, грузин-шашличник нанизував м’ясо на шампури, вугілля спалахувало від капок розсолу, офіцер щось торочив про дим отєчєства, Андрій уявляв: десь, грудьми злігши на загорожу, їх виглядає попереджена військкоматом рідня, десь доведеться тричі пальнути на цвинтарі; поминули переїзд, синє око семафорного вогню, машину крутнуло на звороті, гроб глухо гупнувся об дерев’яний борт, гальма чмихнули перед будинком, вони одягнули панами, ґвалт людських голосів обірвавсь зойком матері, що, виставивши напрацьовані в землі руки, метнулась до офіцера, "віддай мого сина, віддай мені душу свою", чоловіки силоміць відтрунили її до

паркану, Андрій упізнав знане по фотокартці обличчя Лариси, знову верескнула мати, "люди, женіть цю суку, вона його запропастила", сивий густобровий дядьора торкнув лейтенанта за лікоть, мовчки, порухом голови закликав до сусідської хати, почастував домашнім вином, дав пластмасову каністерку на помин душі, пхнув до Андрієвої кишені жмак трояків, Орлов поцікавився, коли давати салют, дядько вихилив склянку, спохмурнів, "не допікайте батьків, бачте, шо робиця", офіцер наказав через тиждень зустрічатись в райцентрі, здимів до жінки в Херсон, Орлов потяг Андрія до ресторану, "посидзим, выкушаем па лангету, как людзи", досвітком очухалися в комендатурі, Андріїв квиток на поїзд посіявся, в готелі пийнули з каністри, передрімали, з чужого номера чулось: "сгину я, меня пушинкой ураган сметет с ладони, и в санях меня галопом повлекут по снегу, утром. Вы на шаг неторопливый перейдите, мои кони, хоть немного, но продлите путь к последнему приюту", вночі після танців, від будинку культури чулись схлипи баяна, пахло розвішеною в марлі під навісами рибою, сухим картоплинням, дзвінкішали довгі гудки поїздів на станції, парубота, обнявшись за плечі, йшла серединою вулиці, хтось розривав і підпалював сигаретну пачку, тримав над вогнем бубна з собачої шкіри, за пазухи наповзав холод, мідні брязкала глушили зітхання басів, хтось виводив, "сорочку білу вишию шовком, в холодну воду кину йому, пливи, сорочко, де ходить милий, скажи, що я його люблю", Андрій згадував Надю, в порожньому номері гортав газети, зрідка тягнувсь до каністри на тумбочці в узголів’ї, жовтою шторою обтирав підборіддя, засинав і пробуджувавсь, вдосвіта Орлов приплівся з двома підпухлими синяцюрами, заливав йодом обчесані кулаки, "на гоцалках клевую биксу снял, выжрали банку с ейным братаном, он, казел, давай залупаться, — пришлось защитить честь мундира", відтак спаковував до дипломата фотоальбом, десять пачок "Біломору", леза для гоління, перехильці допивав червоне вино в суботу, коли ховали Римаренка.

Згадавсь Кандагар, інфекційна палатка госпіталю, гундосий у тільнику й захисних окулярах капітан медслужби, що, порипуючи портупеєю й покурюючи "Мальборо", питав на обході: "диагноз?

малярия? — ле-во-ми-цетин, де-лагил", "диагноз? брюшной тиф? — ле-во-мице-

тин, де-лагил", "диагноз? гепатит? — ле-во-мицетин, де-лагил", якось довідався, звідки Андрій родом, "Подорожный, вы с Украины? учился там, светлое впечатление осталось о Києве", "може, пайка покращиться за світле враження?", який там біс; хлопці дочікувались чийогось дня виписки, домовлялися з вартовим, виносили розібране ліжко за госпіталь, якщо з матрацом — мали три тисячі афганій, якщо без матраца — за півтори "штуки" дякували долі, капітан не міг дати попару, по десять разів перераховував "госпитальное имущество", погрожував випискою, хлопці без уваги на крик в затінку плели з капельниць золотих рибок, чортів, хтось проворніший виклянчував йод і зеленку для фарбування; згадалось глиняне приміщення для варти під Пакистаном, рій мошви над бачком з кашею, листопадний вогонь пісків за мінним полем, осінь і осінь пересівались під скорботним виснажливим небом, якось за північ, коли мухи обсіли дощану стелю, вони палаючими газетними скрутнями обсмалювали крила, дзижчання було, як на пасіці, пахло смаленим кабаном, мухи чвакали під ногами, насівались за шиворіт, лоскотали спітнілі спини, а за дня мух налетіло утричі більше, і вони розважалися тим, що з автоматів пострілювали по орлах, — цюк, відлітають кам’яні скалки, птах відстрибує, повагом дивиться через крило і знову стереже палатки смертельним незмигним зором.

29

В гуртожитку Сава вмився холодною водою, "пора міняти берлогу, добре, що Андрій мене тріснув, хутніш піде на мирову, вдвох дамо чортам диму по світі — сильних людей тра ловити на дружбі", простягнувся на ліжку, заклав руки за голову, "довгенько Метиса в райцентрі протримали, Сєрий ловко звідтіля чухнув, куфайку вночі запалив, диму повно, черговий заскакує, — в диню: на! дай, Боже, ноги, а в ногах силу, Метис мало не вчадів у крайній камері, поки відклигав сержант; сам собі винен, пару хат виставили, барахло під собачу буду заникали, забалювали у молодички, закладаєм за галстук, Сєрий

поглядає за вікно, дівуль циць-катих на вулиці поглядом мацає, зітхає, наколюючи вилкою маринованого опенька, а молодичка наклюкалась, сліпи заскріли, тута, сокорить, бібліотекарша славна є, чоловік неїн картяр заядлий, Савочко, дай пацалую тебе, заїчка моя циганська, казалось же, наливаєм по гранчаку і в люлю, нє, зірвались навдиба, ну й маєш по сто сімнадцятій, Сєрий досі блатує в Одесі, профур на панелях щіпає, а Метис попоїшачить на хазяїна, дофраєрився, — люблю культурних обламувати, пищать, як в’юни на пательні, ох і смак".

Зашухерили під ранок: молодиця позіхнула на Савиній руці, Метис і Сєрий, лежачи головами на столі, хропли й роздмухували кришки та попіл, озлілий з похмілля Метис горлав "Нє імєїте права!", в мигавці Сава тішився, що встиг захопити сигарети, "нє імєїте права, підари, скоти, шавки глистяві", Сєрий пробував заспівати, "із Колимського бєлого ада...", воронок загальмував біля райвідділу, де на ґанку черговий офіцер випитував у кремезного, по-робочому вдягненого у промаслену, вишуровану на ліктях шкірянку чоловіка за вчорашню рибалку, "слабувато плотвичка йде, кажеш, клич-но жінку, нехай пізнає, оно привезли", здригалися плечі згорбатілої постаті в сквері, рипнула збучавіла шкіряна куртка, "Манько, цить, не янчи, ходи на показ".

Жінка тицьнула пальцем і на Сєрого, і на Метиса, чоловік з розмаху затопив у жінчине вухо, "полуда чортова, і днюй, і ночуй тута, вон з меї хати, то кліпсики, то туфлики, то колготки, довикаблучувалася", день прониділи на допитах, не розкололись на пограбунках, Сава пояснював, "спав п’янезний, ні грама не в курсє дєла, прошу звільнити", "гарячий, як циганський борщ, охолонь", присобачили п’ятнадцять діб; і другої, і третьої ночі потерпіла просилась заночувати в міліції, від стороннього ока, змізернілу на лиці, присутулену жінку зачиняли біля Савиної камери, Метис і Сєрий сиділи окремо, міліціонер мулявся на зеленому табуреті біля пульта сигналізації, згинав і розгинав кокарду на рожевій опоясці кашкета, розчісувавсь перед заґратованим сонячною арматурою вікном; не дрімала, підмостивши долонею щоку, молода жінка, не спала дощосіч на землистих шибках, не спалося Саві й сержантові, котрий в підземельній тиші, розстебнувши верхній ґудзик сорочки, жбурнувши

галстук на підвіконня, смоктав заварку з чайникового носа і спльовував до кулака чефірини; жінка зітхала, "нетутешня я, ні рідні, ні знайомих, посьолок такий, що один одного мало не пожеруть, Іванові срам, а мені легше чотирьох дітей кинути? мовляв, сама віддалася, дітлашня крізь вікно підзиркувала, застукала на гарячому, то й мусила заявляти, сказило б тебе, придурка лагерного; рідні мої, хіба зневажили матінку, ластівки мої, Іванко, старшенький, хто черевики звечора змиє до школи? хто Юлі оббере з коміра плаття обсічені білі косини? хто Стьопі фартухом носа витре, нагодує гарбузяною кашею з медом? хто Танюсі нагріє на плиті молоко в пляшці з соскою, хто спатоньки повкладає? свекруха? не сім’янин, а балалайка, слова людського не зронив, від рибалки приперся, як хмара, доклали вже, глянь, кажу, глянь: синяки на грудях, кофта розірвана, матір послухав, друзяк повстидався, через суд відсрамитися хоче". Міліціонер зсунув стільці, підмостив під голову підшивку районних газет "Шляхом Жовтня", прикрив щоку кашкетиною, світло безживно яскравої лампочки клало ґратовану тінь на груди, стиснуті спортивною бобкою, що підсмикнулась на тугому животі, коли жінка ховала нікельовану заколку до кишені джинсової спідниці; "взяли по книжці, заповнюю формуляр, один пристоює ззаду, зирить через плече, за вікном сутінь зароджує, встаю, щоб вкляцнути світло, він голову мою згином ліктя перехопив, куртка смердить собачиною, потом, помиями вишурованими по кухонних столах, ногами сукаю, перекинула книжкову полицю, дихати нічим, думаю: гризтиму, дертиму нігтями п’яні мордяги, нехай озліють, рот відпустять, людей докличусь, другий шваброю двері ізсередини зачинив, каже, чоловік тебе в карти програв, наш клопіт отако боржок стребувати, там помиритесь, його не побільшає, тебе не поменшає, крик у грудях затерп, руки мої заніміли, сором здер шкіру з лиця", ранком худоба, голосно ремигаючи, запилюжила шлях повз відділенням, вікна в сонячній арматурі бралися цвіллю, брязнув засув, чоловік у шкіряній до пояса куртці заклав руки за спину, цигарка жаром кривавила щоку, "забирайся, Мань, спродаєм хату і виїдем, світ великий"; а серед ночі Сєрий відколов номер з куфайкою, бідолашний сержант мало не пеньк, товк головою плаката на стіні, "видворять, як піть дать виштурать по службовому нєсоотвєтствію", Метис трохи не луснув зо сміху, концерт безплатний та й годі.

Сава зіщулився, відчувши кам’яну п’ятірню на плечі, труснув дрімотною головою: над ліжком поблажливо усміхаючись і начісуючи на залисину мокре волосся, стовбичив Едик із опасистим, защетиненим на вилицюватому обличчі приятелем, який то поправляв ремінець фотоапарата на плечі, то стаєнним жеребцем топтавсь по кімнаті, відкидаючи кремезну горбату тінь на плямисті від роздавлених клопів шпалери. Едик струснув парасолю, наморщив лоба, "я думаю, кепсько старших за ніс водити, — перстеньок мічений, а в мене "Москвич" забарахлив, за ремонт гребуть, як за ріднього батька..."; Сава звівся на лікоть, дотягнувсь до бляшанки з недокурками, задимів, "по мою душу приволікся, анцихрист", "в райвідділі розказали, що кореші твої давно пасуть небо в клітинку: як зірвеш хвостом куряву, двісті шостою справа не обійдеться", "ох і наволоч, охота втоптати в свою риготняву, силою пофараонитись, ну порішу пса, на туфті обсмалюся, сам на себе харкатиму в дзеркало, западло хвостом жар гребти, ач, тямовитий гицель, і смерть, і владу, і тюрму за рідніх сестер має, таким підіпрешся, як чортом заскородиш, такого з доброго карабіна не вкладеш, такому страх за насолоду править", "Юрик за свідка: півштуки кидаєш і "бендзє здрави", "на позавтрім добуду рижев’я, по руках?", "Петльований, бабки сію минутину тра і не ціпся, бо Юрик заціпить: на рушнику з мого хреста повісишся, чуєш?", "оно лайковий плащ на вішалці, більш ніхороби нема, хоч шкуру здери"; Едик перекинув плаща через лікоть, виклав з кишені на стіл пачку "Столичних", в’язку ключів, блокнота з пальтами на обгортці, "мені без машини ніззя, не сердься, дзвони при потребі", Юрикове шрамом розсічене лице, втомившись тримати сердиту міну, скосоротилось посмішкою, Едикова рука золотом двох перснів схолодила Савину долоню, і той холод безріднього відчаю бив тіло струмом, зціплював кулаки, доки коліном не відчинив двері Андрій, якому зрадів, наче рідному братові.

30

За нічним вікном Ігор бачив — спалахують, напинаються світлом бетонні вітрила висотних будинків, розгортається чийсь неспокій, і гнані

мороком турбот вікнасті покої запливають до моря снів, перепочинку від марноти.

Самотність художника засинала, освячена видінням бурштинових шиб, що зносили його в безодню пам’яті, "давно спиляли за хатою тополю, звідки натрушував курам кашкет хрущів, давно засохла вишня, де груддям відкишкував голодних шпаків, давно розвітився при повітці бузок, що в травні яснить дворище ліловим сідаючим сонцем; там три баби щонеділі збираються за дубовим привіконним столом, згадують живих, покійних, звіяних від села людей, поминають і Толіка, баби Зелінської внука, що з виразкою шлунка молоковозом одтарахтарив до лікарні жінку, знахарі стренчать прополіс на спирту по ложці приймати, де ж його, горенько, вискіпаєш, поминають Льоньку Онищенка, котрий на зло тещі вихилив чарку кислоти, виставленої на зиму між подвійних рам, за здоров-живеш звуглив нутрощі, а тещі хоч би хни, поминають лихим словом начальника паливного складу, котрий у вдів править довідки, а стара Текля йому: "найди Гітляра, нехай дасть документа, що мій чоловік партизанив"; згадують, як у діда Пилипа на дев’ять день по Марфі пригублювали самогон, хтось доніс, буцім дід під грушею прикопав сулію, міліція тут як тут, відкопує, прикладається по добрячому ковтку, "видихавсь первачок, дєдушка, на експертізу берем", другий попробував, третій собі, "недогон якийсь дєдушка, тьху", а старий, "та ж то хлопці вода", "не морочте нам голову, підписуйте акт об із’ятії", "кажу вам, бабу обмивали, покійницю, а воду палагаїця відстояти сорок день, тоді випліснути під всохле дерево", ех, вони мало кишей не повиригували, ну то вже посміялися люди на кутку; згадують видзігорного Павла Сошенка, що нахвалявся "то ні чєлавєк, що сидить як огурєц в бочці", оно привезли від станції хурою, кров’ю плює, геть беззубий, одбили щось, ходить по сусідах, одеколон клянчить, нехай Бог милує та одвертає; згадують, воскрешають погаслі сільські голоси, з духовки пахне печеними яблуками, фотокарткам на стінах сниться молодість, стара Гнатючка зітхає: "помню, виміняла на вінчальні обручки борошна у торгсині, хліб по світлиці пах під рушником, дітлашня пооб’їдалася, ревма ревла, а Степан їх лякав, що другого разу вивезе з блеску на продаж, помню, меншенький мій, Михайло, від

малярії зліг, давай воду вичерпувати до дна, болотом обкладати бідолагу і таки вичуняв"; там п’яний на ніч Павло сидить на струпішавілому порозі, кіт за кущем зацміну жаріє очима, Павло неквапом розстібає браслет електронного годинника, кавкає, прицілюється, похилитуючи витягнутою рукою, жарини двояться, Павло шпурляє годинником, і чує стук об штахети, і шкработню пазурів по вишневому стовбурі".

"Кожен митець знаннями й скепсисом відривається від людей, проти волі завербувавшись на війну сумнівів і таланту", Ігор припалив сигарету, при спалаху сірника на підвіконні признав картину: два білогривці нахилки цмулять воду, ріка ковтнулась блакиттю, у прорвині неба між лимонного на зламах хмар’я молоде сонце сотається на вільних коней, "сьоніч не працюватиму, нема лагідного спокою для роботи", за стіною почувся шоркіт, художник згадав, що не заніс сусідам хліба, сигарет, чаю, — за відгородкою доживали віка спаралізована, прип’ята до постелі баба Зіна і дід Петро, якому відняло ноги після похорону струбленого раком сина; невістка отримувала за старих пенсію, на свята наїздили з Ніжина бабині родичі, на Ігореві лежав обов’язок годинами просиджувати в голостінній кімнаті, слухати оповіді за війну одягненого в піджак з орденом Червоної Зірки, підв’язаного дерматинною вишурованою подушкою, діда, що струшував попіл "примини" в гранчасту склянку, плакав, повз перевернути з облежаного боку бабу і підмостити подушкою, аби крізь вікно виднів північний гребінь, дасть Бог, останньої заграви, повз причинити за Ігорем двері, слізно дякував за відвідини, чекав, поки Зіна відголосить, відмолиться, "пошли Господи, вмерти їдного дня", повз на кухню, до крові зціплював голі десна, хрипів, знесилений болем у простуджених по окопах ногах, курив, розтирав, гладив, міцно тис, кулаком вибивав із кісток сверблячий біль, щоб не збудити стару, тихенько вив, злігши спиною на холодильник, скоцюрблено засинав, ніч вилизувала сльози на бровастому вилицюватому обличчі, а Ігор, дивлячись на огнисті вітрила безсонних тривог, уявляв, скільки розбитих бідою лежить наодинці зі смертю, скільки, відповзавши в сльозах, має затишне сниво.

Ігор згадав Гемінґвея і підстрелену в живіт гієну, що іклами патрала нутрощі, рятувалась від свинцевого болю, "людина з художнім баченням світу в пісках невіри приречена шкребти під ребрами блювотинну різь, що вбиває бажання, рятує для творчості, — малюй тисячі облич істини, а життя не забуде нагородити смертю, сухими віями глиці від обіржавлених цвинтарних сосон, життя кине зерниною в землю, аби ненадовго прорости, відквітнути в чужій пам’яті, стати водою, повітрям, що напуває легені земних пожильців".

Куди схлинуло літепло часу, тихоплинна річка-свіча, що пляжним воском палахкотіла від жінки, від зірваних катером хвиль, змивала карти з простреленої на березі газети, і королі, валети, тузи налипали на твердий живіт, на смагляву живицю литок Анни; ріка текла від жіночої постаті, що навшпиньки гарячим піском ступала з білими стукалками в правиці, від лісового блукального спокою, від цибулиння шовковистих кіс між його пальців, від сонячної знемоги, коли заходила до води й черпала долонею лагідну зеленаву студінь на груди в коралистих капках поту і куди поділася острогозька осінь, кислуватий хлібний дух від пекарні, беззвучне на вершках осокорів листя, дівчатко, яке тягло на дерев’яному візку чорну кішку, "здоров, доця", "а мій тато вмер", "тікай додому з дороги", "а мій тато на дівані під яблунею спав, мій тато вмер", "скучаєш за ним", "осьо котика мені оставив, мама плакала, тато тиждень нічого не їв", "до кого ж дитина моя забалакує?"; куди поділось палаюче серце, що перегонило чорну кров дрібної підлоти, дебілів, сюскал, зрадників, маловірів, кров, струмуючу в поглядах натовпу, в сутінковому гаморі площ, залюднених після роботи, куди поділось знаття, що від юрби йому перейшов розум, він проти волі обікрав людей знаннями, і вони помстились, відібравши щастя геть до спогадів, куди поділися голуби при універсамі за фонтаном, де в лютневий мороз вода охолоджувалась для холодильного устаткування, а голуби визбирували пшонини в снігу, з натрамбованими волами летіли запити поживу і одвітрені бризки засівали крилля, птахи сизим груддям кам’яніли на площі, живі знов фуркотіли до срібного летива, куди поділася ревність, "мало цього зазнала? менш за других", і жаль до Анни, що за студентської пори на кухні заштопувала подерті панчохи, в

її день народження грудневою хляпавицею вдвох колесували по місту, губи посиніли під помадою, вдома плакала, жаліла себе над фінськими туфлями, донька гостювала по неїних родичах, якось Анна підібрала біля сміттєвого відра дитячу, заламану на задниках взувачку, "згодиться на весну", куди поділися тижні, коли покидав дому, їхав на батьківщину Крамського, навчився по знайомих пити малиновий чай, відмовчуватись від порад, як розпочати нове життя, навчився вдавати сонного, пробудившись від пружинного рипу за фіранкою в сімейному гуртожитку, навчився тихцем застеляти постіль, харчуватися вдосвіта, коли хазяї сплять, і йти на замирення, бо Анна закохувалась в нього щораз після зради, ще коли спаковував армійський рюкзак і слухав лагідний в смерку вишепт, "я на третьому місяці, я назву твоїм ім’ям сина, я ждатиму", і кляв затінену розлукою щирість, і чув: стукіт кварти об пляшку "білого міцного" перекипає в плескіт вод під опорами залізничного мосту, в підкований тупіт чоботиськ по окрижанілому плацу, в конаюче виття хуртовини за шибками казарми, замурованої в кучугури.

Листи від дружини приходили кіпами, "стіна світає твоїм портретом, жаль, не пускають на твою Північ, єдиний мій", пізніше Ігор допетрав: "любов не дороговказ жінці", а тоді, пробиваючи штольню для підземного полігону у кварцовій скелі, струшував біля днювального з автоматом напереваги сніг на капюшоні, тицяв на своє прізвище в списку допущених до підземельних робіт, часом тис у п’ятірні кварц, покраплений золотинами, світав від золота спогадів: новорічна яглицева свіжість долучалась до воскового духу свічок у двох пляшках з-під шампанського, на вулиці голосила гармошка, щедрувальники зранку насіяли по вітальні зерна, дружина куталась ковдрою, а він, обдарувавши пацанву дріб’язком та рожевими яблуками, змів до сміттєвого відра ячмінь, новий рік зародив вічнозеленою тугою глиці, осипаної на підлогу; листувальна сповідь обезкрилювала Анну від терпіння, а йому терпець не вривався ждати відбою дворічних буранів, коли в обсвинцьованій, схожій на яйце, кімнатині два лисуваті, зачохлені білими халатами чолов’яги чаклували над апаратурою, а хлопці на кухні добували рюкзак картоплі, шмат мерзлого м’яса, на пательні вмокали в

жир сипкі розварені картоплини, балачкою за гражданку притлумлювали страх імпотенції.

Сни закипали віхолами, — ні стріха в зелених наростах моху, ні маслюки в золотих капках масла спідсподу, ні серпневе курище за буланими кіньми, за їздовим у спухиреній вітром на спині болоньєвій курточці, ні терпкий холод ночей на узліску, головою на ожиново пахнучих колінах Анни, ні спогади, ні сумніви не могли вийти з зашпорів збайдужіння, а восени, перед випробуванням, адмірал — руки за спиною — походжав на розводі чисто підметеним плацом, "мусим догнати і випередити Америку, що зробила на три вибухи більше!", загачували бетоном штольню з непотрібною технікою, всюдиходами, пропаленими скраю багаття бушлатами, загубленими двопалими рукавицями з брезентовим верхом, вишевкувалися до криголаму, на полігоні група виживання оббігала пости, перевіряла обладнання, між льодистої синяви низько хуркотіли вертольоти, з розвороту перевалювалися на бік, стригли хмари снігової пилюки, вели зйомку валунів на місці близького вибуху.

Напровесні Анна поздоровила з народженням доньки, — звідтоді острах за себе розшморгнувся в ляк за сім’ю, за черемховий смерк біля крайлісного озера, де ставив жерлиці, ждав дужого посмику щуки, Анна в брезентовому плащі виринала з туману, вмощувала сидір на смолистий сосновий пеньок, цілувала його медовими від лісової малини губами; понурість Ігоря викликала підозру в комбата, лікар сказав "це депресія, це скоро мине", а вдома найважче було помічати, як жіноча любов трупішавіє від жалю, вночі на м’ясокомбінаті він розвантажував слизькі туші свиней, насилу впхався на двірника, маючи десять літ відпрацьовувати квартиру, день при дні туманів безфарбно, Анна після роботи чіпляла на балкон його просмерділу тухлятиною кухвайку, доця не тямила говорити, поліклініка направляла по знахарях, сутінками дружина йшла по студентських гуртожитках, розпродувала кращі картини, поверталася білоока від випитого неспокою, потім за сваркою збовкнула: "з ким тобі не ізміняла, неміч"; Ігор стелив матрац на підлозі, не міг зрозуміти, що біль безчестя легший від мук підозри, "безвільна,

сплутається, забуде, роздумає", ходив до Лєни, щоб присоромила рідну сестру, та погодилась, Анна звужувала очі: "цить, святенниця, брата згадай", якийсь дідько влаштував Анну адміністратором до готелю, якомусь грузинові, без прописки, але з грошима, приспічило вселитись до Києва, якась кумеклива голова, не інакш Едикова, намовила Анну лишити Ігоря батьківства, мандариновий ґендляр за пару літ здимів до Ленінграду, по суботах Анна виштовхувала за поріг доньку в картатому пальтечку, в цегейковій під підборіддям зав’язаній шапчині і, цілуючи батькову руку, вона ледь розбірливо шепелявила "та-та, та-та"; розпач згубився в забутій на лавочці, дитячій, порейзаній фломастером, книжці, "ніхто так не оббілує, як жінка", забутий жаль осенів на зжовклих армійських листах, розгублених по випадкових квартирах, "головна риса Анни — робити на зло; цікаво, на кого озлівши, злигалася з отим хлопчиною, Андрієм здається", живка порода: може, розсипаним сухим волоссям обтирала находжені, пустельно засмаглі ноги; може, з потерпілими біду амазонками звабливо намовляла скіфських парубків гнати за Дон; може,

пучками загашувала тривожні свічки в узголів’ї Мазепи; може, вік Анни — тисячолітня осінь, де чоловічі тіні млинкують змервленим листям над прірвою?

31

Огнисті вітрила сліпили зоряний блиск, вікна гасли, сліпі молекули помирали під незмигним зором прілоокої темряви, і художникові бачилось: гієна рве іклами живіт, давиться гарячими кишами, десь ніч запалює розсипи світляків по галявинах, Дніпро сонно котить до моря між тесаних кам’яних берегів, місяць сизіє в котячих зіницях таксиста край вокзальної площі, тоскно звискуючи, іскрять на повороті колеса трамваю, що гримотить до площі, розсікаючи поснулих на теплих рейках собак, "комусь гірше випало, згадай-но фотографа Юрика, брата першого Юлиного чоловіка, — за вкрадену в прапорщика гонучу сержанти вишикували роту на крижаному плацу, наказали роззутись, шукали не по-солдатськи чисту матерію, Юрик приморозив ступні, обдер

прикипілу до льоду шкіру, подався до санчастини, потім щоночі терпів розрубану клямрою щоку, вибиті каблуками передні зуби, закривав руками лице, коли в умивальнику сержант мочивсь на його потилицю і носаком чобота перекидав на спину, "шлангуєш, суч-чара!", на довершення в туалетне "очко" з ременя бльовкнув штик-ніж, ротний, чверть години відхрипівши слово "трибунал", наказав плетеною алюмінієвою кошівкою на довгій тичці черпати жижу, виловлювати зброю, під гнилозубе іржання здавалось, що відколи покинув село, звідтоді й колотить парашу, дихає чужою смердотою, з дому надійшла телеграма про братову смерть, літ через десять Юля призналась, що підсипала в страву антабус, а тоді комбат заказав відпускати на похорон, "шлангістові не положено", Юрик дав драпака, першу ніч перекуняв під скирдою в розритій руками лисячій норі, за дня на лісорозробці підібрав обмазучену брезентуху з сірниками в кишені, набрів на сторожку, замислив пересидіти час облоги, знаючи, що вже солдати в паруючих пітних шинелях полосують весняні ґрунтовки, на середхресті злягають спинами на сталь "бетеера", матю-жать білий світ, бухикаючи від перших затяжок, вже офіцери в плащ-палатках мерзлякувато стинають плечима під вітряною сльотою, вже міліцейські патрулі по селах розпитують дітлашню і колгоспним сторожам тицяють його фотокартку: "не впізнаєте?".

При залізниці назбирав газетних жмаків з недоїдками, на болоті нашморгав журавлин, забадяжив у погнутій консерві чагу, вночі на станції вліз до завантаженого залізною рудою вагону, подумки висповідав образу, "братчику, брате мій, помниш: підсаджував мене до ластовиного кубла, жовтороті безпері ще пташенята ловили мій палець, помниш, за клубом розігнав гурт шабашників, що липли до меї дівчини, помниш, над хатою оксамитово проти сонця летіли у вирій качки, братчику, батьку мій, зціли мою кривду", до м’яса зчесуючи долоні, злетів відкосом, до смерку відлежавсь в посадці, пришкутильгав до села, плечем зліг на вишню біля причілкової стіни, за прохилом фіранки помітив: батько, звично зсутулившись, обік груби димить сигаретою, спльовує на антрацит у відрі, відблиск жару лащиться об настовбурчені худими колінами штани, а мати з духовки виймає печені картоплини,

обпорскує їх водою з троєперстя і замотує утирачем, аби відіпріли, "певно, з воєнкомату доклали про втечу, амінь".

Підвечерявши, батько прошкандибав за купу гною при хлівчику, забутіла корова, син уклякнув за кущем зацміну, кров до глухоти тисла вуха, з головою в чорноземі мороку батько застебнув ґудзики на ширінці, шоркнув галошами об ребристу шкрабачку, з коротким "щек" засунулись двері, при кладовці суглинок лип на взувачку, пудові чоботиська засмоктували до землі, журавлинові бубки лягли на могилу, що пахла розкришеним хлібом та перваком у чарчині, бите скло туги затовкло в горлі крик: ще брат на вечоринці виводив "не скач, коню наді мною, не бий землю під собою, ти ж до моря не доб’єшся, з моря води не нап’єшся", ще мати френзлями хустки втирала сльози, пхала в торбу холодні котлети, півжитнього бухінця в рушнику, ще зачерствілий окраєць лежав на миснику до першого солдатського листа, солом’яна потеруха завихрювалась над подвір’ям, журавлина на багні наливалась кривавим соком, щоб засвітити могилу жаром родинного полум’я; мертвий від безнадії час обзивавсь братовим співом, "не плач, мати, не журися, бо вже твій син оженився, взяв собі паняночку, в чистім полі земляночку, взяв собі бондарівну, в чистім полі землю рівну", на два голоси подумки зріднившись у пісні, розворушував чоботом землю, руками рив затишок від сльоти, яму, котру вистелив позриваними з хрестів вінками, коленкорові квіти шепелявили при найменшому порусі, товсті мури ночі не пропускали жодного зблиску; ранком їздовий, правуючи по солому до скирди, запримітив скорцюблене на цвинтарі тіло, тирговкнув коней, держаком вил під бік шибонув хлопця, що зойкнув, замружився від видива обкипілої інеєм "колючки" на загорожі дисбату.

Вітрила самотності болючим полум’ям надсвічували небо; не вмикаючи світла, художник ліг на диван і було йому видіння: просмалений, з дерева гофер, довжиною триста ліктів, завширшки п’ятдесят ліктів ковчег погойдувався на фіолетових водах, "це кінець тільки теперішнього світу", таловиця несла ошкірених вилинялих лисів, рибалок в залатаних ґумових чоботях, очеретяні стріхи, хвіртки на

іржавих завісах; вороння чистило дзьобаки на обпаленому блискавкою хресті, хвилі оживали помахами руки чоловіка, що харкав услід ковчегу, і п’ятами голої красуні, котра ногами збивала каламутняву, вчепившись за галстук роздутого мертв’яка, і розпухлими від комарноти мордами лосів, які розбрижували піну й рогами розсовували потопельників, пливучи від одного мертвого острова до іншого, "ти не владен їх рятувати, — подивись і минай", ластівка з тонкорунними водоростями на крилах повернулася, защебетала на реї, голуб з маслиновою гілкою в дзьобі повернувсь, отрусив пір’я на палубі, і тільки пожбурений з руки, охмелілий від смороду падла, гайворон зник у заобрійній сукровиці, в трюмах, зачувши обмілину, ремигала худоба, лев, очунявши від лихоманки, кігтив білі просичені сіллю борти, дельфіни перелітали один через одного, військовий в кітелі при надірваному погоні гріб за писарчуком із гусячою пір’їною за обліпленим п’явками вухом, на золочених шпилях пам’ятників кишіло гаддя, і вал, залишений судном, змивав його, буцім налип бодяги, "мусиш засіяти землю, повідати про кінець, відкатувавшись в самотині між загиблих і тих, кому все однаково".

Ігор прокинувся, чефіром розігнав решткі сну, — сумні вітрила згорнулись, на підвіконнику з недокінченої картини світали вільготні коні.

32

Три дні починалися золко, імлисто, синяки ліхтарів гасли в ранковому присмерку, коли Андрій прогулював працю і помишляв розраховуватись, ладнати нехитрі манатки на село, доки не вирядили по статті за прогули.

Автобусом дістався до лівого берега, "третя днина болючіша, третій день зламний", туман коло річки видававсь холоднішим, руки автобусного світла намацували дорогу, й рибалки в кухвайках, в забродських розкочених чоботях брели до обниззя, в імлі довго чулося клишаве шоркання ґуми, сміх, дзвенькіт бамбукових вудлищ об порожні

садки; димно паруючі, буцім вантажені жомом, машини тарганили туман на безпросвітне місто, вода з тихим присьорбом чмокнула ноги, Андрій збочив, знов пісок просів під ступнями, — та хитавиця, начеб земля вислизає з-під ніг, не полишала його, коли штовхався по магазинах, заставлених манекенами у вицвілих на сонці сорочках; коли, зморившись від колотнечі, сідав на лавочку в сквері й наминав холодного пончика, витирав губи засаленим папірцем; коли, нашвидку примірявши, забирав з ательє напрасований темний костюм у білих крейдяних мітках розкрою; коли касирші здавав зашуровану по боках, складену вчетверо квитанцію, з легким, обхопленим поворізкою, пакунком штовхав коліном скляні двері на вулицю; коли роздивлявся полотна з барвистими епізодами фільмів і не заходив до жодного кінотеатру, остерігаючись там стріти Надю.

Надвечір приблукав до її гуртожитку, — сонце вохристо ятрилось на вікні п’ятого поверху, перекипало в багрянець, — хотів розгледіти миттєвий її профіль, пушину білої сукні в холодному полум’ї, і відчував, як збувається ревнощів, бажання подумки забалакувати до неї. Яскравінь різнилась від абажуристого світла поночі, коли з лавочки бачив її заведені за голову руки, що підбирали зачіску, її груди, прикриті простеньким халатиком, — ні лице, ні постава не зринали в огниві, і мить, коли сонце перекинеться з рідного вікна на подальші, видавалась безмірною.

Сутінками вертав на Райдужний; до автобуса, тримаючи перед себе зачохлені вудки, підсідали рибалки, — і сміх, і обвітрені збуряковілі лиця, і одягнені наопашки димом пропахлі куртки нагадували Андрієві чоловічу радість: сидіти в гурті біля вогню, сперши вудлища на вербові рогална, — тільки сизіє очерет, тільки бекас зірветься над урвищем, сплесне жируюча риба, по-сновидному тихо світить, не гаснучи, біла кайма горизонту, позаду вже темінь і рідкі прокльовуються зорі; пам’ять ждала рятунку, прийшли самі віддані друзі: поля, криті іскристою памороззю, знані й бачені світом ліси та яруги, заспоришене сільське дворище, де полив’яний глечик просихає скраю хвіртки на плоті, прийшли степи в переджнивному теплому золоті й фіолетовий

березовий дим, що здаля мріє над посніженим березнем, прийшли витримані люди: хто калиною червоніє на зораній ниві, кого вічно оплакує подзвін Іспанії, хто сивоусий, мовчазний жде пошту в пісках за Уралом, хто крізь листяний шерех чекає, коли шибка здригнеться, зітхне рідним голосом; і привиділась циганова пустка, бездонне край лісу озеро, де джерела озвучують камінь, і рідний дім — хата як хата, підведена жовтою глиною, на сволоці чорніє випалений прадідом хрест, при дорозі шкрабачка угрузла в землю, і тоді прийшов спокій: світ припнувся землею.

Далі втрьох сиділи за вкритим газетою столом, вода в трилітровому слоїку бралася пухирцями, Сава висвітлював нижню карту, давав зрізати колоду, Павло виторговував прикуп, скидав дві дев’ятки на сажистий пруг від пательні, починалася гра, "заходжу на сто шістдесят", Сава то підкепковував над Павлом, потішавсь над сумирною вдачею хлопця "вік ішач, заробиш орден Сутулова", то зманював Андрія в дорогу "хоч, заявися на Південь, на дощаному паркані знайди об’яву про здачу квартири, не поспішай, не запізнюйся, спи на пляжі, сорочкою вкутавши голову, хоч, підпрягайся до цеховиків, що ґендлюють клеймованим шмоттям; хоч, на продаж збирай лікарські рослини, швендяй від села до села, допоможи господареві закинути сіно на вишки, запий молоком з отуманілої банки липовий у вощині мед, замилуйся на голубі з рожевінням сутінки приморського селища, там люди грошви мають, що чортам на піч не завдати; хоч, на "малині" здибай давнього кореша, добазарся на пару тижнів зганяти за маком, попрацюй в нічну зміну, спакуй до валізи просочені молочком бинти, на станції спитай закурити в розбитного жилавого браконьєра, що пригостить смаженою лосятиною, спиртом з баклажки і гайне до київського поїзда збувати в’ялених лящів по троячці; хоч, для відмітки в трудкнижці на зиму влаштуйся сторожем, по весні, по відлизі підряджуйсь до лісгоспу точити березовий сік, на щедрій закусці нагулюй силу, козакуй на здоров’я".

Павло заперечив: "людина, здорожившись, хворіє саркомою душі, егоїзмом, та й не дивно: духовний садизм бреде поряд прогресу, життя

маліє, за інквізиції люди тішились духом смаленого м’яса, пізніш душогубки розрадили дозвілля міщан, далі прийшла потреба побіснуватися, залоскотати когось ядерним жахом; пишуть, між уцілілих будинків гуготітиме вогняна тяга, імла вкупі з радіаційним пилом засіє стежки до річок, у найщасливішій зненависті помиратиме нелюд, який зазіхнувся на всіх, десь же він є"; Сава за програш вижлуктив півбанки степлілої води, спересердя закинув карти під ліжко, "заморочив голову тріпологією, всього лякається, тьху, а не мужичара".

Андрій розстелив постіль, "дам собі раду без міста", і заснув, приспокоєний думкою, що скоро забуде всі карти, всі теревені, скоро вивітриться звідси назавжди.

33

Начальник без лишньої мови підписав заяву на звільнення; кругом за бочками з квасом пристоювали черги, заголений до пояса Андрій з лопатою на плечі запроста підступав до продавця, кидав шість копійок на мокре дечко, цмулив бокал свіжого квасу, під гугніння пенсіонерів брів до асфальтових купин.

Залишилося відпрацювати тиждень, коли після роботи, накупивши три пакети молока, пару батонів, хлібину, помітив біля гуртожитку Анну, вона щось шукала в сумочці, "давно ждеш?", Анна струснула волоссям, поправила сумочку на плечі, "вже талони автобусні шукала, хотіла їхати, чом не заглянеш, вредіно", "роботи багацько", золотава брошка-метелик сяйнула на сукні, він здивувався, не помітивши ні лукавини, ні владної темряви в погляді жінки, лице було ясне, заслухане чимось, "доця в селі захворіла, капризує, за батьком плаче, якась нервова, я просиділа в матері відпустку, послухай, в нас буде дитина"; сутінь глибшала від лимонного сонця, "повір, нікого не знала від моря, живим дитям присягнуся, нікого; спитай, що привело сюди, сама не знаю, страшно стало за тебе, за неї, за себе, так страшно, буцім хтось дихає в спину"; вечір пломенів зблисками, розсіяними прикрасою на мереживній сукні,

йому незручно було гладити чорні коси, "а студентка забула мене", "то її горе", "їдем до тебе".

В автобусі Анна посунула кватирку, шепнула на вухо, "вже заколисує", Андрій побачив ріку в нескінченній заобрійній течії, подумки поцілував руку, що відкрила йому стільки ясного простору; біловерхий з обдимленою трубою теплохід проорював річкову гладінь, вода срібно обтікала леміш бортів, за буйками плавці гребли сажнями до рятівної далекої мілини, озиралися і збурунені хвилі товкли по обернених головах, за кожним сплеском підбивали до пляжу; Андрій знав: слід, полишений судном, слід минулий, може всмоктати гірш виру, якщо розгубишся. Один плавець загрібав навскоси, з висоти мосту Андрій бачив зникаючі над гребенями руки.

Біля під’їзду, опершись на "Запорожець", їх виглядали: Едик з букетом вишневих гвоздик, Юля з повною сумкою, Юрик з фотоапаратом через плече.

— Скільки вас дожидатися, Ань? — запитав Юрик.

— Ти не свекор, аби мені вказувати.

Андрій увімкнув програвач, поставив диск Френсіса Гої, Анна зняла з телевізора вазу, колюхи зів’ялих роз шпигнули пальці, підсолодила щупкою цукру воду, віялом розпушила гвоздики, згадала колишнє захоплення квітами: букети нарцисів, розбитого серця, м’якобузкових осінніх айстр яснили кімнату, їх пахощ будила нову любов, миттєву, як і дні одцвітаючих милих тюльпанів, дух невситимої жаги відгонив сон, тривоги в’янули разом з конваліями, хризантемами, вона забувала чоловіків, які їх приносили; Андрій не уявляв себе батьком, не знав, як чинитиме далі і заспокоювавсь звичним "якось буде".

Едик лляним рушником стирав помаду на вінцях фужерів, фотограф, простягнувши до холодильника ноги в червоних шкарпетках, гортав

газету, зукоса стежив за жінкою, що поралась в миснику, ставила посуд на стіл, відчуваючи на собі схарапуджений погляд; Андрій роздивлявся підлогу, Анна міркувала за себе, як за сімейну помірковану жінку: "ношу дитину його, чом не гримне на того"; адвокат підтягнув галстук з малиновим переливом, виголосив тост: "жінки мусять опікати сильніших, це продовження материнства, я думаю, — за молодих", головка програвача сотала вальси, Анна вишептом говорила, що Юрик славно підробіткує, кому фотокартки весільні, кому окремо з дітей, не заздоровживеш, звичайно, поглянь на сервант; Андрій побачив картку дівчинки з бантом, "для неї дитя — фотографія, милування на відстані", мов поспішаючи за його думками, Анна жалілась, "давно хочу забрати, проте в яслах доця часто хворіє, директор чмихає, що на лікарняному вік просиджуєш, та й коли забирати, вже відчувається нудота, може, потім, аж потім, вона дуже сумирна, вона подружиться з новонародженою, правда?", "авжеж, Ань, тільки щоб цих фотографів, цих скалооких Едиків дух пропав, ясно?", вона лагідно згоджувалась, на ворсистому килимі підминала рогатих оленів, пташок, вона чекала хвилину, коли за приятелями зникне самотина, ніч світатиме довго за північ, підборіддям торкала Андрієве плече, посміхалась на соромітні побажання, подяки, запросини і ждала, що двері притуляться повівом, цокнуть сталевою защіпкою на пружині.

34

Забравши заяву про розрахунок, Андрій щоранку пив дбайливо зварену каву, клав замотаний Анною сидір до целофанової торби з пропечаткою трьох братів і сестри Либеді, минав старого "Запорожця" з двома падалішними листками на лобовому росистому склі, "скоро дзвінка голубінь просотає досвітки, на вулицях стоятимуть короби кавунів, овочеві лотки пропахнуть битими помідорами, над сміттєвими виварками дзигонітимуть обважнілі перед холодом оси, безлисте віття під сльотою зчорніє, заманячить проти неба капшуками відьомських мітел, зацвіте річкове тиховоддя, хвилі нагадають покоси червневого лугу, і течія гнатиме й гнатиме збрижену прозелень, мов змитий падолист яворів, скоро заосеніє".

Була прихована радість для Анни: чекати хазяйського довгого дзвінка і, підперши долонями щоки, впівголос оповідати: "забігав Юрик, до ресторану запрошував, не сердься, він добрий, машину має, "Жигулі", завжди радий допомогти"; потягуючи каву й розглядаючи церату, Андрій відчував себе господарем дому, "нутро, певно, звуглилось від дурманної жаги, від чорного пійла", робота, квартирний затишок здавались дурним відпочинком, руки, втомлені байдикуванням, ждали праці побіля землі, земляної заколисливої змори і невідь-чому брала озлоба, "нехай земля годувальниця, нехай земля мати, кругом без нас добре"; Анна дивилась, як він уплітає суху ковбасу, ложкою помішує цукор на денці чашки, вихиляє за воду схололе питво і відносила посуд до раковини, змушувала себе повірити, "чоловіка не втримати довго нічим, окрім рідньої йому дитини", з крана хлистала іржавінь, "кине й тоді, а красу спотреблю, ради чого обрезкну й постарію, куди подінуся з двома ляльками на руках, кому стану потрібна, обабнившись".

Відтак бродили вечірніми вулицями, Анна казала, що заколисується в транспорті й зараз корисно гуляти на свіжому повітрі; якось їх перестрів давній Андріїв приятель Степан, — Андрій упізнав щелепасте, трохи насуплене лице, прямий камінковий погляд, упізнав потиск руки, що зціплена в кулачище не раз виручала з броварії за клубом, "тебе чого осьдо носить?", "сільгоспакадемію кінчаю, підпрягайсь, будем в їдному колгоспі ворочати планами", "вдома давно був?", "давненько, вступай кажу, чого мнешся, хіба вік лопатою маєш махати?", "комусь на лопаті тра", земляк глипнув на Анну "познайомиш, га?", "моя дружина, звуть Анною", тихе жіноче лице злагідніло від усміху, Степан розпрощався "куму підходящу шукайте, за прикумка візьмете мене", Андрій дужче зрадів, коли дружнє лице змінилося пам’яттю, в думках подякував Степана, що змовчав за Надю, за неї найчастіше зривалася буча за клубом, за неї приходив на зашторену сцену, Степан освідчуватися вчив, дух бурячихи, цибулі та самосаду стояв такий, що павуки засинали, вчамрівши на павутині під сволоком, Степан дотягувавсь до білого наливу в суконному картузі на лаві, з надкусеного яблука нігтем видлубував червоточину й хробака, Андрій кидав на язик котлетні кришки з газети, на стільцях, обнявшись за плечі, стара парубота, —

тридцятилітні дядьки, що торгували краденим лісом, стріляли вепрів на кукурудзі, під принукою влаштовувались на сторожів, сміло ручкалися з дільничним, доки в кооперацію не завозили дріжджів і починалися самогонні жнива, — висвячувала безвусого ще Андрія на парубка, "батька й матір шануєш? не просторікуєш за столом? а цілований, нє? кажи по правді! а вдежину справну маєш? може, маршалком хтось на весілля візьме", відтак наказували співати, Андрій набичував шию, басив як міг, "чом дуб не зелений? бо туча прибила, козак невеселий — лихая година, ой як мені, дубе, веселому бути: любив дівчиноньку, не можу забути", "веселої, утни веселої", він старався вгодити, "чого ти, дівчино, по тім лісі блудиш, либонь ти, дівчино, мого сина любиш? якби не любила, то б і не ходила, через твого сина бистру річку брила", "ну, коли так, прозивайсь парубком", на греблі його, роздягненого, за руки, за ноги шубовснули в ставкове срібноводдя, піднесли оскоминну зелепуху й чарку, поплескали по мокрій спині, "теперечки можеш присікуватись до чужосельців, заїхати по мармизі ухажору свеї дівчини, крутити пляшку в підхмеленому колі, ставати на рушничок, сікти щиглями по вухах стабунену під вікном малишню, ставити платівки на радіолу, одним словом, дєйствуй", хитали головами, прицмакували: "ото добренний первак, біжи-н ще додому"; Степан того літа ходив до Зої, що недавно закінчила училище, заміж вийшла, завклубом на станції допрацьовує до декрету, це вже йому заспівалось, "ой у лузі калину вода підмиває, чорнявому козаченьку дружини немає", проте по Степанові не видно зажури, в толк пішла парубоцька грамота, еге ж.

Час набубнявів чеканням; одного дня по дорозі з роботи Андрій вгледів штовханину при універмазі, купив синій шерстяний костюмчик із білою підпояскою, пхнув його до целофанової торби, передчуваючи, як радітиме Анна потрібній обнові; вона спершу куснула губу, далі метнулась кімнатою, зціпивши кулачки, "як ти додумався, остолопино?", "нормальна одіж, чого ти визвірилась", "не заведено загодя все скуповувати — прикмета дурна", "хотів порадувати", "ну й порадував, дякую", "на здоров’я"; вперше побачив її норовисте камінне лице, згодом у тиші смеркових вулиць подзвонив до Олега, що настренчив, яким автобусом їхати до його окраїнного провулку, Анна водила

пальцем по склі телефонної будки, відмовилась їхати в гості, маючи спокійно гуляти щовечір.

35

Олег обіруч тис Андрієву п’ятірню, щиросердно сміявся, і худа його шия в застебнутій наглухо картатій сорочці нервово посіпувалась; при телефоні лежав людський череп, на купу книжок спиралась лопата в суглинному налипі по жолобку, на стіні висіла іржава з новим топорищем сокира, кагати запилюжених книг височіли по закутках, де меблями слугували три вигнутих крісла і розкладачка з квітчастим підбоєм.

Від протягу курява сріблілa паркетом і жовто спалахувала при вікні, нагадуючи витрушену з лантуха житню полову; одне крісло займав художник Ігор, чіпкі, трохи скошені очі й недбале погладжування бороди виказували неспокій людини, роздратованої товариством, де її мало розуміють. Олег силоміць всадовив Андрія до крісла, "нехано зробим шукача благородних металів і вивтікаємо на Черкащину, о! накопаєм не лишень черепів та сокир", художник скубнув бороду, недобре всміхнувся, "забавки, забавки для забуття непотрібності — вас обікрали надією, скастрували після одного-двох нащадків, звели вік роду на самотньо-безвихідний цикл, ревність наплодила мільйони розщеплених молекул, сиріт, повій, алкашні, світ без сім’ї, без любові вироджується в тирловище", Олег потягнувся, "да, емансипація очоловічила жінок, відбила духовну потенцію до любові, а втрата милосердя призвела до вседозволеності, до всесилля, нема нічого дивного: світ приречений з військового, з демографічного, з екологічного боку, отож ненароджені вже покійники, земля цурається обтяжувати ними себе", "люмпен-інтелігентська сказотнява, не можу слухати, пішов я", "теж мені проповідник обнадійливого фаталізму, скажи лучче, що лінуєшся золото рити зо мною", Андрій відчував, що художник роздратований його присутністю, за рипом дверей порошини фіранкою запнули вікно, засіріли над скагаченою книжковою мудрістю; Олег, поправляючи окуляри на переніссі, стовбичив по груди в земляно

— му диму, Андрій, двічі пчихнувши, мулявсь поміж тьмяної сірятини, між незвичних йому мудрувань, сплески пороху торгикали постать шукача козацького золота, "що привело до ледь знайомого чоловіка? до квартири в шпалерах барви дощу по синьовечірніх шибах — і тутай, і всюди, і знову, і вкотре будь мужнім визнати свою непотрібність, брак сили, щоб зрушити мури чужих турбот"; Олег потер руки, "лист від жінки прийшов і фотокартка, дітей не хтіла, хоч тупим серпом ріж, боялась припнути себе, перекладачем до військової частини подалась, за кордоном подвійна платня, пише, що тільки зара бачить справжніх мужчин, показати?", пил улігся кімнатою, голорамні без тюлю шибки затулились мішковиною ранньої ночі, Олег дотягнувся до конверта в чітких штемпелях, труснув його, виймаючи картку з надірваного боку, Андрій побачив п’ятьох офіцерів у розстебнутих кітелях, у картузах набакир, світлокосу заплющену жінку, що, відкинувши голову і мліючи в посмішці, ліктями опиралась на дужі чоловічі долоні, підвітрена сукенка відкривала породисті звабні коліна, "бідна, очі від щастя замружила", "навмисне, аби мене позлити, нехай собі", м’які лінії жіночого тіла виказували радісну впевненість, погляд, що прип’яв руки п’ятьох військових, через тисячі кілометрів гнітив чоловіка в самотній квартирі; Андрій віддав фотографію, "плюнь і забудь", "все одно оханеться, вона мене любить і я її люблю, однак набридаємо часом як партнери, — відпрацює, приїде, я дотоді скарб відкопаю, припру два портфелі грошви, задрібцює, як миленька, хіба це вперше", Андрій потягнувся, "якось череду пасли в жлуктичку, товар скубе пашу, а одна ялівка, суче вим’я, внадилась гречку підпасати, тільки-но в карти загуляєш, вже в шкоді, здається, товчись між худобою, ноги не носять тебе завертати, нє, рогом упреться і суне шкодити, ех, ми накинули кухвайчину на голову, сліпи закрили, давай дринами міряти, вона бутить, бігти не знає куди, а ми по здухах, а ми по ребрах, а будеш? півдня минуло — знов скак у гречку, скільки вб’єш, стільки в’їдеш... ти не рибак часом, — рвонули б на Десну", "нема часу, дні просиджую в Лаврській бібліотеці, матеріали по скарбах шукаю, дзвони, може, підпряжешся золото рити, подумай, а що?"

Будинки вмерзали в кригу зеніту, суцвіття ліхтарів сіяли дух бітуму, ґуми, Андрієві було спокійно від чужої недавно почутої долі, проте було й безпомічно від глибокого неба, від місяця, що одутло підникав на негоду; передчуття рідного затишку не залишало його в метро, світильники нагадували бичачі — соломиною надуті — міхурі, на ескалаторі обличчя, схожі на кулі світильників, пропливали донизу, випромінювали втіху, клопоти, пливли ескалатором, буцім гірським повноводим потоком, що вергає каміння, талу вершинну каламуть, і надсвічені бризки здіймаються вгору, і над шумою в прірві валує туман, — між валунів і порогів: плавба людей невпинною течією, що зносить донизу, донизу, де плотами на тихому березі їх підхоплюють електрички, "на котрійсь станції за ребристими тюбінгами, за синім бетоном, за просмоленими шиферними зонтами лопотить чорновода ріка, люди котять між побілених стін, зникають від просвіту до просвіту, і річище, шпали, вмуровані до бетону, блищить підземною, деінде просиченою водою", пероном задки розгублено дибала бабця з двома, перев’язаними шаліком, сумками через плече, поглядала на темний, мов засажені челюсті печі, тунель, звідки з навальним двигтінням виривалось солом’яне полум’я електрички.

Баба сахнулась, перечікуючи, доки вивалить юрмище, пристояла між рухливими стулками, мов маючи повітатись на порозі чужої оселі, двері розгонисто храпнули заплічну сумку, хтось, хіхікаючи, поглядав на затиснуту дужими кліщами людину, хтось, відкинувши голову, вивчав турнірні таблиці в "Спортивній газеті"; Андрій вивільнив сумку, бабця обіруч тисла його лікоть, божилась на криваві сигнальні вогні, "ой людоньки, пекло, живісіньке пекло, оно жахтить, оно що робиця, живе пекло", вдома Андрій вдихнув запах сигаретного диму й троянд у тонкій, з філігранною насічкою вазі, "Юрик забігав, хоче, аби ти допоміг яму в гаражі змурувати", Анна пила його примружем зеленавих очей, "Едя погиркався з Юлею, сказав, що рано дитину заводити, не прижився, не пустив корінці і так далі, одним словом Юлічка в трансі, реве, вони ж не розписані", Андрій хлиснув букетом по телевізору, "доки ці Юрики скотобазні тут шалатися будуть", "поясни, що тут такого, що аморального?", Анна повизбирувала на килимі пелюстки, звела очі, "ну,

вдар мене, вдар тим букетом", "мені раз плюнути їм в’язи позвертати, але дитину ждем, потім як?", "легко кричати, а я беззахисна", на кухні Анна шухнула цвітини до сміттєвого відра, "думаю: може, аборт зробити", Андрій підніс долоню до світла, зубами вискуб колюхи, "а калікою тебе не зробить?", "тоді як жити?", "хоч до загсу йти?", "мабуть, потрібно", "поїду гроші вдома візьму на обручки, на вечорину, зарплата ж не скоро", "буду гарною жінкою, віриш?", "вірю, Ань, мушу вірити".

36

Баба, що бідкалася в підземці, "ой, людоньки, пекло", була матір’ю Анни та Лєни; позавчора її обліг сон: стадо плямистих свиней шубовснуло з кручі до пінявих вод, кувіщить, з оскаленими задертими рилами пливе за обрій, відтак воскресла воєнна пора, колій Терешко за задні ноги до сволока підвішує кабанця, мотузок шоркає об залізний гак, сіє в очі іржу, "ой мій милий оре, на шлях виганяє, молода дівчина жито дожинає, чи дожала жито, лягла та й заснула, козак з ума ізвів, дівчина й не чула", послинює мантачку і гострить ножа, паруючою в кварті кров’ю запиває щупку солі на язиці, білує щетинисту тушу, боронь Боже обсмалити соломкою, староста донесе німчакам "тепер же ти, доню, ні дівка, ні жінка, тепер же ти, доню, людська поговірка, аби ж ти жінка, чоловіка б мала, аби ж ти московка, москаля чекала б, аби ж ти вдовиця, пила б та гуляла", доспівує звеселілий перед свіжиною дядьора — баба прокинулась, обмостила ковдрою онуку, згадала дочок, згадала сина, "не перед добром лихе снище, ой нє, довідаюсь-но в город, сусідка корову вицяпне й малу догляне, авжеж".

В дорозі пригадувала небіжчика, лист його, "калини дуже кортить і гарбузяних, пражених на деці бубок, не вірте моєму гріху і сестру не склинайте, біда ж не ходить їдна", жаліла Лєну з безбатченком на руках, подумки сварила Анну за дівування, "за меї памняті хіба мали курви почет? візьми Павлючку безвуху, ото вміла любистку зварити на перваку, ото приворожувала паруботу й тихцем ородинилась, у виліску загребла мертв’яка, а по хуторі людям сняться плачі, мовляв, заберіть звідси, лисиці обнюхують свіжу землю, поховайте на цвинтарі, один

пастух признався, що бачив Павлючку, — прикопувала під сосною мішечок, — громада за патлюги тягне суку до лісу, заставляє сплести коритце з лози, покласти дитину й носити по всенькіх селах: обдерті об соснове коріння пальці попухли, дідоводи й ті в спину плюють, лишилась Павлючка, як перст, піди пожалійся, "увернуло до хати четверо душ, один пужалном рушника з образа зняв, чоботи на ослоні тре, а я тюльку їм, ні корови, ні свині, тілько Сталін на стіні, другий грошей на позику править, а я тюльку їм, відпила з кварти води, третій уповноважений, ех коли не скипить, шукай готівку, знаєш, як нас карають, вплоть до сключєнія з партії, а я тюльку їм, ні кишей, ні голів не спльовую, отож добренний наїдок з цибулею, мене під руки та в погрібник, геть охляла, чую — півень сусідський ґвалтує на досвіток, чую, голова на прольотці гримотить сошем, а очі вже розклепити трудно, в діжці мочені яблука смердять, земляна цвіль забиває пампороки, присипляє, по кутках щурі жаріють очицями, руку не здужу підвести, тільки чую крізь сниво: тепла шерсть лиже щоку, храпотять вуха, буцім перед Різдвом мати на голубці пелюсткує капусту", вік сім'ї не взнала, одна-но в посьолку безпутня чапіла, а теперечки скількох вибило з памняті, самій собі признатися срамно: зкурвилась Анна, коли не заглянеш, новий ґевал виходить із ванни, чухмарить волохаті в капках вологи грудиська і мокрими лапами заступачує підлогу до кухні".

Лєна здивувалася матері, за шалік допомогла зняти сумки з плеча, відхилила на кухні кватирку, "щось приключилося, мам? як поживаєте?", стара перехрестила колиску з онуком, дістала банку вишневого варення, пару десятків обмотаних газетою яєць, торбу молодої картоплі, сушені гриби в коробці з-під рафінаду, два загорнуті целофаном плескачі сиру, "фалити Бога, корівка дає молоко, отави хуру в людей відкупила... сон плюгавий приходив, думаю, може, послабли там і води ніхто не подасть", "борони доле, якось клигаємо, добра людина коляску подарувала, з пенсії пальтечко малому куплю, Анна харчі заносить, нехано на зиму квартирантів пущу, все ж копійка", "дивись, доню, тобі видніше", "ви надовго, мам?", "до завтра, все ж покинула на людей... сон анахтемський — може, з Анною щось", "заїдьте, хіба вкусить вас", "певно, бахура нового привела, не здужу бачити, і коли вона

переказиться, ет, не вспію Івана одвідати", "я недавно була, бур’ян повисмикувала, калину геть пташки рознесли", "еге ж, причастилась його душа, тра поставити й чарку на проводи, пийне собі", баба заплакала, заворушила губами, щоб замолити страх від прокляття над родом після мученицької смерті сина, "кого знов воно засліпить?" — і сльози розтікались по зморшках, і Лєна бачила, як воскресають змілілі потоки дитинства, — з гіллястої вишні названий брат у пелену Анни жбурляє соковиті намистини, на веранді мати тре мукою качалку, розгладжує на вареники тісто, крізь друшлак сонце сіється на слоїк сироватки, на золоте від нагідок підвіконня, брат обламує липу, родина зносить до обійстя по парі гілляк, що густим білоцвітом нагадують крила на плечах, брат на вишках знімає з вил сіно, коліньми затрамбовує його під бантини, зубами вискубує будячиння з долонь, звісивши ноги з горища й, ляскаючи на спині ґедзів, що слідом за конячинами налетіли від лісу, "невже не простив мене з висоти липня, невже знов каратимусь, Господи?"

Підгодувала матір яєчнею, постелила їй на ліжку, сама лягла на дивані — і наснився Лєні вінок, що б’ється під льодом, "ой на Івана Купала там ластівонька купалась, на беріжечку сушилась, білим рушничком втиралась", мати зітхала на м’якій постелі, "кругом сказотнява… зникає птаство, і сірі дзвінкоголосі журавлі плавним танцем не різьбляться на вечеровому обрії, і лілові на волах припутні не виколисують з неба пісень любові, і міцнопалі з поперечними басамугами, з білим надбрів’ям яструби не випасають в сутіні кажанву біля скирд, життя безкриліє", їй привидівся Іван, геть мізерний, лице защетинене, стручки волосся вибилися з-під шкіряного картуза, рукою тримається за одверину і човгає зап’ятком об білий, вилизаний росою носок кирзака, сінешня лампочка ояснює залатані на колінах кортові штани, брезентуху, звідки виймає і мне долонями колоски жита, видмухує на долівку полову, з двох пучок годує Анну зерном, сестра цілує його обмазучену між пальців, здуту п’явчатим прожиллям руку, він плаче, гладить її уквітчану волошковим вінком голову, — баба прокинулась і побачила кров котячих очей на стільці, перехрестила стіни, "прокляття перелетіло на голову Анни? на ухажорів неїних? на

дітей?... Господи, помилуй безпутню дочку мою, зжалься над нею, зціли біснування її і пошли милосердну надію, і спокій замість гордині, не доведи до гріха". На кухні вітер цокав защібкою об кватирку, і стара вкрилася з головою, маючи рано вставати на електричку.

37

Андрій приїхав пізнім автобусом, вечеряючи, міркував, яким побитом підступити з простягненою рукою; мати заплющено куняла, присунувши табуретку до груби, нічогісінько не розпитувала, дещо за Надю довідавшись від людей, мовчки слухала, як син доїдає омлет і ложкою шкребе по пательні; вона не здужала задрімнути від металевого шкработу, від мертвотного духу попелу із прогорілої духовки, зрідка заплющувалась, перебирала френзлі тернової хустки, син філіжанкою черпав воду, капки цяткували підлогу; мати спиною дотулялась до обшурованої цегли, тамувала неміч і гул в ногах, не сміла повірити кращому, як і звітреному теплу давно схололої грубки.

Андрієві було мулько під скомшеною ковдрою, по яблунях у садку брив вітрюган, голосами сімейних портретів, голосами рідні, що товклась раніш під однією покрівлею, оживляв хату, "в кутку фотографія батькового діда Василя, ще як за царя і отєчєство уланом служив, на кашкеті пучок кінського хвоста, в руці біла хустина, що прикриває латочку на коліні, збоку пізніша фотокартка, де на возі до цвинтара везуть порубаного махновцями прадіда, і сельчани, і родичі, і баба Катерина, і Василева дружина Марфа, і кремезний Василь однією рукою обсмикує сталінку, другою замахнувся на понурених коней, колеса мнуть солом’яну потерть, по розгаслій дорозі юрба зникає в похоронну безодню тридцятих років, коли Василь, маючи семеро душ сім’ї, одвів конячин до колгоспної обори з усуспільненою худобою, здичавілий голодний товар затоптував, на шматки рвав ягнят, які повгрузали на тирловищі, хтось проворний вночі плюхнув до жолоба чимирицевого пійла, "врєдітєльство" приписали бідному Василеві, "уланом служив, а также єсть дані про гайдамаччину", Василь перехрестив дітям лоби, в двері загупали прикладами, глухо з

розвороту забухкали каблуками, господар шасьнув через вікно, за левадою закинув на плече обмотану гонучею сокиру, теслярувати подавсь, на степу лісовики ґендлювали цвинтарним деревом, ночами по нових хатах людям вчувався шерех вінків на хрестах, тепло не трималося стін, печі диміли від кепської тяги, ніхто добра не зажив по заплiснявілих світлицях, Василь, витесуючи крокви, розпізнавав, де дзвінка лісова деревина, де захирілий на кладовищі стовбур, проте змовчував, "годують, платню зерном дають, чого ще тра", пшеницю в завузленому мішечку лісовики поночі відвозили Марфі, час був лихий, одному лучче не вештатись, про ковбасників, що чатували по засідках, ходили чутки, Василь геть здорожився по заробітках, ноги в набродженых чоботиськах посиніли від таловиці, та й руки спухли, харчів чимбільше відсилав для родини, за минулого літа набачився страхотняви, на станції четверо немічних людей заліплювали подорожником вавки з пухлятиною, по черзі чиргикали старезну липу, дерево захрапотіло гіллям, голодні допались до вощин у дуплі, рій обліплював лиця, потім вони зривали дрантя з плечей, рачкували, чорними від трутнів нігтями до крові дерли животи, злишаєні медовим потом, на Пасху гріх було не похристосатись вдома, Василь пхнув за пояс сокиру, поверх пшениці в мішечку спакував сало, крашанки, пару свищиків для дітлашні, на шляху подибував подорожніх, запалі очі сіріли відчаєм, по торбах чувся дзвенькіт ікон об розкрадені по церквах срібні хрести, люди сунули в Західну; смеркалося, заманячів над рікою млин, туман валував по обниззі, Василь плечем турнув двері, зайшов напетлювати муки, пахло кишами, на буржуйці сичала пательня, гурт общетинених п’яних ґевалів різався в карти на поцюканому столі, мутноокий сутулий мугирака з приклеєною до губи козячою ніжкою валуном на діжці пригнітив дубові кружки, Василеві піднесли гранчак сивухи, на тесакові шмат гарячої ковбаси, цибулину, "Христос воскрес, люди добрі", по селах Антонюк лютував, до Марфи найчастіше присікувався, "в банді чоловік, вон із хати", Марфа лишила дітей на братову, давай напитувати по людях, кажуть, "бачили твого Василя, в постоликах клигав", на станції розхристаний матрос шарпав гармошку, — "танцюйте цьоцю, всеодно Сталін і Троцький украли хліб сироцький". На хуторі Марфа змінята хустку на пригірщ пшона, "хліва мені Василь

зіпнув, ото добрий тесля, тріску до тріски складає, зерно спетлювати йшов", послизнулася Марфа біля криниці в голубому накипі криги, запила пшоно, простоволоса, хворобливо рум’яна добилася до млина, міліція в рипучих портупеях викочувала з дверей діжу, що важко гупала на сходинах, по одному виводила пов’язаних посторонками чоловіків, один присутулений харкав кров’ю, матюжив "оперів", на гірчичному льоду Марфа впізнала сокиру й Василеву на тім’ї проламану голову; видно, п’янезні полінувалися продовбати ополонку; прийшли додому, братова й п’ятеро дітей спухли, преставилися на Фомину неділю, старша, Валя, прибилася до циган, Марфа з дочкою Женькою пішла на друге село, на горбі вирила яму, наростила саманні стіни, в посадці нарубала крокв, насушила на вітрі полинових, кропив’яних та очеретяних снопиків, покрила ними халупину, а дівча, дівка майже, стоячи на ослоні в підперезаній мотузком полотняній сорочці, білила стіну, коса підвівалася вітром, хурою підлітає Антонюк з гультіпаками, вибиває лаву з-під ніг, бідна зойкнути не вспіла, пхнули головою в солому, сідницями притиснули між драбин, "бандіцьке гаддя, знаємо, де Василя знайшли", дівчина таки вивернулась за пагорбком, ґвалт зірвала, коли підвода, переїжджаючи затінений вербами яр, заторохтіла містком, коли люд мовчки біг за буланими кіньми, кричати остерігався, аби Антонюк по голосу не впізнав, хто є хто, невиразні сірі постаті даленіли в клубках згасаючого курища, безголосе волання нишкло в грудях на довгі роки німого життя, потім лист прийшов матері, щоб забрала з Харківської тюрми спаралізовану Женьку, куди там, Марфа геть занедужала, тільки-тільки-но жито на городі наливається, підігнали полудрабка, скликали чужосельних людей, скосили й на колгоспному дворі згодували головинським коням; Марфа до сволока люльку привісила, кота няньчить, гойдає, кіт було вивтікав, за лапу прив’язала його до колиски червоним Женьчиним кісником, кіт моторошно янчить, і вдова плаче, кіт заціпне і вдова задрімне навсидячки, суху, згорбатілу при стіні знайшли люди, поховали, та й — восени Валя в бахматому пальтечку, щоб заховати від лютого ока живіт, повернулась на ббтьківщину, вибрала павутину з волосся, двері гарикнули й проорали долівку, протяг зірвав на покуті образ Матері Божої, падолистом горішини розвела вогонь у плиті, вишневим клеєм зліпила ікону,

патиком у садку розгребла пару гнилиць, вночі обродинилась, батюшка потайки охрестив сина Михайлом".

38

Ранком, вичищаючи гній в поросяти, Андрій прикинув, скільки вдасться вторгувати на м’ясі, і дужче розлютився, шибонув каблуком вогке рильце, що порохкувало, тицялось до ноги, вимагаючи теплого варива, далі дошками з ящиків підлатав парканець, біля підгнилих стовпів увігнав тесані пакілки, алюмінієвим дротом примотав їх до плоту, щоб не колихалися вітром.

Мати по-суботньому поралась в хаті, на поле не йшла. Ступивши до сіней, Андрій вдихнув запах сироватки і житньої муки, побачив одсвіти полум’я на челюстях печі, змиту підлогу, пухке зійшле тісто, що пухирилось у довбаних ночвах, "получив мого листа, сину?", "нє, не бачив", "тої неділі послала, мусив би дойти", "видно, на пошті залежався", "спечу хліба домашнього, такого не купиш", "теперішні хазяйки не тямлять", "о, то хіба я вчора роджена, таке скажеш", "дайте корзинку, губ’як наберу", "така посуха стоїть, все повигорало в ліску", "вийду гляну, чого сидіти без толку", "ононо корбу змастив би, вищить, як на убой", "потім вспію", "одвик ти, хлопче, од хозяйства одвик"... Вогонь тріскотів у печі, зрідка факаючи димом, засинюючи на припіку ринку з обсаженими боками, бульбашилось тісто, мати, гримнувши кочергою, видобула із підпіччя обпавутинену кошівку, "оно скільки наткали на дощ", приставила коцюбу до стіни, вибрала павутиння і кинула в полум’я, подала синові кошика. Андрій помітив, як мамину в задирках руку, що простягувала кошеля, висвітило хижим зблиском павутинної паклі в печі.

Обвітрене сонце жахтіло в безхмар’ї, зелені ковальки-стрибунці злякано відпорскували від Андрієвих кроків, гасли зеленими іскрами, вітрюган здував випари степу, крізь обкущену безом огорожу на цвинтарі проглядали хрести в рушниках, ґрунтовка біліла між колихкого жита, небосхил бачивсь безкраїм, синьо прозоріла височінь, журно

прозоріло серце, наповнившись світлом миттєвої печалі, "любов, народжена із жалю та остраху, миттєва і вічна, як подих", минуле й майбутнє бачилось без сум’ятної туги, дорога, однаково входжена до життя і до смерті, біло курилась між ранніх хлібів.

Спокій тривав малу хвилю; виднота знов гнітила, на збитих до голого бадилля чорничниках тьмяніли сухі в’ялі ягоди, ніде не видніли черені сироїжок, небо закопичувалося хмар’ям, суха яглиця й березове листя фуркотіли за вітром, гроза, здавалось, мала пришвидшити якийсь вихід. Між соснами він помітив колюх шешітки на невидимій павутині, рукою провів між золотокорими стовбурами, що вгору і вгору гнали живицю, чкурнув до пустки, "давно любились в цих стінах, підлога, затрушена отавою, пахла приворож-зіллям, давно приходили після танців до халупини, я першим ступав за поріг, присвічував сірничиною, чи не чаїться лихоманна душа, нетерпляче закурював, збувавсь безпричинного ляку, що десь поряд пантрує її батько, чув листопадовий шелест біліючої сукні і шерех дурманного зілля в кутку, де, скинувши босоніжки, вона ловкими пальцями розпускала тонюній, пов’язаний вузликом на талії поясок; батьків нареченої, — мати вчителька, батько агроном, червонопикий, мамулуватий, — обминав тоді стороною, за шкільним звичаєм боявсь відкрито курити перед майбутньою тещею, щораз перестрічаючи її на вулиці, м’яшкорив недопалка в кулаці, чув лінькувате "драстє", батько вітався по-військовому чітко, стискаючи за спиною кулачища; відродичались, от як забути цю гарячу круговерть?"

Привиділась Анна, хутко нап’ята на піску брезентова домівка, підмита першою бурею, "пустка краще боронить від негоди, вона мені рідна, проведе, виглядатиме здалеку", вперіщило градом завбільшки з добру сливку, луна буревійного стогону тирлувалась по закапелках струхлого житла, скраю вікон по калюжах танули сизі градини, безвихідь била на сполох у порожнечу надії, зрідка буря вмовкала, березове віття обвисало ганчір’ям, підлога дихала теплою парою в ліс, пустка, покинувши стіни, сиво буяла над світлом.

Зимній холод від покритого льодом подвір’я наповз до халупини, "душа, остючина на павутині любові, що тримало тебе над світом?", льодяне кришиво налітало крізь пройму дверей, по стежці пливла посічена зелень, одчахнуте гілля летіло з пуховою легкістю, берези круг хатнища безлисто зчорніли, світ спогодів раптово, як і похмаривсь, щез; трусили крилля та пробували голоси наполохані птиці, скапувала вода по жолобках уцілілого листя, земля клубкувала туманцем там, де недавно манячіли хрести; димувала просихаюча одіж, городніми стежками минув чуже обійстя, глянув на обнесене обаполами дворище, на причілок білоцегляної хати з верандою, куди на золоте полум’я задивлявсь вечорами, "не вона жила там, не вона гасила світло й вибігала на поріжок, біліючи зборками сукні з-під болоньєвої куртки, не її коси пахли отавою, любкою, не її куртка шелестіла дощем, коли опівнічний птах ухкав над пусткою і облітаюче листя шуміло повз вибиті вікна при вересневому низькому місяці".

Мати неголосно схлипувала на городі, де тичкова квасоля-витуха, степір’я цибулі, картоплиння, все пошаткувалось на січку, пахло окропом, очамріло викрикували півні, сусіди походжали голим чорноземом, бідкались, Андрій бачив важкі градини маминих очей, "горечко моє, горе, коли ти погіршаєш, скільки гарувала отуто, все псу в підхвістя, думала, заллє тебе, як курча", "переждав грозу на циганову обійсті", "капець, города в розору пускай і сиди сиднем"; при хаті лежала зламана гілляка в зелепухах, Андрій подумав, що, напевно, це яблуня шелестіла сеї ночі, взявся за клямку, тепла кминна духмяність вмила лице, на столі під вологим утирачем випинались житні боханки, змиті від тіста ночовки тулились побіля печі, в закуті держаком вниз видніла пикна лопата, на припіку лежало чорне, з присмаленими пір’їнами крило, яким мати вигрібають попіл із кубашки; "викручусь, підроблю, вдома не кузня грошей" — думав без колишнього суніву.

День сплинув швидко, безмісячна темінь сльозила сумною живицею вікон, вітрище повривав дроти і селяни з полиць діставали згарки свічок, гасові лампи під чорним тріснутим склом.

Рідкі, яскраві в зеніті прокльовувалися зорі, просичений водою чорнозем шерехтів од дощових черв’яків; Андрій сидів на лавочці, смокчуче відчуття самотини відступило сьовечір; призвичаєний до пітьми погляд ковзав недалеко, підмічав, як одне за одним гаснуть сусідські вікна — настрахане стихією село облягається рано, як, черкнувши більмами фар тополині вершки, прогула попід гору машина.

Від порогу почув мамин приглушений сонною зморою голос, "візьми свічку на шафі, від дідового похорону влежала", по стіні полапки дістався до шафи, де довго шоргикав долонею, відчуваючи то ув’язаний пучок торішньої м’яти, то купу районних газет на розпалку в плиті, то головну безрукої, ще полишеної сестрами ляльки, то дробини мишаків у пилючці. Налапав недогарок, поплескав себе по кишенях штанів і видобув сірникову коробку, підніс полум’я сірничини до звуглілого ґнота, і тіні сахнулись врізнобіч, занишкли за скринею, під дерев’яними ліжками в подушках та перинах, "вставайте, мам, повечеряємо разом", "горечко моє, горе, так нездужиться, з валідолу язик отерп, якби вже заснути навіки і не бачити цього всього", "чого ви, мам? не журіться, що городину стовкло, здоров’я дорожче землі", "пропади воно пропадом таке життя, ніщо рук не тримається", у склянці обсипав свічу пшоном, знайшов на миснику часничину й натер цілушку посипаної кмином буханки і пожалів, що нема добрих їдців, дарма мати старалась: паляниці почерствіють. Скошена попід сволоком тінь вовтузилася за столом, уминала шмат сала, підводилась, брала квартою воду з відра і закидала розкосмачену голову.

За відгородкою чулись розмірені й сонні, зітхаючі схлипи, у ворохобному маренні мама видихала невиплаканий до краю біль; незграбна, важка його тінь на обрамленій картці заступала обличчя брата й сестер, ховала їх від малого жарку, що ятрився востаннє на дідовому похороні, хотів з’єднати рідню золотистим окладом, оживити їх давно неживі в хаті голоси; текуче золото полум’я видовжувалось від близького подиху, людський видих утримував ґнота від швидкого

спалення, "куди подітись? Два рази по двадцять, роки не вода, Анна вміє поплакатись, вміє себе відстояти, Надя ніколи мені не пробачить... якщо вибачу зраду, всім дорога однакова — і прокуреній Юлі, котра з чоловічою впертістю тримається за чоловіка, і цинічному Едикові, знавцеві потрібних людей, законів та цін, і розхристаному по заробітках, ласому до пива й до чужих жінок Юрикові, і смиренно прикутій до подачок сестри та братового вбивці Лєні з хлопчиком на руках, і Саві, крізь материні очі запаленому пекельним вогнем, приреченому на пошук батьків, на рятівну лють до світу, і бородатому художникові у вразливій самотині, і Павлові, котрий за щастя має втопитись у паперово-інститутській, службово-допенсійній плавбі, і захмелілій від води Ларисі, що через пару літ виб’є пенсію за Римаренка, і Льоникові, який досі вже міряє форму, ворушить плечима в офіцерському кітелі, і здитинілому на розкопках козацького золота Олегові, і бабці, що зранку виглядає пугача на повітці, і занедужалій мамі, і братові, й сестрам, і батькові в далеких безрідніх снах, і алкашеві, що з троячкою у випростаному кулаці лопотить, гнаний зеленим огнивом крізь ніч по калюжах, нігтем цопає шибку самогонної "точки", і молодому курсантові, що чує відпустку, курить, тулиться до вікна, і зо п’ять недопалків підстрибує в тамбурі... Всім дорога однакова, це то й кепсько".

По фіранці змерхли блиски огню, повні окапини сльозіли в слянку, над полум’ям грало синьо-біло-зелене мерехтіння, і ґніт, сально потріскуючи, жужелився, чорнів між спалахами, малий, як людина в біді; сон гнув плечі до столу, він вийшов прочуматися надвір, — невидимі в зоряній сутіні дощові робаки сито гадючились, плазували по спориші, — він знав, що вдосвіта вгледить між батогів пташиної гречки, між подорожника дрібки свіжої перекопирсаної землі, "мама розбита, доглянути тра, допомогти по хазяйству, поїду в понеділок", — ніч матіолою пахла, іконно визолочене вікно жовтило струпішавіле дворище.

Крізь залапану шибу Андрій дивився на колотнечу вокзальної площі, чув капіж телефонних гудків, "за скарбами Свитка здимів, пару сотень до зарплати позичити ніде, обіцявся ж привести, хто за язика тяг", домозолював здогад, що справа не в грошах, проте легше вірилось протилежному, думки хапались за наймізернішу дію, "здам костюма до комісіонки, вмовлю Анну не робити лихе" німий, зашморгнутий тугою час судомно зціпив дорогу, листопад ліг за вікном, на повороті бачив зім’ятого "КамАЗом" мотоцикліста, міліціонера, що чоботом до розподільної стьожки підгрібав товчене скло, — сутінкова вітальня війнула терпкістю ліків, Анна пальцями обтиснула скроні, і, не вгледівши зеленавих очей, Андрій подумав: "Вона посміхається"; долоня затінювала погляд, голос був терпкуватий, сухий, як і незвітрена сморідь корвалолу, "голову ломить, не можу дивитися на світ", Андрій легенько обняв її за плечі, пальцями заплутав осоку чорних кіс, "не чіпай, болять очі, серце сьоніч схопило", "лікаря викликала?", "не розпитуй нічого, прошу", "я привіз хліба домашнього", "не до хліба мені, світу не видко", лягла на тахту, вкрилась ватною ковдрою, обернулась лицем до стіни; він проти волі зрадів хворобі: не потрібно пояснювати невдачу з грошима.

"Цілу ніч, бідна, виглядаю...", "мама злягла, не міг я приїхати", "ой, як воно болить, як шпигає", "піду, викличу швидку допомогу", "дай корвалолу, може, здрімну", на кухонному підвіконні побачив попільницю з недопалками в помаді, уявив, як Анна виглядала його серед ночі, відрахував п’ятнадцять крапель у столову ложку, присів на тахту, "не сідай туда, не сідай", "чого, Ань?", "не чіпай мене зараз", "тобі шкідливо тривожитись", "просила ж замовкнути, чув чи нє", "дитя в собі пожалій, втихомирся", "іди, звідки прийшов, хто тебе кликав", "пожалій серце, ти хвора", подумав, що при вагітності нерви в жінок геть нікудишні, "бачила, бачила, як після моря студентка пройшла повз машину, як ти озлів", "іншим живемо, дитинку ждемо, оханись"; голос її отвердів, навіть тихий видавався жорстокішим за вигук, "знов перестріне, скубне за лікоть, — як миленький подрібцюєш слідом, хіба не знаю, сама така", "ні хрена ти не знаєш", "не через неї, так через іншу покинеш", "мені не віриш, да?", "тобі вірю, проте їй не вірю", вона озирала кімнату,

телевізор, тінисту поліровку серванта, буцім запнуте траурне дзеркало, переконувала себе в незрушній постійності предметного світу, де сама собі владна господиня.

Андрій попрощався до вечора; його дратував гніт недомовленості, шоркання підошв об росисту алею, гіркота листя, кожен крок віддаляв полудневе осоння; відходив і відходив, уперше помічаючи звивисту довжину міських провулків: тінь алеї перебігала в гомінку світлотінисту бинду, минала засклені балкони з розвішаною на шворках білизною, початкувала вулицю, що зненацька уздрілася в нескінечній блукальній величі: їхати, їхати повз сірі покої, чути назви зупинок, теплі вигуки продавця морозива біля кіоску з пінгвіном, їхати, їхати, тільки око не впиниться, слух ні разу не вхопить привітного слова, біля мосту шосе випнеться вгору, з височини завидніє осінь прирічних пісків, "доки метатись мені понад річкою?"

На поличці під буквою "П" знайшов лист від мами; білява комендантша з лицем прив’ялої вроди, з вуглистими всезнаючими очима хапнула його за лікоть, "постій, постій, голубок, — десь шалаєшся, а тутай заразу розноситимеш, да?", "чого хочеш, людино добра?", "ти мені не людинай, не тикай — виселяйся і поганяй на квартиру, вахтерові закажу не пускати", "через вікно на ніч пролізу", "міліцію викличу, порозкошуєш по капезе"; в кімнаті тхнуло недокурками, при увімкненому світлі, при зашторених вікнах на ліжку чапів Павло, мов подушками, обмостившись підручниками, голий матрац лежав на Андрієвому ліжку, постіль зникла, "як іспити складаєш, Павлушо?", "один на чотири здав... тамо записка від Сави", на розірваній пачці "Біломору" Андрій прочитав: "братуха, звиняй, що взяв поносити твого костюма, на днях пиляю в світи, підпрягайся! сьодня шукатиму по жінках тебе, якщо не зустріну, значить завтра ополудні приходь на головпошту, годі таскати матню в кулаці", Андрій піймав себе на тому, що міркує за дитину окремо від жінки, "важкий настрій Анни може вспадкувати дитинча, яке безглуздя шукати жіночого захисту", він не шукав його ні раніше, ні зараз, лишень частіш віднедавна уявляв себе

батьком, тримався осторонь від розчарованих одинаків, від пустоцвітого існування.

Розгорнув удвоє складений лист, пізнав мамин почерк, "горе-горенько моє бідове, скільки мушу стерпіти на віку, недавно до батьків навідалась Надя, мати запідозрила кепське і випитала, що донька в положенні, не варт до ворожки йти, аби взнати хто винуватець, Надя ревала й ревала, каже ніякому весіллю не бути, ти прибився до молодиці, попідручки гуляєте, батько же тільки видихнув, нехай сволоцюга поткнеться в село, зав’яжу вузля, спам’ятайся, мій сину, або бери дружиною, будь татом дитині, або забудься дорогу в село, не срами мою старість, по-людськи віка зжила й по-людськи склякнути хочу", "ясно, чого мама мовчала тоді", він рідко тривожив згадки за сім’ю, за дитинство, остерігавсь розплескати живу воду спогадів: ранньовесняною порою тарганять возиком гній на город, брат орудує вилами біля зіпрілої купи за хлівчиком, одна сестра держаком попихає візок, друга розтрушує паруючі руді плескачі, сутінь пахне коров’янкою, листяним димом садка, а він, малий карапузень, підперезаний шаліком, стоїть біля матері, котра по пояс у ямі добирає картоплю, вхиляється за кучугуру торішнього гудиння, і, випроставшись, кидає пригірщ картоплин, обертає до сонця безкрівне, кольору поцвіленої землі обличчя, а він вичікує, коли на споді кібця проглянуть мишачі кубла, які мусить закидати брилами й груддям; пізніш по гуртожитках, по вокзалах, взнаючи й забуваючи стільки лиць, пам’ятав тільки рідні, розгублені перед виїздом очі, коли від брами біг до хліва, тулився до теплої коров’ячої морди, аби не нюняти привселюдно, пам’ятав поіменно сельчан, калинові зіниці вікон у присмерку, "ми від’їжджаємо звідки, аби душа мала постійне одне пристанище, аби обсілась назавжди в селі, — як прожити віднині без доброї пам’яті?"

На канікулах пасли коней в ярузі, обклепували п’ятаками вуздечки з сириці, і, видзвонюючи кантаркою й розставивши руки, вибігали навперейми лошиці, що лучила фиргонути котрогось із щуплих наїздників: людський аркан обступає лошицю, хтось проворніший, скоком діставши загривок, волочиться озутими в кеди ногами, хтось

загнуздує нутрака, затискає м’які кінські ніздрі, накидає гнуздечку і, відкопиливши обзелену отавою губу, тре вудилном зациплені вижовклі зуби, сонце сизіє на бляшках кантарки, роїться над кіньми мошва, рояться сутінки, шмаття кривавої піни летить над крайнебом, кінь басує на місці і, відчувши гарапника, виструнює шию, несе верхівця по стернистому полі, і охоче курилось на рідких зупинках, коли, звісивши ноги набік, міркували: "якщо "бичка", допустим, кинути в нашорошене вухо — сказиться кінь?", "мабуть, не знесе", проте розуму бракувало спробувати, і коні дихтіли, в тумані шукаючи прослід, і біля скирди дідок обтирав на лиці піт суконною підкладкою картуза, відхрещувавсь, "банда, людоньки, банда"; нехай вирує вода в бурчаку, нехай пробуджений бекас дудонить над видолинком, все одно вони гуртом, розметавшись полями, знайдуть дорогу й хтось свисне в два пальці, і прожити кортіло, як надихатись ванільною прохолодою від огребків соломи, і життя не уявлялось в машинній їзді, без лихого галопу.

За дня верхогонили на ставок, хтось настренчив шукати перли в беззубках, "може, піщина обросла перламутром і маєш скарб завбільшки з котяче, вогнисте в темряві око", ватага скидала дрантя на купу, розбредалася по мілководді, облапувала пальцями ніг прохолодну муляку, хтось, вухом торкаючись до води, діставав перловицю і, збиваючи хвилі, запускав до засиджених качками берегів, де ціла бригада шпичаками розтуляла половинки, вичищала драглисте осердя, протирала піском, хтось за пазухою додому таскав черепашки батькові на попільниці, хтось торочив, що по ставку розпросторилась зоряна розсип, "нападала в серпні з Чумацького шляху", а понад вечір перлиновий блиск, зеленим одсвітом наповнивши воду, стояв і не гас під склепінням льодистого неба.

Якийсь час Андрієві марились коні й ненайдені перли, відтак наснилось, що гуляє з дитиною над каламутним потоком, чує тихіший від тріску свічкового полум’я голос рідної крові й води, і по голосінню виручих за гнійною загатою хвиль розумів: це ніяка не річка, дитя забігає в швидку каламуть, жаліється на кутній зубик, потім заходять до лікарні, "хіба можна такій малишні рвати зуба?", він обертається в кріслі,

червоно плює до посудини з ватою, він боїться, "дитятко лишилось без догляду за дверима, аби-но кудись не зайшло", сон залишив гнітюче, мов після наркозу, відчуття, Павло вшилився до підручника, вікна тьмяніли сутінковою кригою, Андрій звісив ноги, пошукав на підлозі патинки, міцно, ніби перед розлукою, потис Павлову п’ятірню, вийшов на вулицю: хмари зіжмаканою на розпал газетою займались навзаходи, згораюче небо, мов на осінь підпалене стерновище, занавісило димом сутінків обрій і видноту, зорі нагадували розвітрений солом’яний жар з попелища.

41

В кав’ярі "Хрещатик" Сава стриг очима жінок, гортав газету, сторінки пахли свіжою друкарською фарбою, помадою віршів про кохання, залапаними шпалерами від об’яв про здачу квартир, пітними робами від запрошень на роботу заводом "Арсенал"; туманець крив погляд блондинки з мачинами туші на віях, павутина висріблила русяву, через плече перекинуту косу дівчини у вишиванці, блондинка злизувала з ложечки крем, "часом, не Владик подарував блузку?", "ага, діждешся, ревнувати надумав... чуєш, тобі помогло пижмо?", "хильни гарячого кагору і ляж до ванни, а не зірвеш — готуй пару четвертаків, як я", "знаєш, вчора письменник один підколювавсь, тицяв книжечку", "старий, чорнявий?", "такий собі", "замучишся, поки розворушиш, це точно", "оно човпуть наші мальчішєчкі... з гвоздиками", двоє плечистих курсантів сяйнули латунними якорями на клямрах, поправили безкозирки, збиті впоспіху начолопки, "ах Надічка, ах Ларісочка, увольнітєльна до десяти", дівчата тулились до букетів, що лопотіли срібним при сонці обгортками.

Півдня Сава розшукував Андрія, "зманю в напарники, буде толк", забіг до потворної на лиці жінки, з вітальні чкурнули два коти, він обтрусив на холошах шерстини, закурив, аби притлумити сморід і випитав адресу Анни, по слоїку варення снували й топилися в солодкій шумі таргани, Лєна сполоскувала в каструлі сушені гриби, ножем виловлювала білу хробачню і здмухувала її на підлогу, і боялася

виказати острах цьому нахрапистому парубчакові, що на запитання "хто там?" прогув за дверима "вчиняй, не мнися, свої, свої", вона відчувала підвладність його жилавим рукам, заплутаній в кучерях сивині диму, циганкуватим, скошеним до перенісся очам; вікна зорили зіницями мертвих мух, Сава замулявся на табуреті, "ну й мармиза, хоч замість пугала виставляй", в колясці з піднятим червоним верхом заплакала дитина, і мати, дзенькнувши ножем об стіл, метнулась приколисувати сина, Сава примружено оглянув кухню, "нема чого й спулити, — котяча бляшанка, шкорупайки, гриби, стіни в сажистих цятках недопалків", щоб позбутись знесилюючого жалю, ткнув Лєні троячку на молоко, заскочив до парфюмерного магазину, виплеснув на голову, на новий піджак півфлакона духів, решту висьорбав у під'їзді, сморідь пощезла, а Лєна підперла тичкою двері, "вихватками геть подібний на старшину", пригорнула до грудей плаксивого мокрого хлопчика і далі заходилась виловлювати з рудої води хробаків.

Біля старого "Запорожця" Сава помітив вишневі "Жигулі", дзвінок байдуже відлунювавсь по квартирі, "може, застану Андрія в общазі, досі йому впечінилося місто, — в Одесі знайдем безклопітний підробіток, надибаєм Сєрого, ото чудопал селянської вдачі, горлав: "настобіса завойовувати квартиру, добробут, знайомства, тра позбутись ягнячого ляку, тра підневолити цей лагідно вгодований світ, інакше стопчуть", ото вже гицель, під заріз не вгадаєш, що Сєрий замислив, і міліцейський патруль, поправляючи ремінння рації на плечі, захоплено прицмакував язиком, дивлячись на його вертке, гадюче від лоску шкірянки тіло в гурті зсудомлених естрадою дівчат на танцплощадці Вишгорода, і дві сестри, "по п'яні" зваблені ним на вечоринці в Жулянах, під ранок свиснули батьків одеколон, одна тримала кварту води, друга підносила ложку цукру, аби милий зажував гіркотне пійло, і контролери Яготинської електрички знали його, як облупленого, в тамбурі обдаровували цигарками, поплескували по плечі, "як житуха, брат?", а Сєрий застеляв газетою запльовані сходи, закладав нога на ногу, лучив цівкою диму на контролерську кокарду, "знайшовсь мені брат, як чорт козі дядько", і дружинники, виставивши лікті в бурякових пов'язках, тупцяли кругом заюшеної хмільної ватаги в Сирецькому парку, де

відчайдушно лютий, з намотаним на руку ланцюгом, Сєрий вривався до патлатого місива, що векало, кавкало, корчилось, і сік направо й наліво, відмахувавсь від ліжкового поренча в правиці вишкіреного дебіла, котрий вихаркнув ікла до лівого кулака і, коротко гикнувши, змерезав Сєрого сталюкою по скроні, і на блатхаті, де міліція три години наводила шмон, лізла нюхалом до кожної дірки під плінтусом, Сєрий потайки жбурнув пригірщ золота до кип’ячого чайника, візьми дошукайся, слідчий шив йому роль наводчика, проте свої відмастили, взяли на себе статтю, і якось під бухом Сєрий вибовтав, що якби ходили на діло, він нап’ялював міліцейського картуза, обсмикував форму, дзвонив на квартиру завмага, "відчиняйте, вас сусіди оскаржили", троє напарників збивали хазяїна з ніг, в’язали, "де бабки? колись, вовкулако", підносили до пики розжарену праску, господарі, як правило, не дзвонили в міліцію, лишень одна бабця, йдучи від молочного магазину, почула тупіт по хаті, підглянула в шпарку, згадала, як "за першої войни" по хуторі порядкували махновці, подрібцювала до телефонної будки, — на останній квартирі взяли жменю "рижухи" й сім тисяч, а міліція конфіскувала ще сімдесят тисяч і годувальника сім’ї.

Сєрий якось розказував: батько, повертаючись від колгоспу, пірнув по пояс до сечової ямери, ніч горлопанив, ніч обдирав нігті об скрижанілі бетонні стіни, ніч волав, ще й мати вдома зітхала "ото набралось, чепірадло якесь", зима стояла така, що горобці падали на льоту, а вранці старого довелося вирубувати сокирою, гнійні скалки сікли по засклілих очах покійника, відскакували від защетиненого, з погризеними губами лиця, на похороні люди хвалили батька, "тямовитий хазяїн, авжеж, копицю так вивершить, що соломини вітер не звіє, це тобі не той, що полами сіно по межах ловить, о нє!", мати й дотоді прикладалась до гранчака, а на дев’ять день ложкою жерла намішаний з горілкою хліб, кидала хмільні кришки півневі, що співав, трусив крилами й падав під лавкою в сінях; Сєрий схлипував за матір’ю на інтернатському ліжку і, згадавши нічний рип іржавих пружин, Сава запитав себе, "як, заплакав би за батьками чи над батьками, якби зустрів? а потім порішу себе, нє, не знаю, дожити тра".

Самовбивство смішило Саву, потривожена пам’ять скресала від самотини: з вікна гуртожитку ПТУ Сєрий жбурнув пакет молока на голову комендантші і заспівав "ой у полі жито, стеляться покоси, чия то дівчина розпустила коси", його впізнали по голосу і виштурили, Метис жив у Нони, тридцятилітньої стюардеси, що поверталася з-за кордону з індійськими презервативами і плиткою фірмового пакистанського плану в загортці, схожій на шоколадну, те збіговисько добром не закінчилось, Метис на кухні чаклував над біломорною гільзою, неслухняними пальцями запижовував тютюн, Сєрий під кайфом рознюнявся над магнітофоном "глянь, моя дитино, через Україну, через нашу хату вже качки летять", розпатлана, з ниткою слини на нижній губі, Нона розвалилася в кріслі, "підари! неміч! підходьте, хто перший?", хлебтала з бляшанки пиво, бридотно сміялася, "кастрати, вон звідси, вон", довбала ножницями заголену в горіховій засмазі жижку, Метис коротким хуком висадив золотозубу щелепу, жаль, підгребли до психушки Нону, жаль, бо мирова була хата.

Якось Сєрий "виставив" сільську церкву, споров ножем полотно з рікою та сумним чоловіком при дереві, внизу напис "вот я третий раз прихожу искать плода на этой смоковнице и не нахожу", п’яний командировочний в електричці купив картину, ліз цілуватися, "ти не відаєш, що тобою керує, ти блудний син без покаяння, тобі нема куди повернутись", Сєрий поцупив його дипломат і за три кілограми м’яса на шашлики відпродав сумного чоловіка подільському м’ясникові, відтак рюкзаками для самогонщиків тарганив дріжжі, на лісах були винокурні, тонни браги по вкопаних до землі і пристрелених дерном діжках шипіли від осені до осені, кислуватий хлібний дух розганяв комарів по ялиннику, багрове живичне полум’я обсаджувало боки залізної бочки, на змійовику висівалась роса, цівка завтовшки з мізінець струмкотіла в молочний бідон, хтось на патику смажив сироїжку для закусі, хтось витрушував з ятеря опецькуватих линків, хтось брів за глиною до видолинка, аби запекти рибу в жару, хтось, отруснувши гранчака і одівши його на калиновий сук, пробував пісню, "пропив коні, пропив вози, пропив ярма ще й занози, все чумацьке добро", під ранок Сєрий

вмивався болотним літеплом, жував соснову живицю і падав на верес, і засинав, підмостивши порожній рюкзак під голову.

При гуртожитку Сава звів очі на темне вікно, "чи згодиться Андрій на мандри, чи нє? — втрьох задали б куті меду, канєшно; мені все одно пора втікати, бісове адвокатисько оббере до нитки, пронюхало ж, падло, за мічений перстень, ще за мокруху сплете постоли, зайду завтра на головпошту і вивтікаю, давно пора".

42

Андрій мусолив дзвінок, відчуваючи, як металеве сокотання б’є лоскітним струмом тіло, "може, безсила підвестись, відчинити не здужає", відтак закурив біля під’їзду, де виблискували вишневі "Жигулі" із завбачно позніманими двірниками, "вікна Анни без світла", з автомату набрав номер швидкої допомоги, запитав, чи не забирали жінку за такою-то адресою, дівочий голос відказа, "зара гляну... нє, звідти виклику не надходило", зліг спиною на скло, запримітив "Колхіду", що двома жовтими руками розтуляла вуличну синь, чмихнула гальмами, з кабіни, ставши сандалем на приступку, виплигнув чолов’яга в сорочці, пов’язаній вузлом на пупі, в поношених, заплямованих мастилами джинсах, і підкинув пару копійчин на долоні.

Андрій почув кований тупіт за риштуванням скотовоза, впізнав запах кінського поту, сечі й кизяків, крізь вікончасті продухи помітив різномастих коней в ошматті кривавої піни, спітнілі загривки в остюках та соломі, зуби, що гризли дерево товстих бортів: дихтіли й пирхали обпінені ніздрі, металева підлога здригалася під копитами, гул ширяв над причепом, мов знеможені вибухи диких сердець, мов безсиле іржання; чолов’яга прихилився до телефонної скриньки, бубнів, "алло, Люся, це я... назад вертатиму впорожні, ага, виглядай, скоро буду, твій пупсик", машина рушила, цепом прип’яті коні від поштовху шарпнулись, задерли гривасті обшмуляні шиї, мов перед ножем, і збилися в купу, і захропли, ковзаючи підковами по іржавій підлозі, Андрій обігнув ріг будинку: Юрик схилявся на капот "Жигулів", чіпляв двірники,

посміхнувся, облапав очима світло на сьомому поверсі і, коли авто здиміло провулком, Андрій порадів: "доля не зрадила мене і сього разу: катувати плече, виставляти двері не треба".

"Доки пастимеш мене?", "добривечір, Ань", "вже нічого не вийде, я зробила аборт", "коли ти вспіла?", в нічному світлі помітив усе, що ховав денний присмерк: бліде, здерев’яніле і вижовкле в колір обкоркованої вільхи лице, вглиб і зукоса кудись задивлені очі, запримітив і взнав зумисне зчужілу усмішку, взнав своє мимовільне захоплення, свою підвладність очам, трохи скошеним від лихоманного білого жару; завороженість зникла, тільки-но Анна обізвалася, "вчора ждала до вечора, а тебе нема і нема, подзвонила до Юрика, той привіз лікаря, це недовго... все одно мене кинув би", вона втирала женьшеневий крем в лице, "я вільна жінка, я нікому нічого не винна", "від душі заспівала, он як?", сів за стіл, присунув попільницю з недопалками, раптова втома насіла на плечі "жінка — це Прометей, прикутий до постелі, — вона маститиме на ніч лице, буде вмиватись студеною водою, аби зникли мішки під очима, вона не продешевить, о нє".

"Як ти посміла зробити це?", "тебе не спитала", дивилась на лілові, терпужком обпиляні нігті, відчувала, що мусить переконати себе, позаяк перед ображеним чоловіком не виправдаєшся, "поцілуй один разочок, останній", "перестань, не видумуй", "не хотіла я, прости", "а хто хотів?", "як мара найшла... ну один раз", легка млість, легкий спокій після вчорашнього болю, близьке примирення в чоловічому зм’яклому голосі п’янили Анну імлою зневаги й молодості, "не хтіла, щоб мої діти різні прізвища мали, встидалися матері, бездушно плодити нові нещастя", "нехай всі будуть щасливі", мовчки слухав, "ну подумай, тобі менше клопоту, ну хіба нам погано", і мовчки згоджувався, безсилий зітнути плечима, позбутись її обіймів, — Анна плакала, сором виставляв поміж ними стіну жалю, не зневаги; від блимоту люстри кафель відливав глянцем операційного кабінету, "ми чисто брат і сестра, постелити на розкладачці?", відтак навіть не мріяв заснути, лежав, бажаючи: нехай темінь і темінь, нехай чорна кров ночі напоїть сумирною дужістю, думки двоїлись, як листя на дереві, коли крізь крону проглядає сонце, і

підступала охота лягти на голісіньку землю, обличчям на захід, рілля така свіжа, і смерк закидає лице груддям сутінків, і між приплющених вій помітний краснотал заграви на обрії, і всі тривоги, всі марення передаються траві, конюшині, калачикам, чорніють грудками, і кожна клітина болю проростає вохристим пагоном, "зараз пізно? зараз рано? люди покотом сплять, заховавшись від мороку обличчям до подушок, терзаннями в неміч, — де я?" примарився пошаткований прадід, що з братської могили за руку веде його до верби в кінці маревного шляху, за кручами срібнопіняться води, перебиті тінню від дерева, і босе дитинча біжить тінистим прослідком, наче кладкою, їм назустріч.

За вікном попелів досвіток, Андрій лежав, не близикий землі і далекий небу, доки знов не закимарив: вибух основного купола, тиша, видно стьожку ріки, щетину осіннього лісу, далі на грудях сюрчить висотомір-автомат, який за півтисячі метрів до тверді викидає убивчу запаску, заплутує стропи, гасить обидва куполи, вужче й вужче зашморгується обрій, спалахує сталевою синню ріка, а він молить долю, аби плюхнути вглиб осеніючої мертвої течії, — Анна спала, коли він пригнітив попільницею на столі потертий червінець, розрахунок за співжиття, "підпряжусь до Сави, я однаковий невдаха, як і він, як і його друзі — хіба не втішатиме спроба стати людиною?", зайшов поснідати в малолюдне кафе; смерділо рибою, тухлими віхтями, чадом пригорілої на кухні підливи, повз вікно жінка котила коляску і поправляла ковдру на немовляті; Андрій згадав про зустріч на головпошті, подався до метро, і ескалаторний гул ковтнув його кроки.